

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА І ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

НАУКОВІ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ
Випуск 9

**ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА В УКРАЇНІ
ТА ІНШИХ ДЕРЖАВАХ СВІТУ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ
(АСПЕКТИ ПРАВА)**

МАТЕРІАЛИ ДЕВ'ЯТОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ

www.lp.edu.ua/idp/naukova-diyalnist-kafedry ;
www.lp.edu.ua/idp/zbirnyky-naukovyh-internet-konferenciy-kafedry

31 ТРАВНЯ 2019 Р.

ЛЬВІВ – 2019

УДК 314. 151: 34 (091) (063)

Рекомендовано кафедрою історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології (ІНПП) Національного університету «Львівська політехніка» (протокол № 12 від 31 травня 2019 р.).

Адреса оргкомітету:

79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, кім. 333

тел. 067-9223358

E-mail: i.terlyuk2406@gmail.com

**Законодавча влада в Україні та інших державах світу:
історія та сучасність (аспекти права):**

матеріали Дев'ятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції /
Наук. інтернет-конференції. Вип. 9 / Терлюк І.Я. (укладач) /
ІНПП НУ «Львівська політехніка». Львів: Ліга-Прес, 2019. 250 с.

У збірнику вміщено оприлюднені на інтернет-сторінці www.lp.edu.ua/idp/naukova-diyalnist-kafedry або www.lp.edu.ua/idp/zbirnyky-naukovyh-internet-konferenciya-kafedry матеріали повідомлень учасників Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції, проведеної за ініціативою кафедри Історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка» **31 травня 2019 року**.

Матеріали друкуються у редакції авторів.

Повну відповідальність за достовірність, оригінальність, відповідність діючому законодавству та коректність висновків поданих матеріалів несуть автори та їх наукові керівники.

Оргкомітет не завжди поділяє думки учасників (авторів).

Усі права захищені.

***При будь-якому використанні матеріалів конференції
посилання на джерело є обов'язковим.***

ISBN 978-966-397-288-2-9

© Кафедра Історії держави і права
ІНПП НУ «Львівська політехніка»,
автори публікацій, 2019 р.

ЧАСТИНА І.

Законодавча влада: політико-правові питання історії та сучасності

Тетяна АНДРІЙЧАК
e-mail: andrijcaktana@gmail.com

ПРАВОВИЙ СТАТУС, ОРГАНІЗАЦІЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1960-ті – поч. 1990-х рр.)

Організація і діяльність Верховної Ради (ВР) Української РСР у післявоєнний період фактично регулювались рішеннями з'їздів, пленумів ЦК КПРС та Компартії України, однак юридично правовою основою її діяльності були, передовсім, Конституції СРСР і УРСР, регламент ВР УРСР та інші правові акти. Ними визначалися правовий статус, виборчий процес, порядок, механізм та форми діяльності ВР УРСР [Див. докл: 1, с. 686-689].

Правовий статус Верховної ради УРСР у післявоєнний період визначався двома групами конституційних актів СРСР-УРСР: від 1936–1937 та 1977-1978 рр. Так, конституційні акти СРСР-УРСР 1936–1937 рр. трактували ради владними органами, які поєднували в собі одночасно форму державного управління та самоврядування, виконавчої та представницької влади. Але Верховна Рада УРСР проголошувалась найвищим органом державної влади в республіці і будувалася за принципом безпосереднього представництва її народу (за визначенням Конституції УРСР 1937 р.– трудящих). Радикально не змінили поглядів на правовий статус рад й Конституція СРСР 1977 р. та Конституція УРСР 1978 р. Проте запроваджувалися певні нововведення. Проголошувалося, зокрема, що всі ради народних депутатів – Верховна, а також місцеві – обласні, районні, міські, районні у містах, селищні і сільські – становлять

єдину систему органів державної влади. Депутатів почали обирати на довший термін, а також збільшився їх кількісний склад.

Верховна Рада обирала свою Президію та створювала Раду Міністрів та обирала Верховний Суд УРСР. Функції Верховної Ради виходили з її повноважень і охоплювали сфери: ● фінансову – окрім прийняття бюджету країни, ще розподіл коштів; ● установчу, можливість участі парламенту в становленні вищих виконавчих та судових органів; ● контрольну.

Формами діяльності ВР УРСР були сесійні засідання, робота постійних депутатських комісій та Президії ВР (ПВР).

Основною організаційно-правовою формою діяльності ВР були сесійні засідання (чергові та позачергові). Чергові сесії скликалися Президією двічі на рік. У середньому протягом одного скликання відбувалось вісім-дванадцять сесій: як правило, впродовж одного-двох днів. Певний час існували т. зв. урочисті сесії, під якими розумілися сесії, присвячені певним святковим дням.

Сесії розглядали коло питань, кількість яких коливалася від десяти до сорока. Майже зовсім не ставилися питання про виконання чинних законів, рішень, прийнятих Верховною Радою. Обмеженим був комплекс питань, пов'язаних з матеріальним виробництвом. Уперше за усі роки свого існування ВР УРСР почала працювати в парламентському режимі (з 15 травня 1990 р.), тобто сесії тривали по кілька місяців. Порядок роботи сесій визначався затвердженням Верховною Радою УРСР Тимчасовим регламентом засідань Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання (22 травня 1990 р.).

Провідну роль у діяльності Верховної Ради відігравали постійно діючі депутатські комісії (пізніше – комітети). Діяльність постійних комісій (завдання, права і обов'язки постійних комісій, форми та методи їх організаційної діяльності) регулювалась Положенням про постійні комісії Верховної Ради Української РСР (29 червня 1966 р., нова редакція – 25 березня 1980 р.).

Президія Верховної Ради (ПВР) УРСР формувалася на першій сесії новообраної ВР обиралася у складі Голови, двох заступників (а з X–XI скликань – трьох) та членів. ПВР УРСР була колегіальним, постійно діючим органом ВР УРСР, підзвітним останній в усій своїй діяльності. Укази ПВР УРСР, як форма її законодавчої діяльності, широко застосовувались у нормативно-правовому регулюванні життя республіки. Реально саме ПВР УРСР взяла на себе основні функції державотворення: лише за період від XX з'їзду КПРС (1956 р.) і до жовтня 1964 р., за підрахунками дослідників, ВР УРСР одностайно ухвалила 124 закони, тоді як ПВР прийняла за цей час 1868 указів та постанов, 689 які зовсім не обговорювалися депутатами і фактично регулювали радянську роботу [2, с. 297].

Про особливу роль ПВР в системі вищих органів державної влади СРСР-УРСР свідчить, зокрема, й той факт, що строк повноважень ПВР УРСР не збігався із строком повноважень Верховної Ради, яка її обирала. Оскільки як постійно діючий орган ПВР не припиняла своєї діяльності і під час сесій Верховної Ради. Після закінчення повноважень Верховної Ради Президія зберігала свої повноваження аж до утворення новообраною ВР УРСР нової ПВР Української РСР (ст. 36 Конституції УРСР 1937 р.).

Президія Верховної Ради УРСР розв'язувала відведені до її компетенції питання, зокрема приймала чинні законодавчі акти, вносила до них зміни, утворювала і ліквідувала міністерства та державні комітети, здійснювала контроль за дотриманням Конституції, союзного і республіканського законодавства. Через структури апарату ПВР УРСР здійснювала керівництво місцевими радами, присвоювала почесні звання та нагороди, вирішувала питання громадянства, здійснювала амністії та помилування, за поданням Голови Ради Міністрів УРСР звільняла з посад і призначала окремих осіб, які входять до складу уряду, розв'язувала адміністративно-територіальні питання. Зокрема, утворювала чи перейменовувала області та міста.

Отже, Верховна Рада УРСР мала конституційно-правовий статус найвищого органу державної влади в республіці. Її організація і діяльність фактично регулювались рішеннями з'їздів, пленумів ЦК КПРС та Компартії України, однак юридично правовою основою її діяльності були, передовсім, Конституції СРСР і УРСР та регламент ВР УРСР. Здебільшого останнім визначалися та регулювалися форми її діяльності - сесійні засідання, робота постійних депутатських комісій та Президії ВР.

Література

1. *Терлюк І.Я.* Історія держави і права України: [навч. посіб.]. Вид. 4-те, зі змінами. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 772 с.
2. *Тимунюк В.І.* Реформування системи влади та державного управління в УРСР (1953–1964 рр.): Монографія / Наук. ред. Н.Р. Нижник. К.: Вид-во НАДУ, 2003. 400 с.

Тарас АНДРУСЯК
e-mail: andrusiak@bigmir.net

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ЗАКОНОДАВЧО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЇЇ СТВОРЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ

Поява законодавчої влади, як і поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову є одним з базових та ключових елементів формування та розвитку держави у західноєвропейській цивілізації. Це стало ознакою закінчення

влади абсолютизму, коли воля і влада однієї особи визначала порядок та форму життя на певній території та стиль і статус кожної людини, яка на ній знаходилась. Наступним етапом розвитку держави стала ідея рівності всіх людей, без огляду на її соціальний, майновий, релігійний та інший аспект, що привело до появи та розвитку націй – спільнот людей, які тривалий історичний період жили на певній території, мали спільну мову, культуру та форму організації та розвитку суспільства. Це суперечило та протистояло, всьому попередньому процесу історичного розвитку, коли держави творились на території, яку могла завоювати, контролювати та захищати певна правляча династія, що основним і базовим етапом розвитку держави в західноєвропейській цивілізації стає поява і розвиток національної держави більшості або всіх європейських народів, який тривав і став визначальним в появі та розвитку держав на Європейському континенті з середини XIX ст. відомої, як «весна народів», спотворений, загальмований та знищений спадковою становою аристократією ряду існуючих на той час багатонаціональних імперій. Тому, початок XX ст., став періодом припинення існування багатонаціональних абсолютних монархій та появою і розвитком національних держав народів, які з середини XIX ст., боролись і прагнули їх створення. Єдиним, найбільш суттєвим та, попри старання одного з її правителів (Петра I), вписати її в контекст державно-правового розвитку західноєвропейської цивілізації, стала Російська імперія, яка загарбавши та поневоливши ряд неєвропейських і нехристиянських народів, так і не почала розвиватися як національна держава російського народу, який з огляду на завойовані та підкорені території нехристиянських та неєвропейських народів, складав меншість порівнянні з ними. Тому, для збереження одержавленого християнства найбільшою релігією, та розвиток в загальноєвропейському контекст державна політика була спрямована на кількісне збільшення російського народу шляхом денационалізації та перетворення у невід'ємну складову частину одного народу, всі поневолені слов'янські та християнські народи, особливо, українців та білорусів. Це виключило національний розвиток росіян, як окремого народу та обумовило державну політику на протистояння та національному розвитку українців та білорусів, з подальшим оголошенням та безумовним утвердженням ідеї єдиного російського народу нічим не відмінного та не іншого від тих двох.

На фоні зупинки формування ідеї національних держав трьох різних народів, зберігався середньовічний становий поділ суспільства та абсолютне самодержавство без західноєвропейського поділу влади та рівності всіх. Це доповнювалось включенням в правлячу спадкову аристократію представників всіх поневолених народів, включаючи й нехристиянські та неєвропейські поневолені імперією народи.

Саме тому, на відміну від інших народів, які після припинення існування Російської імперії, створили власні національні органи, зокрема, законодавчої влади, в українців – Центральна Рада та національні держави. Росіяни не створили ні національних державних органів, ні національної державності. Всю повноту влади на всій території захопила багатонаціональна політична сила, спрямована на вирішення соціального питання. На цій основі, не заперечуючи, а, на відміну від станової аристократії Російської імперії, підтримуючи та сприймаючи національно-визвольну боротьбу всіх поневолених народів. створила союз радянських республік ряду поневолених імперією народів з вірою в те, що незабаром соціальна революція відбудеться в та переможе у всіх країнах світу.

Проте комуністична ідеологія, яка виглядала дуже гарною і привабливою в працях її творців, у реальності виявилась нежиттєвою та непривабливою, не тільки для більшості народів світу. але й для народів СРСР, які намагались продовжити власний національний державно-правовий розвиток. Оскільки, вихід зі складу СРСР навіть однієї республіки. Означав би його розпад, то почалася тривала, жорстока і репресивна політика на денаціоналізацію всіх народів, при цьому більшість народів, які вже створили власну національну державність чи наблизились до цього мали окремі республіки, мужній і героїчний опір фінського народу агресії СРСР за яку він був навіть, як агресор виключений з Ліги Націй не дали створити 16 республіки, якою мала стати Карело-Фінська РСР, а інші народи, які не мали своєї державності отримали тільки автономні утворення в складі Російської Федерації та стали частиною російського народу. Загальна політика радянської влади була спрямована на створення єдиного радянського народу, що знайшло своє конституційно-правове закріплення в Конституції СРСР 1977 р. Тут дуже важливою є стаття Конституції, яка була визначальною, а зараз залишається без належної уваги. Тому наведемо її повністю: «Стаття 70. Союз Радянських Соціалістичних Республік - єдина союзна багатонаціональна держава, утворена на основі принципу соціалістичного федералізму, в результаті вільного самовизначення націй і добровільного об'єднання рівноправних радянських соціалістичних республік.

СРСР уособлює державну єдність радянського народу, згуртовує всі нації і народності з метою спільного будівництва комунізму».

Перший і базовий висновок з цієї статті, полягає в тому, що, у зв'язку з безуспішним припиненням спільного будівництва представники всіх народів повертаються на свої рідні землі та починають процес творення власних національних держав. Народам, які мали республіки було, трохи легше, але ти, які мали тільки автономні утворення в складі РРФСР, позбавили такої можливості.

Розвиток сучасної України відбувається на основі та законодавстві УРСР, і він повинен врахувати та усунути всі недоліки, які існували в СРСР, які, зрештою, привели до розпаду та припинення існування цієї держави.

Оскільки суть та розвиток держави визначаються її конституцією, то треба пригадати ряд норм Конституції УРСР, які б не мали, і не могли повторюватись в Конституції новоствореної держави.

В Конституції Української РСР 1978 р., яка була чинна і діяла до моменту розпаду СРСР та утворення нової держави вказано:

«Стаття 1. Україна є загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих республіки всіх національностей». Переліку та порядку визначення та переліку національностей та приналежності до них, ніде законодавчо не закріплювалось та не визначалось». І ще одне: «Стаття 73. Державною мовою України є українська мова». Це важлива норма, бо політичне зловживання та цілеспрямовані дії проти української мови з боку специфічно сформованої ВРУ не припиняються протягом десятиліть і сьогодні ця проблема є особливо гостра, руйнівна та дестабілізуюча для суспільства. Тому дуже важливо згадати один з законів СРСР, який закладає законодавчу основу нинішньої проблеми сучасної України. Це закон «Про мови народів СРСР» від 24 квітня 1990 р., який закріпив норму, що «з врахуванням умов, які історично склалися» «російська мова визнається на території СРСР офіційною мовою СРСР» і «використовується, як засіб міжнаціонального спілкування».

Наступним документом, який став основою подальшого державотворення є Декларація Про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., яка закріпила, що Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення».

Суттєвим недоліком, руйнівним та гальмівним фактором розвитку України стало те, що ця норма Декларації, яка була, по суті, нормативним закріпленням завершення радянського періоду з його офіційною мовою, не знайшла свого продовження і розвитку в подальшому законодавстві та Конституції України, що обумовило недоліки діяльності Верховної Ради України, як законодавчого органу, який формується радянськими людьми з радянських людей. Особливо яскравим прикладом цього може стати лист 148 народних депутатів України до польського парламенту з пропозицією визнати українців винними в геноциді польського народу на українських землях в період Другої світової війни.

Подальший розвиток України можливий тільки на засадах вказаних в Декларації та з перетворенням Верховної Ради України в законодавчий орган національної держави українського народу.

ЗАКОНОДАВЧЕ РОЗШИРЕННЯ ПРАВ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК (1944 р.) І ПОЧАТОК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Отриманню міжнародної правоздатності як передумови надання міжнародної ж дієздатності державному формуванню передують зовнішня (міжнародна) легітимація такого формування з боку загальновизнаних суб'єктів міжнародного права.

XX ст. Україна зустріла позбавленою не лише незалежності, але й політичної автономії (на зразок Великого Герцогства Фінляндського у складі Російської імперії), її етнічні землі перебували у складі двох імперій.

Першим автономним державним формуванням, що утворилось в Україні у XX ст., стала Українська Центральна Рада, яка виникла як представницький орган місцевих політичних сил в результаті Лютневої революції 1917 р.

В результаті низки дипломатичних маневрів представники Четверного союзу визнали делегацію Генерального Секретаріату легітимним представником України. Тривалі переговори, в яких українські представники підганялись збройною агресією більшовицьких військ, що наступали на Київ, призвели до підписання 9 лютого 1918 р. у Брест-Литовську мирного договору між представниками Ради Народних Міністрів (наступника Генерального Секретаріату після проголошення IV Універсалу) та делегатами держав Четверного союзу. Це стало актом визнання *de facto* міжнародної правосуб'єктності УНР з боку Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії. Сепаратний мир, однією із сторін якого виступило раніше не наділене міжнародною правосуб'єктністю державне утворення, був розцінений представниками Антанти актом ворожим. Це вплинуло на позицію дипломатії Французько-Британського блоку до українського питання, квінтесенцією якого стала теза про Україну, вигадану німецьким (чи то австрійським) командуванням.

На відміну від Центральної Ради, Гетьманат П. Скоропадського із початку свого існування знаходився у визначеній системі міжнародних координат.

Щодо розвитку мережі дипломатичних представництв: 21 червня 1918 р. постановою Ради Міністрів про тимчасові дипломатичні представництва легалізовано українські посольства у державах Четверного союзу та Румунії, відкриті за Центральної Ради. Законами 8 жовтня 1918 р. засновано посольства у Швейцарії та Фінляндії, а Законом 19 жовтня – у Польщі. Окрім зазначених восьми країн, у Києві тримали свої

представництва також Держава Всевеликого Війська Донського, Азербайджан, Грузія, Кубань, Росія (більшовицька), Іспанія, Данія, Греція, Норвегія, Швеція, Італія, Персія та Білорусь.

У міжнародних відносинах Директорія УНР зіткнулась із труднощами, викликаними макро-політичними факторами: невизнанням з боку Антанти наслідків більшовицького перевороту у Росії, а отже й розпаду імперії із утворенням ряду протодержавних формувань.

З огляду на попереднє, Директорія УНР фактично залишилась осторонь європейської та світової політики, яка після завершення Першої світової війни зосереджувалася в руках держав-переможців (Антанти). Незначні контакти представників Директорії із Францією, Великобританією та США відбувались лише у випадку наявності в Антанти підстав вважати залучення ресурсів Директорії бажаним для досягнення власних цілей: насамперед йдеться про українсько-антантівські переговори в Одесі, Бірзулі й Ходорові на початку 1919 р., предметом яких було передача військ Директорії під командування Денікіна з метою спільних воєнних дій проти більшовиків [1, с. 225].

Дипломатія Директорії УНР спробувала взяти участь у Паризькій мирній конференції, щоправда, з огляду на відсутність запрошення, могла діяти лише неофіційно. Надзвичайна дипломатична місія Г. М. Сидоренка була скептично зустрінута представниками держав-переможниць Першої світової, та не змогла досягти амбітного наміру легітимації Директорії УНР.

Прийнята 14 березня 1919 р. перша конституція Радянської України встановлювала систему органів державної влади за російською радянською моделлю. Цим же актом уряду УСРР надавалось право організовувати «відносини з іноземними державами, зокрема проголошувати війну і укладати мир» [2, с. 130]. Для реалізації наданих повноважень у системі РНК створювався Народний Комісаріат Закордонних Справ, якому й доручалося ведення міжнародних зносин від імені УСРР. Першим очільником відомства було призначено С. Н. Власенка.

Розмірковуючи про виникнення УСРР як суб'єкта міжнародного права, знаний вітчизняний правник, академік АН СРСР В. М. Корецький вказував: «Міжнародно-правова суб'єктність Української РСР, тобто її право вступати у взаємні стосунки з іншими державами, укладати з ними угоди тощо, виникла разом зі створенням Української Радянської держави внаслідок Великої жовтневої соціалістичної революції. 12 (25) грудня 1917 р. I Всеукраїнський з'їзд Рад оголосив Україну республікою Рад» [3, с. 333–336].

Звернемо увагу на укладений 28 грудня 1920 р. Робітничо-селянський союзний договір між УСРР та РСФРР, за яким республіки визнали незалежність та суверенітет один одного. Особливої уваги заслуговує текст статті 2 договору, яким стверджується: «Обидві держави вважають за

необхідне оголосити, що ... з самого факту колишньої приналежності території УСРР до колишньої Російської імперії для УСРР не випливає ніяких зобов'язань відносно кого б то не було» [4, с. 341].

Одразу потому відбувся перший самостійний зовнішньополітичний контакт Радянської України. Уже 31 грудня 1920 р. УСРР підписала угоду про мирне співробітництво із Грузинською Демократичною Республікою. Наступною міжнародною угодою, укладеною дипломатами Української СРР, став мирний договір із буржуазною Литвою, підписаний 1 лютого 1921 р. З українського боку договір із урядом Литви підписали голова дипломатичної місії УСРР при Раднаркомі РСФРР Ю. М. Коцюбинський та представник РНК УСРР Ф. Я. Кон [5].

За підрахунками С. В. Віднянського, всього за нетривалий період з 1917 по 1922 рр. Українською СРР встановлено дипломатичні відносини із 15 державами, всього укладено понад 80 угод [6, с. 46].

Вкажемо, що свій дипломатичний потенціал УСРР використовувала здебільшого для розвитку міжнародної торгівлі. Так були встановлені жваві торгові зв'язки із Німеччиною (за оцінкою дослідників, тільки з 1 квітня до 1 вересня 1922 р. з УСРР до Німеччини експортовано товарів на 2,5 млн. карбованців; з 1 квітня до 31 грудня в Україну імпортовано товарів на 800 тис. карбованців). Всього з 1921 по 1923 рр. Україна мала торгові представництва у 9 європейських державах, налагоджувала зовнішньоекономічні зв'язки із країнами Близького Сходу та Азії.

Важливим для світової історії став день 29 грудня 1922 р., коли представники РСФРР, УСРР, БСРР та ЗСФРР підписали Договір про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, за яким ці республіки увійшли до новоутвореної федерації, що проіснувала наступні майже 70 років – Радянського Союзу.

У практиці міжнародних відносин загально прийнято, що після вступу до федеративних відносин окремі суб'єкти федерації відмовляються від міжнародної правосуб'єктності на користь федерального центру. При утворенні СРСР перші радянські республіки перестали діяти в якості окремих суб'єктів міжнародного права. Відповідна норма містилася й в статті 1 Договору. Пізніше, ця теза була відображена в Основному законі Союзу: згідно зі статтею 1 (параграф «а») першої всесоюзної Конституції від 13 січня 1924 р. тільки всесоюзний уряд мав право «репрезентувати Союз у міжнародних відносинах, встановлюючи дипломатичні зв'язки, укладати договори з іншими державами». Таким же було формулювання, наведене у статті 14 (параграф «а») «Сталінської» Конституції в її першій редакції від 5 грудня 1936 р.

Отже, із утворенням Союзу РСР було згорнуто самостійну міжнародну діяльність радянських республік, а відтак й ліквідовано республіканські

комісаріати закордонних справ. Натомість реалізація зовнішньополітичних інтересів радянських республік покладалася на всесоюзний НКЗС. До завдань новоствореного загальносоюзного комісаріату належало, зокрема, й перебирання на себе зносин союзних республік із іноземними державами, які ті мали до вступу до СРСР. Так, УСРР мав зносини із Польщею, Німеччиною, Австрією, Італією, Чехословаччиною та Туреччиною; БСРР – з Німеччиною та Польщею; ЗСФРР – із Туреччиною та Німеччиною; Грузія – з Чехословаччиною [7].

Період Другої світової війни – час активної міжнародної співпраці, завданням якої було досягнення спільних військово-політичних цілей об'єднаними зусиллями. Вирішальною для конституційних реформ лютого – березня 1944 р. вважаємо Тегеранську конференцію (28 листопада – 1 грудня 1943 р.), на якій лідери трьох держав, що вперше зустрілись разом за час війни, обговорили ряд питань стратегічного та тактичного характеру. Основним питанням Тегеранської конференції було відкриття Союзниками другого фронту у Європі – було погоджено, що операція «Оверлорд» розпочнеться навесні 1944 р. Окрім того, союзники узгодили питання щодо територіальних претензій Радянського Союзу.

На початку 1944 р. радянські дипломати прозоро «натякнули» послові США у Москві В. А. Гарріману, що в кожній з радянських республік будуть створені наркомати закордонних справ та оборони, а також окремі армії, причому такі зміни в державному устрої Союзу РСР відбуватимуться з орієнтиром на практику Британської співдружності націй стосовно набуття міжнародної правосуб'єктності її домініонами за Вестмінстерським статутом 11 грудня 1931 р. [8, с. 47]. Вважаємо це нічим іншим як дипломатичним «зондуванням ґрунту» щодо можливості легітимації міжнародно-правової суб'єктності союзних республік. Звісно ж, *post hoc, non est propter hoc*, втім зв'язок цієї події із рішеннями Тегеранської конференції виглядає більш, ніж логічним.

Як би там не було, вже 28 січня 1944 р. в газеті «Правда» з'явилося інформаційне повідомлення про проведення (єдиного в роки війни!) чергового пленуму ЦК ВКП(б). Пленум розглянув пропозиції Ради народних комісарів Союзу РСР «Про розширення прав союзних республік у галузі оборони та зовнішніх зносин». За результатами розгляду схвалено винесення цього питання на наступну сесію Верховної Ради СРСР. Першу за час війни X сесію ВР СРСР скликано одразу ж по завершенню Пленуму ЦК ВКП(б) – з 29 січня по 1 лютого 1944 р.

Сесія Верховної Ради СРСР (друга з трьох, проведених у роки війни) протягом трьох днів розглядала рутинні бюджетні питання. А 1 лютого виступив заступник голови РНК СРСР, нарком закордонних справ В. М. Молотов із доповіддю «Про перетворення Наркомату оборони і

Наркомзаксправ із загальносоюзних у союзно-республіканські наркомати» [8, с. 46].

У промові В. М. Молотов стверджував: «Йдеться не про звичайне перетворення двох наркоматів, йдеться, насамперед, про нові відповідальні завдання, які стоять перед союзними республіками. Поставлено питання про нові завдання і права союзних республік, по-перше, в справі оборони нашої країни, і, по-друге, в галузі зовнішніх відносин із зарубіжними державами й у зв'язку із цим – про важливі перетворення в нашій союзній державі ... Це перетворення означає розширення діяльності союзних республік, яке стало можливим внаслідок їх політичного, економічного і культурного зростання, інакше кажучи, внаслідок їх національного розвитку, наприклад, чимало специфічних господарських та культурних потреб союзних республік, які не можуть бути повною мірою охоплені всесоюзними представництвами за кордоном, так само як договорами та угодами Союзу з іншими державами. Ці національні потреби республік можуть бути задоволені тільки через посередництво прямих відносин республік з відповідними державами ... Треба визнати нарешті, що це не лише в інтересах республік, а й в інтересах усієї справи розширення міжнародних зв'язків та зміцнення співпраці СРСР з іншими державами, що є важливим під час війни і що дасть свої плоди також у післявоєнному періоді.

Перетворення Наркомзаксправу і Наркомату оборони, що впливає з розширення зв'язків і функції союзних республік всередині країни і за її кордонами, не тільки не суперечить інтересам нашого Союзу, а навпаки, здійснюється в ім'я подальшого зміцнення нашої великої держави» [9, с. 2].

Внаслідок нетривалого обговорення було ухвалено запропоновані закони «Про утворення військових формувань союзних республік та про перетворення у зв'язку із цим Народного комісаріату оборони із загальносоюзного у союзно-республіканський» та «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх відносин і про перетворення у зв'язку з цим народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного у союзно-республіканський народний комісаріат». Приведемо далі текст другого з них:

«З метою розширення міжнародних зв'язків і зміцнення співробітництва Союзу Радянських Соціалістичних Республік з іншими державами і враховуючи зростаючу потребу союзних республік у встановленні безпосередніх відносин з іноземними державами, Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

1. Встановити, що союзні республіки можуть вступати в безпосередні зносини з іноземними державами і укласти з ними угоди.
2. Внести в Конституцію СРСР такі доповнення:
 - а) доповнити статтю 14 пункт “а” Конституції СРСР після слів

“представництво СРСР у міжнародних зносинах, укладання і ратифікація договорів” словами “встановлення загального порядку у взаємовідносинах союзних республік з іноземними державами”, виклавши цей пункт таким чином:

“а) представництво Союзу у міжнародних зносинах, укладання і ратифікація договорів з іншими державами, встановлення загального порядку у взаємовідносинах союзних республік з іноземними державами”;

б) доповнити Конституцію СРСР статтею 18-ть такого змісту:

“Стаття 18-а. Кожна Союзна республіка має право вступати в безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками”;

в) доповнити статтю 60 Конституції СРСР пунктом “д” такого змісту:

“д) встановлює представництво Союзної республіки у міжнародних зносинах”.

3. Перетворити Народний Комісаріат закордонних справ з загальносоюзного на союзно-республіканський Народний Комісаріат».

За інформацією, яку наводить Д. В. Табачник, автором тексту, прийнятого ВР СРСР Закону був майбутній багаторічний Міністр закордонних справ УРСР, а на той час заступник Наркома закордонних справ СРСР Д. З. Мануїльський [10, с. 587–588].

Ухваленню змін до всесоюзної Конституції слідували необхідні поправки до Конституції УРСР, що були внесені уже за місяць. З цього приводу Голова Президії Верховної Ради УРСР М. С. Гречуха виголосив урочисту промову, в якій, зокрема, відзначив: «рішення найвищого органу влади, союзної держави про утворення військових формувань союзних республік і про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин не є звичайним актом перетворення цих двох наркоматів із загальносоюзних у союзно-республіканські наркомати, а має винятково важливе історичне та міжнародне значення».

Конституцію УРСР 1937 р. було доповнено статтями 15-а: «Українська РСР має свої республіканські військові формування» та 15-б, якою стверджувалось, що «Українська РСР має право вступати в безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками».

Також було доповнено Статтю 30 Конституції про повноваження Президії Верховної Ради УРСР, згідно із ново доданими пунктами «и» та «і» цей орган отримав повноваження щодо призначення та відкликання повноважних представників Української РСР в іноземних державах та прийняття вірчих й відкличних грамот акредитованих при УРСР дипломатичних представників іноземних держав [11]. Таким чином, з формально-юридичного боку законодавцем був виконаний необхідний мінімум для внутрішньої легалізації міжнародної правосуб'єктності Української РСР з наміром подальшої зовнішньої легітимації цього акту.

Поряд із легалізацією зовнішньополітичного відомства республіки, керівництвом Союзу здійснювались організаційні заходи для забезпечення його діяльності. Так, вже 5 лютого 1944 р., тобто майже за місяць до прийняття в установленому порядку необхідних змін до Конституції УРСР з метою законодавчого обґрунтування створення республіканського Народного Комісаріату, з'явилися постанова Політбюро ЦК КП(б)У й Указ Президії Верховної Ради УРСР про утворення НКЗС УРСР. Одночасно було призначено майбутнього народного комісара закордонних справ – ним став знаний радянський письменник-драматург О. Є. Корнійчук [8, с. 50].

Література

1. *Даукив І. Б.* Українсько-французькі відносини в період Директорії УНР // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: Міжвід. зб. наук. пр. 2010. Вип. 19. С. 213–228.
2. *Слюсаренко А. Г. Томенко М. В.* Історія української конституції. К.: Т-во «Знання України», 1993. 191 с.
3. *Манелис Б. А.* Единство суверенитета Союза ССР и суверенитета союзных республик в период развернутого строительства коммунизма. *Советское государство и право.* М.: Наука, 1964. № 7. С. 17–26.
4. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах Радянського уряду (1917–1936). К., 1937. 657 с.
5. Радянська Україна 1920-х років: «безтілесний» суб'єкт міжнародного права «Дзеркало тижня. Україна» №3, 31 січня 2014.
6. Нариси з історії дипломатії України / Від. ред. В.А.Смолій; Авт. кол.: О.І. Галенко, Є.Є. Камінський, М.В. Кірсенко та ін. К.: Альтернативи, 2001. 736 с.
7. *Похлебкин В. В.* Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах и фактах (Справочник). Выпуск I: Ведомства внешней политики и их руководители. – М.: Международные отношения, 1992. 782 с.
8. *Віднянський С. В., Мартинов А. Ю.* Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших проблем. К.: Генеза, 2006. 240 с.
9. О преобразовании Наркомата Обороны и Наркоминдела из общесоюзных в союзно-республиканские Наркоматы. Доклад тов. В. М. Молотова в Верховном Совете СССР 1 февраля 1944 г. // Сталинский путь. 1944. 6 февраля. С. 1–2.
10. *Стрельникова І. Ю.* Правовий статус Уповноваженого Народного Комісаріату Закордонних Справ СРСР при Раді Народних Комісарів

УСРР (1923–1929 рр.) // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 23 (62). 2010. № 1. С. 420–428.

11. Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 року [Електронний ресурс]. Режим доступу : URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/001_001

Олександр ГАВРИЛЕНКО

e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua

ЕВОЛЮЦІЯ ЦАРСЬКОЇ ВЛАДИ У БОСПОРСЬКІЙ ДЕРЖАВІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

В античну добу склалася достатньо стала та розвинена, як на свій час, – Боспорська держава. Початок її творенню було покладено близько 480 р. до н. е., коли деякі розрізнені грецькі колонії об'єдналися у військовий союз – симмахію. Ядром її стали грецькі апойкії, розташовані по берегах Керченської протоки [1, с. 99]. Від початку (з 480 по 438/437 рр.) на чолі Боспорської держави стояв рід Археанактидів що походив від вихідця з Мілету Археанакта, який, ймовірно, був ойкистом перших поселенців Пантікапею [2, с. 8]. Характер влади перших правителів Боспору був досить своєрідним. Усі вони вважалися архонтами Пантікапею і усього Боспору. Однак, якщо в грецьких державах посада архонта була тимчасовою, то в Боспорській державі вона мала характер спадкової влади. Поступово форма державного правління зазнає змін. Зростає прагнення до посилення одноосібної влади архонта Боспору. Звичайно, прослідкувати, як змінювалися функції боспорського архонта від Археанакта до Сатира I, надзвичайно важко. Але яскраво виявлене самовладдя Сатира I надає можливість говорити, що вже до початку його правління склалися монархічні риси влади правителів Боспору. Найближчих наступників Археанактидів античні автори неодноразово називали тиранами – цей епітет зустрічається у Енея Тактика, Ефора у викладі Псевдо-Скімна, Есхіна, Поліена та ін. [3, с. 29].

Водночас, М.І. Ростовцев не вбачав у формі правління, що склалася на Боспорі, ознак тиранії. Водночас, він зауважував, що «найсильнішим впливом був вплив елліністичної монархії» [4, с. 18]. У зв'язку з цим важливо пригадати, що Геродот знаходив можливим використовувати дієслово *μοναρχέω* [5, VI, 23] (*грец.* - єдиновладно управляти), яке зустрічається у більш пізній елліністичній традиції, щодо боспорських правителів по відношенню до влади тиранів. Звичайно, *μοναρχία* боспорських правителів-архонтів, які очолювали політичний союз кількох полісів, мала абсолютно

відмінний характер від єдиновладдя спадкової царської влади. Не одразу, а лише внаслідок тривалого розвитку, маже через два століття, могло відбутися перетворення цієї «монархії» на справжню владу царя.

Під час грецької Понтійської експедиції 437 до н. е. Перікл поставив на чолі держави зятя останнього правителя з династії Археанактидів Спартока I (Спарадока), представника фракійського царського роду [6, с. 69]. Це була лише заміна одного правлячого роду іншим у межах тиранії, що вже встановилася. Наступники Спартока I здійснювали досить активну зовнішню політику, підкоряючи своїй владі незалежні поліси (Німфей, Феодосію, Фанагорію) та навколишні сіндо-меотські племена. При цьому влада боспорських правителів поступово посилювалася, все більше наближаючись до монархічної. Якщо стосовно грецьких міст правитель виступав як спадковий архонт, то щодо племен і народів, які входили до складу Боспорської держави – як цар. Так, правитель Левкон I обрав собі титул «архонта Боспору і Феодосії, що царює над сіндами, торетами, дандаріями і псесами» [7, № 1038]. Щоправда, згідно Страбону, то одні, то інші підпорядковані Боспорській державі меотські племена часом відпадали від неї [8, XI, 2, 11].

Із приєднанням до Боспору найбільш важливих в економічному та політичному відношенні областей, таких, як, наприклад, Сіндика, влада в них переходила до рук намісників, що призначалися боспорськими царями. Ними були члени царської сім'ї, у яку тепер влилися й члени місцевої сіндської династії, що поріднилася зі Спартокідами. Інші племена, приєднані до Боспору, зберегли своїх колишніх правителів («царів»), які перебували лише у васальній залежності [1, с. 100].

Наприкінці II ст. до н.е. на Боспорі відбулися важливі зміни. Близько 110 р. до н. е. боспорський цар Перісад V був змушений передати владу цареві Понтійського царства Мітрідату VI Євпатору [9, с. 658], що знаменувало проголошення особистої унії (дві держави об'єднувалися під управлінням одного монарха, водночас зберігаючи власні органи державного управління, фінансову систему, військо тощо).

Відомий був у Боспорському царстві й інститут співправителів. Ще у першій половині IV ст. до н. е., Левкон I отримав європейський Боспор, а Горгіпп – азійський. В середині IV ст. до н. е. боспорський престол посіли водночас Спарток II та Перісад I. Вперше у юридичній літературі цей факт було відзначено М.М. Страховим [10, с. 161]. Така практика тривала і в подальшому, наприклад, за життя Рескупоріда II його спадкоємцем став син Котіс III (227/228-233/234 рр.), який правив разом з батьком протягом двох років. Наступна династична історія Боспору свідчить, що інститут співправительства стає звичайною практикою: співправителем Котіса III став Савромат III (229/230-231/232 рр.), Рескупоріда III (233/234-234/235

рр.) – Іннфімей (234/235-238/239 рр.), а у Рескупоріда IV (242/243-276/277 рр.) було три співправителя, які послідовно змінювали один одного. Він правив разом з Фарсанзом (253/254-254/255 рр.), Савроматом IV (275/276 р.) і Тейраном (275/276-278/279 рр.) [11, с. 164].

У римський період, а точніше на початку III ст. до н. е., подвійність в найменуванні боспорських правителів («архонт» та «цар») зникає. Це свідчить про зміцнення царської влади. Влада монарха посилилася настільки, що вже Спарток III (304-284 рр. до н. е.) відкрито називає себе царем всього Боспору. Поступово ліквідовувалися деякі форми самоврядування й демократичні установи, що виникли у ранній період існування грецьких міст у Причорномор'ї. Боспорська держава остаточно перетворюється на монархію [4, с. 3].

У перших століттях нової ери цар Боспору стає необмеженим органами полісного самоврядування главою держави, розпоряджається усіма матеріальними та людськими ресурсами царства. Він виступає верховним розпорядником всіх земель, якою наділяє своїх наближених та храми. Щоб переконатися в цьому, достатньо послатися на напис середини II ст. н.е., згідно з яким боспорський землевласник Летодор колись подарував храму землі в Фіаннеях з прикріпленими до них пелатами. Господарство на цих землях поступово занепало, кількість пелатів зменшилася, і цар, «все зібравши та примноживши, повернув богині в цілості», тобто збільшив земельні володіння храму та укріпив їх додатковим числом пелатів. В руках царя зосереджується верховна влада, командування військом, судові і навіть жрецькі функції. Він же від свого імені укладає й міжнародні угоди політичного та економічного (переважно торговельного) характеру. На ознаку вдячності за постачання Афінської держави хлібом відповідно до укладених угод, на афінській агорі (головній міській площі) встановлені бронзові статуї кільком царям з династії Спартоکیدів. На думку М.М.Болгова, однією з головних функцій царів було верховне командування армією. Цар повинен був особисто брати участь у походах та битвах (як, наприклад, Тейран та Фофорс) [1, с. 103].

До середини I ст. н. е. боспорський престол посідали представники місцевої династії. У 63 р. імператор Нерон (54-68 рр. н.е.) ліквідував Боспорське царство, приєднавши його до новоствореної римської провінції Понт, але в 69 р. новий імператор Веспасіан Флавій (69-79 рр. н. е.) відновив його як формально самостійну державу [6, с. 69]. Боспор остаточно переходить під безпосередній контроль римських намісників. Опинившись у залежності від Риму, правителі Боспору з часів правління Асандра стали носити офіційний титул «друга цезаря і друга римлян» [7, № 1047].

Отже, зважаючи на сказане, можемо дійти висновку, що з плином часу в Боспорській державі склалася структура органів влади та управління,

звичайна для тогочасної монархічної форми правління, але із певною специфікою, зумовленою місцевими особливостями. І якщо перших боспорських правителів античні автори цілком справедливо характеризували як тиранів, то вже на межі нашої ери їх вже цілком можна вважати царями або династами.

Література

1. *Гавриленко О.А.* Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.). Монографія. Харків: Парус, 2006. 352 с.
2. *Зинько В.Н.* Археологические прогулки по античной Керчи. Керчь : [Б. и.], 1998. 64 с.
3. *Ростовцев М.И.* Скифия и Боспор (критический обзор памятников литературных и археологических). Петроград : [Б.и.], 1925. 621 с.
4. *Ростовцев М.И.* Представление о монархической власти в Скифии и на Боспоре *Известия имп. Археологической комиссии*. Вып. 49. 1913. С. 1-62, 133-140.
5. *Геродот.* История в девяти книгах. Ленинград : Наука, 1972. 600 с.
6. *Анохін В.О.* Боспорське царство. *Енциклопедія історії України: В 5 т. Т. 1: А-В*. Київ: Наук. думка, 2005. С. 69.
7. Корпус боспорских надписей. Москва; Ленинград: Наука, 1965. 951 с.
8. *Страбон.* География : в 17 кн. Москва : Наука, 1964. 942 с.
9. *Гавриленко О.А.* Понтійське царство *Юридична енциклопедія. У 6 т. Т.4. Н-П*. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія», 2002. С. 658-659.
10. *Страхов М.М.* Основні риси державного ладу Боспорського царства *Вісник ун-ту внутрішніх справ*. Вип.7. Ч. 2. Харків, 1999. С. 159-162.
11. *Зубарь В.М., Русяева А.С.* На берегах Боспора Киммерийського. Киев: ИД «Стилос», 2004. 239 с.

Сергій ГОЛУБИЦЬКИЙ
e-mail: z0609@ukr.net

ВІТЧИЗНЯНИЙ ЗАКОНОДАВЕЦЬ ТА ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ У СФЕРІ ФОНДОВОГО РИНКУ

Адміністративно-правові спори між учасниками фондового ринку в Україні стали виникати в умовах формування ринкових відносин, з одного боку, та за наявності нормативно-правового забезпечення їхнього вирішення з другого. З того часу і до нині архіважливими є задачі, пов'язані зі з'ясуванням природи, підстав і причин виникнення адміністративних спорів у сегменті функціонування вітчизняного фондового ринку. Актуалізація цієї проблеми як на науковому, так і на

емпіричному рівні прямо пов'язана із практикою діяльності адміністративних судів. З одного боку, вона характеризується не надто численною кількістю справ, що у них розглядається, а з другого – їхня наявність свідчить про існуючі прогалини в системі публічного адміністрування у сфері функціонування фондового ринку України.

Без сумніву, для адміністративних правовідносин особливе значення мають юридичні факти. Саме з ними, що мають місце в різноманітних сферах державного управління, абсолютна більшість вітчизняних дослідників пов'язує виникнення адміністративного спору. Ці засади також обстоює відома дослідниця Н. Сухарева, яка цілком слушно вважає, що підставою адміністративного спору є юридичний факт. На її думку, він покликаний започаткувати, змінити чи припинити адміністративні правовідносини [1, с. 53]. Ми не можемо погодитися з такою оцінкою місії юридичного факту, адже у цьому разі простежується ототожнення підстав виникнення адміністративних спорів з підставами виникнення адміністративних правовідносин, що не є одним і тим самим.

Під юридичним фактом сучасні вітчизняні дослідники розуміють певні обставини, що несуть у собі інформацію про стан суспільних відносин, котрі входять у предмет правового регулювання, а також обставини, що прямо чи опосередковано зачіпають права і інтереси особи, суспільства, держави чи соціально-публічних утворень.

Для виявлення підстав, що породжують спори у сфері функціонування фондового ринку України, цілком резонним є наш намір спертися на загальноживану в літературі видову класифікацію юридичних фактів, яка дозволяє найближче підійти до розкриття сутності досліджуваного нами явища. Тут в нагоді стане класифікація юридичних фактів, яку запропонував сучасний дослідник Г. Кикоть. Вона широко використовується в загальноюридичній літературі і, відповідно, має такий вигляд:

по-перше, за юридичними наслідками вони поділяються на правоутворювальні, правозмінювальні і правоприпиняючі;

по-друге, поділяються на прості і складні, де в першому випадку для настання юридичної відповідальності достатньо одного факту, а в другому – кількох;

по-третє, за часовим виміром – на одноактні й тривалі;

по-четверте, на події, настання яких не залежить від волі суб'єкта правовідносин, дії та бездіяльність [2, с. 31].

Виходячи із загальнотеоретичної класифікації юридичних фактів, перейдемо до з'ясування тих юридичних фактів, що стали підставою для виникнення спору. У цьому напрямку достатньо плідно працювали вітчизняні теоретики права В. Копейчиков та В. Лисенков. Вивчаючи

зазначене правове явище в сфері теорії права, вони виокремили дві групи юридичних фактів, що утворюють, змінюють або припиняють правовідносини. Дослідники вважають, що такими великими групами юридичних фактів, є дії і події, причому перші поділяються на правомірні та неправомірні [3, с. 232]. Правомірні дії є вольовою поведінкою, що відповідають приписам нормативних актів. Тобто, з огляду на діюче законодавство, у них виражена правомірна поведінка. Неправомірні дії суперечать нормативно-правовим положенням, вони завдають шкоду правам та інтересам особи, суспільства, держави.

У вітчизняному законодавстві, яке містить перелік підстав адміністративного спору, така форма звернення як заява до них не належить. Ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996, № 393/96-ВР, дає визначення як заяви, так і скарги, проте за правовим змістом заява не визнається підставою спору, що може розглядатися адміністративним судом.

Законодавець у цьому законі визначив скаргу як звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб. При цьому ст. 4 називає чотири підстави, що дають можливість на оскарження у адміністративному порядку. До них належать такі, що перебувають у сфері управлінської діяльності: 1) порушення прав і законних інтересів чи свобод громадянина (групи громадян); 2) створення перешкод для здійснення громадянином його прав і законних інтересів чи свобод; 3) незаконне покладення на громадянина яких-небудь обов'язків; незаконне притягнення громадянина до відповідальності [4].

Цілковито слушну думку щодо названих вище підстав, що дають можливість оскаржити діяння чи без діяння, висловили вітчизняні дослідники адміністративного права України Н. Писаренко і В. Сьоміна. Дослідники обґрунтовано вважають, що третій і четвертий пункти підстав адміністративного спору, охоплюються пунктом першим, тобто «порушення прав і законних інтересів чи свобод громадянина [5, с. 24].

Разом з тим, ст. 5 КАС України під назвою «Право на звернення до суду та способи судового захисту» виділяє лише одну підставу адміністративного спору. У тексті статті зазначено: «Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси...» [6].

Важливим вольовим чинником для вирішення адміністративного спору, на нашу думку, є встановлення причин, які уможливають подання відповідної скарги та адміністративного позову. Безумовно, на здійснення

таких дій з боку громадянина важливий вплив має намір особи відновити порушені органом державного управління права та свободи, що не можна здійснити без подання відповідного публічного документа до уповноважених на те органів. Як бачимо, положення ст. 5 КАС України дозволяє звернутися до адміністративного суду з вимогою про поновлення прав і захист порушених суб'єктом владних повноважень законних інтересів громадян, за слушним твердженням дослідника Б. Карася, дає підстави зробити висновок про те, що особа «не може звернутися до відповідного органу з вимогою відреагувати на дії, які можуть в майбутньому призвести до порушення її прав і свобод» [7, с. 34].

Отже, подання адміністративного позову до суду щодо захисту прав, свобод та інтересів особи слід розглядати як підставу адміністративного спору.

Література

1. *Сухарева Н.В.* Суцність адміністративно-правових спорів. *Юрист.* 1999. № 10. С. 52-57.
2. *Кикоть Г. В.* Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права. *Право України.* 2003. № 7. С. 29-33.
3. Теорія держави і права: [навчальний посібник] / за заг. ред. В. Лисенкова, В. Копейчикова. К.: ЮрінкомІєтер, 2002. 368 с.
4. Закон України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р. <https://zakon.rada.gov.ua/go/393/96-вр>. (дата звернення: 08.04. 2019).
5. *Писаренко Н., Сьоміна В.* Адміністративно-правові спори (удосконалення порядку вирішення): [монографія]. Х.: Право, 2012. 136 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>. (дата звернення: 21.04.2019).
7. *Карась Б.О.* Розгляд і вирішення адміністративними судами України спорів щодо соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Дис. на здоб. наук. ступ. канд. юр. наук за спец. 12.00.07. К., 2016. 244 с..

Петро ЗАХАРЧЕНКО
e-mail: z0609@ukr.net

МІЖКНЯЗІВСЬКІ ДОГОВОРИ - РЕЗУЛЬТАТ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КНЯЗІВСЬКИХ З'ЇЗДІВ У РУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

У племінних князівствах додержавної доби верховним органом державної влади були народні збори або віча старших міст, що видавали розпорядження загальнообов'язкового характеру. З виникнення держави законодавча влада стала зосереджуватися у Великого князя Київського,

основне законодавче джерело якого отримало назву устав, що спочатку оприлюднювався в усній формі, а з часів князя Володимира Святославовича – у письмовій. Після поділу Русі між його нащадками у першій половині XI ст., закони, що поширювалися на територію всієї держави, ухвалювалися на князівських з'їздах, а санкціонувалися Великим князем Київським. Зі смертю Володимира Мономаха загальні з'їзди князів припиняють свою діяльність, родові князівства відмежовуються від Києва, перетворюючись на уділи, що стають самостійними державними утвореннями. У кожному з них починають функціонувати місцеві князівські устами церковного і світського характеру. Відповідно до місцевих потреб і суспільних запитів, вони доповнюють і розвивають нормативно-правовий матеріал, що містився в уставах князів Володимира і Ярослава [1, с. 377].

Основними причинами, що зумовили появу такого правового явища, як міжкнязівські договори, що ухвалювалися на з'їздах князів, були слабкість державного апарату управління та доволі складна і заплутана система зайняття князівських столів. Перша з причин властива багатьом середньовічним державам. Друга – притаманна винятково Руській державі. Вчені й досі сперечаються щодо того, яка ж система спадкування князівських столів існувала на Русі, та чи існувала вона взагалі. Аналіз текстів основних літописних зводів та тих договорів, що дійшли до нас (до кінця XVI ст. їх було складено близько 70, а збереглося значно менше), дає підстави для висновку про існування таких видів міжкнязівських договорів: 1) загальнодержавні договори, (або загальне для відповідного князівства), що встановлювали обов'язкові правила співжиття і порядку; 2) договори, якими закріплювалися умови співправління двох чи більше осіб (дуумвірати, триумвірати); 3) договори між «старшими» та «молодшими» князями, які обумовлювали межі влади суб'єктів договірних відносин; 4) договори про зайняття чи спадкування столів (в т.ч. про забезпечення спадкових прав нащадків); 5) мирні договори; 6) договори про військову допомогу та політичні союзи.

Міжкнязівські договори відомі з другої половини XI ст., найбільшого поширення набувають у другій половині XII ст. Мали на меті встановити мир, запобігти чи припинити міжусобні війни, розв'язати суперечності між суб'єктами договірних відносин, які вважалися рівними між собою, братами, незважаючи ні на старшинство в роду, ні на розміри володінь кожного учасника. Затвердження угоди супроводжувалося цілуванням хреста у головному храмі міста чи князівства, тому називалися «хрестоцілувальними грамотами». Перша згадка про подібну церемонію відноситься до 1059 р., коли брати Ярославичі, звільнивши свого родича Судислава із в'язниці, «заводивъше кресту». Обряд хрестоцілування відновлював правопорядок на Русі та слугував гарантом збереженості її цілісності. Церемонія

хрестоцілування та пов'язана з нею система норм християнської моралі зменшували кількість міжкнязівських протиріч і встановлювали тимчасовий мир на Русі. З часом «хрестоцілування» при укладанні угод втратило свою значущість. У літописах фіксується декілька прикладів демонстративного повернення хресних грамот. Такий випадок зафіксований у 1144 р., коли князь Володимирко Галицький, посварившись з князем Всесолодом Чернігівським, повернув йому грамоту. У дійсності це означало розрив стосунків, а в деяких випадках - і початок воєнних дій. Додатково для збереження чинності угод практикувалося укладання шлюбів. Укладені династичні шлюби ставали своєрідними гарантами збереження мирних та дружніх стосунків між родинами окремих князівств.

Поява договорів була зумовлена тривалими політичними кризами, що виражалися у глобальних міжкнязівських уособицях. До їхнього числа належав договір, укладений на Любецькому з'їзді 1097 р. На ньому учасники засудили практику своїх батьків, які інколи воювали за столи інших князівств, що їм не належали. Його рішеннями встановлювалися правила спадкування князівських столів і межі володінь учасників договору (п'ять онуків і один правнук Ярослава Мудрого) за принципом «кожному тримати отчину свою» і не претендувати на чужу, що означало право на володіння князівствами, які заповів дід їхнім батькам. Руська земля, що вважалася єдиним володінням князівського роду, після цього з'їзду була поділена на отчини. Договір визначав основні принципи зовнішньої і внутрішньої безпеки держави, вимагаючи від усіх князів виступати як проти іноземних загарбників, так і проти ініціаторів міжусобних воєн та ворогів кожного із суб'єктів договірних відносин. У разі порушення умов міжкнязівського договору, судити порушника міг лише союз князів, що підписали договір, а не окремий князь безвідносно від його родового статусу чи громадського авторитету.

Ініціатором міжкнязівського договору у Любечі був Переяславський князь Володимир Мономах, який у 1113 р. став порушником його умов. Після повторного звернення до Володимира Мономаха київського віча з пропозицією зайняти князівський стіл, що суперечило заповіту київського князя Святослава Ізяславовича, він переїжджає до столиці і очолює державу. Попри відверте порушення умов договору в Любечі 1097 р., ніхто із підписантів проти Володимира Мономаха так і не виступив, незважаючи на хрестоцілувальну грамоту.

Після Любеча князівські з'їзди, на яких часто укладалися міжкнязівські договори, скликалися майже щорічно за майже виняткової участі власників отчин. У 1100 р. такий з'їзд відбувся у Витачеві під Києвом, на якому розглядалася діяльність Володимиро-Волинського князя Давида Ігоровича, що в міжусобних війнах спирався на зовнішні сили – поляків та половців.

З'їзд 1100 р. позбавив його князівства і перевів до іншої, меншої за розмірами волості. Ще один, де гостро стояло завдання розроблення спільної політики для боротьби з половцями, відбувся на Долобському озері у 1103 р. Після тривалих дискусій перемогла позиція Володимира Мономаха, який домігся створення антиполовської князівської коаліції нащадків Ярослава Мудрого. Як бачимо, на Русі мали місце випадки, коли порушник умов договору рішенням союзу князів позбавлявся свого уділу (волості). У договорах XII ст. містяться норми щодо юридичної відповідальності князів, що не виконують умов договорів.

Письмові тексти міжкнязівських договорів мали типову структуру, про що свідчать договори XIV–XV ст., укладені між окремими князівствами в добу роздробленості Русі. Історик права кін. XIX – поч. XX ст., приват-доцент Київського університету святого Володимира М. Ясинський, спираючись на літописні свідчення висловив обґрунтовану думку, що хрестоцілувальні грамоти уже в XII – XIII ст. набувають письмову форму [2, с. 79]. У них присутні такі елементи як вступна частина, статті, що визначають ставлення сторін до сусідніх держав та між собою, заключна частина. У вступній частині перераховуються імена князів, учасників договірних відносин, та вказується зміст присяги, що символізувала відповідальність перед богом за порушення умов договору. У статтях, що визначали ставлення сторін до сусідніх держав, йшлося про умови наступального чи оборонного союзу проти сусідньої країни чи окремих руських князів. У тій частині, де ведеться мова про взаємини між підписантами договору, визначаються стосунки між князями, територіальні межі князівств, порядок вирішення можливих спорів між собою, права і обов'язки підданих під час перебування на території іншого князівства, наслідки військових дій, якщо вони передують договору, умови видачі полонених, повернення завданих збитків тощо.

У заключній частині містилася вказівка на клятвенне підтвердження договору, висловлена у вступі. Як правило, текст звучав таким чином: «А на цьому, брате молодший, цілуй мені хрест, до свого брата сташого, насправді, без жодних хитрощів». Інколи фіксується місце укладення договору, а також імена осіб, що взяли участь у церемонії підписання. Грамоти не підписувалися, а завірялися особистими печатками учасників. Інколи зустрічаються підписи митрополитів, які приводили сторони, що брали участь в укладенні договору, до присяги. Рік укладення договору рідко вписувався в документ, але його легко було встановити по іменах учасників церемонії. У заголовку грамоти містився хрест, який цілували князі, скріплюючи договір присягою. З оригіналу грамоти знімалися копії, які зберігалися у учасників договірних відносин.

Отже, між князівські договори, що уклалися у Руській державі, були авторитетними джерелами права, що ухвалювалися законодавчим органом (з'їздом князів) і затверджувалися київським князем.

Література

1. *Самоквасов Д. Я.* Древнее русское право. Москва: Университетская типография, 1903. 444 с.
2. *Ясинский М. П.* Лекции по внешней истории русского права. Вып. 1. История источников права первого (земского периода). К.: Тип. Императорского университета святого Владимира, 1898.

Наталія ЗАХАРЧИН

e-mail: zakharchin@ukr.net

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЗИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КЛУБУ У СЕЙМІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЩОДО ПРОЕКТУ ЗАКОНУ «ПРО ЧАСТКОВУ ЗМІНУ УСТРОЮ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ»

Українську репрезентацію у сеймі та сенаті Другої Речі Посполитої розглядали польські дослідники – Шуміло М., Коредчук Й. Серед українських дослідників потрібно згадати Зайцева О., який досліджував представників українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі. Аналізу політики УНДО щодо владних інституцій Польщі в 1928–1930-х рр. присвячена робота Соляра І. Місце і роль Українського національно-демократичного об'єднання у суспільно-політичному житті краю в 1925-1939 рр. досліджено Хрусловим Б. Розвиток українського парламентаризму розкривають Кондратюк С.В., Пуйда Р.Б. Однак, не зважаючи на значний доробок, питання законодавчої роботи Українського клубу в сеймі Другої Речі Посполитої щодо закону «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» не розглядалось.

У сеймі Польщі проект закону був представлений на 45 засіданні 22 січня 1932 р. міністром внутрішніх справ Броніславом Перацьки. Однією з цілей поданого проекту, за словами міністра, стало «просування передусім ідеї однорідної організації місцевого самоврядування, ще не охопленої процесами уніфікації, об'єднуючої розрізнені землі в єдину органічну цілісність» [1, *там* 52].

Серед тих, хто долучився до обговорення проекту закону про колективні гміни у перший же день його представлення – представники Українського клубу у польському сеймі. Від імені клубу у перший день представлення закону виступив депутат Остап Луцький. Він відзначив, що

самоврядний проект не може задовольнити людності Галичини, «те, що ми отримали би на підставі цього проекту, є гіршим виданням того самоврядування, яке ми мали». Проект, запропонований урядом нічим не відрізнявся від попереднього, довоєнного та абсолютистського самоврядування [1, *там.* 68].

Внесений проект закону про часткову зміну територіального самоврядування має на меті перекреслити усілякий розвиток українців у такій важливій сфері, як самоврядування локальне чи повітове, вважав лідер Українського національно-демократичного об'єднання Дмитро Левицький. [2, *там.* 36]. Лідер Українського клубу у обговоренні проекту значну увагу звернув як на недосконалість самого законопроекту, так і пов'язав його впровадження у життя із міжнародними зобов'язаннями Польщі у наданні Східній Галичині автономії [2, *там.* 36-61]. Левицький Д. наголошував, що посли будуть боротись проти закону і у сеймі, і на теренах краю, і на міжнародній арені. «Іменем Українського клубу оголошуємо урочистий протест тому проекту і засвідчуємо, що будемо голосувати за відхилення проекту в цілому» [2, *там.* 61].

У обговоренні законопроекту брали участь також і інші учасники Українського клубу – Степан Баран, Юрій Чукур, Володимир Коган, Степан Кузик, Дмитро Ладик тощо.

Напередодні остаточного розгляду у Сеймі усі основні та редакційні поправки Сенату були розглянуті сеймовою адміністративною комісією. 23 березня 1933 р. закону «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» був прийнятий сеймом. Щодо ухвали сеймом проекту закону, газета «Діло» писала: «Усі зауваги представників Українського Клубу і їх поправки, диктовані інтересам українського населення та суттю й потребами самоврядування, відкінено» [3, *с.* 3]. Отже, представники українського клубу виступали категорично проти згаданого закону та закликали українців боротися за свої права.

Незважаючи на опір Українського клубу у парламенті Другої Речі Посполитої, з підписанням Президентом, главою уряду та міністрами внутрішніх справ, фінансів та соціального забезпечення закон «Про часткову зміну устрою територіального самоврядування» набув чинності.

Література

1. Sprawozdanie stenograficzne z 45 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 22 stycznia 1932 r.
2. Sprzawozdanie stenograficzne z 86 posiedzenia Sejmu RzeczyPospollitej w dniu 14 lutego 1933 r.
3. Українські внески на пленумі сойму. Діло. 1933. Ч. 75.

ПОРЯДОК УКЛАДЕННЯ ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1918–1939 рр.)

Зростання безробіття в Другій Речі Посполитій, в склад якої входила територія Східної Галичини, призводило до погіршення життя населення, що в свою чергу сприяло появі соціальних протестів. Необхідність поєднання інтересів найманих робітників та роботодавців зумовлювала пошук відповідних шляхів для вирішення соціально-економічних протиріч, які виникали в процесі трудової діяльності. Фактором стабілізації став трудовий договір, що гарантував дотримання прав робітників та роботодавців, зобов'язуючи сторони не порушувати норми трудового законодавства.

Питання регулювання трудових відносин є актуальними для сучасної України, оскільки вдосконалення трудового законодавства щодо формування змісту трудового договору сприяє захисту прав найманих робітників та роботодавців.

Регулювання укладення та припинення трудових договорів здійснювалося на основі Розпоряджень Президента Другої Речі Посполитої «Про трудові договори робітників» (Rozporządzenie o umowie o pracę robotników) [1] і «Про трудові договори службовців» (Rozporządzenie o umowie o pracę pracowników umysłowych) [2] від 16 березня 1928 р.

Розпорядження «Про трудові договори робітників» складалося з 9 розділів, що загалом налічували 68 артикулів.

Трудовим договором вважалася угода між роботодавцем і робітником, за якою робітник зобов'язувався виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець зобов'язувався виплачувати робітникові заробітну плату (артикул 1) [1].

Трудовий договір міг укладатися як в усній, так і в письмовій формі, обов'язково до того, як допустити робітника до роботи. Сторони домовлялися про місце праці, трудову функцію робітника, розмір оплати. Сукупність умов, які визначали взаємні права і обов'язки сторін, складали зміст трудового договору. Одним із основних обов'язків роботодавця було вжиття заходів для забезпечення охорони життя і здоров'я робітників під час праці (артикул 3). В Центральному Державному історичному архіві України у Львові зберігаються правила укладення трудових договорів між робітниками і

деревообробною фірмою «Ойкос». Перший параграф правил зобов'язував роботодавця приймати на роботу всіх працівників, незалежно від статі і віку, за винятком дітей, які не досягли 15-річного віку [3, *арк. 1*].

Щодо строків укладення трудового договору то трудовий договір міг бути: випробувальним; безстроковим, що укладався на невизначений строк; укладеним на визначений строк, встановлений за погодженням сторін; таким, що укладався на час виконання певної роботи (артикул 4). В Державному архіві Івано-Франківської області знаходимо трудовий договір від 1 серпня 1937 р., укладений на невизначений термін між Акціонерним товариством з експлуатації калійних солей «ТЕСР» і працівником Юзефом Гумиловичем [4, *арк. 16*].

Випробувальний строк встановлювався з метою перевірки відповідності робітника роботі, яка йому доручалася. Згідно артикулу 5 Розпорядження «Про трудові договори робітників», термін випробування не міг перевищувати семи днів. Архівні матеріали підтверджують таку тривалість випробувального строку для працівників нафтопереробного заводу «Габера» и «Ко» в Станіславі [5].

Під час випробувального строку трудовий договір міг бути розірваний будь-якою з сторін. Якщо цього не відбулося, то по закінченні випробувального строку договір вважався таким, що укладений на невизначений строк.

Недоліком польського міжвоєнного законодавства про договори праці вважаємо невизначеність категорій осіб, для яких не встановлювався випробувальний строк при прийнятті на роботу.

Четвертий розділ Розпорядження «Про трудові договори робітників» визначав наступні підстави припинення трудового договору: закінчення строку, на який було укладено трудовий договір; виконання певної роботи, яка була предметом договору; закінчення строку попередження про розірвання безстрокового трудового договору; смерть робітника; призов робітника на військову службу (артикул 10). На відміну від трудового законодавства Другої Речі Посполитої, Кодекс законів про працю України таку обставину, як смерть робітника, не наводить серед підстав для припинення трудових правовідносин (ст. 36) [6]. Хоча зрозуміло, що смерть робітника є безумовною підставою для припинення трудового договору. Оскільки, у разі смерті робітника припинення трудового договору оформляється наказом, у якому зазначається саме така підстава.

Умовами трудового договору визначався також розмір оплати праці. Якщо договір укладався на час виконання певної роботи, то оплата здійснювалася за фактично виконану роботу, але не рідше як один раз на два тижні. Однак, за Міністром праці та соціальної опіки залишалося право надання дозволу роботодавцям в певних галузях промисловості

здійснювати виплату заробітної плати один раз на місяць. Порядок обчислення заробітної плати, розмір відрахувань та тарифи оплати праці затверджувалися інспектором праці відповідного округу (V розділ Розпорядження «Про трудові договори робітників») [1].

При припиненні строкового трудового договору внаслідок порушення роботодавцем законодавства про працю або звільнення працівника (службовця або робітника) без законних підстав, останньому виплачувався середній заробіток до закінчення строку чинності договору.

Чинне законодавство України про працю для позначення виплати працівникам внаслідок припинення трудового договору застосовує термін «вихідна допомога». Розмір вихідної допомоги залежить від підстав припинення трудового договору (ст. 44 Кодексу законів про працю України) [6].

До роботодавців, які порушували порядок припинення трудових договорів та/чи неправильно здійснювали відрахування із заробітних плат робітників, застосовувалося покарання у вигляді штрафу від 50 до 1000 злотих і/або арешту до шести тижнів.

В умовах економічних криз та масового безробіття робітники змушені були працювати навіть при порушенні прав, гарантованих їм умовами трудового договору. В Державному архіві Львівської області знаходимо скарги робітників на роботодавців, адресовані Львівському інспекторату праці 42-го округу. Результати проведених інспекцією праці перевірок свідчать про те, що більшість роботодавців нехтували нормами законодавства про працю, не дотримувалися порядку виплати заробітної плати, порядку попередження про звільнення та інших умов трудового договору [7, арк. 20–20 зв.].

Вважаємо, що законодавство міжвоєнної Польщі, яке регулювало порядок укладення трудових договорів, потребує дослідження в плані порівняння з сучасним українським законодавством.

Література

1. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o umowie o pracę robotników. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1928. № 35. Poz. 324.
2. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o umowie o pracę pracowników umysłowych. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1928. № 35. Poz. 323.
3. Центральний Державний історичний архів Львова. Ф. 298 «Акціонерне товариство деревообробної промисловості «Ойкос» у м. Львові», Оп. 1, Спр. 12 «Правила укладення трудових угод між робітниками і фірмою». – 12 арк.

4. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 61 «Акционерное общество по эксплуатации калийных солей «ГЕСП» г. Львов», Оп. 1 д, Спр. 334 «Личное дело Гумиловича Юзефа Шимаковича – штейгера Гольньского рудника». – 28 арк.
5. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 505 «Станиславский воеводский гражданский комитет помощи безработным в зимний период», Оп. 1, Спр. 1 «Инструкция общепольского комитета помощи безработным в зимний период о выдаче пособий безработным и сведения о площадях пахотной земли и лесов на территории Станиславского воеводства». – 15 арк.
6. Кодекс законів про працю України: станом на 10 верес. 2008 р.: відповідає офіц. тексту. Київ: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2008. 104 с.
7. Державний архів Львівської області. Ф. 47 «Окружной инспекторат труда во Львове», Оп. 1, Спр. 484 «Жалобы рабочих на предпринимателей 42 обводовому инспекторату труда по вопросу неуплаты денег за работу, увольнение с работы, нарушение контракта о работе и письма 42 обводового инспектората труда предпринимателям и рабочим по вопросу рассмотрения жалоб». – 416 арк.

Ігор КРИНИЦЬКИЙ
e-mail- krynytskyy@ukr.net

ПОДАТКОВИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ ЯК СУПЕРЕЧНИВИЙ РЕЗУЛЬТАТ РОБОТИ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОТВОРЦЯ

Наша держава майже 20 років існувала без податкового кодексу. Основу податкового законодавства становила низка законів України, зокрема, Закон України «Про систему оподаткування», який навіть визначають як перший податковий закон [1, с. 67]. Водночас така точка зору не враховує той момент, що зазначений закон прийнятий ще до поновлення незалежності України, тому його скоріше слід визначати не як перший вітчизняний податковий закон, а останній закон радянської доби. З часом ідея прийняття Податкового кодексу знаходила все більше прихильників і з 1996 року в Верховній Раді України було зареєстровано кілька законопроектів подібного спрямування. Науковці також намагалися підтримати амбітні цілі народних депутатів, пропонували різноманітну аргументацію на їх користь. Зокрема, стверджувалося, що із пострадянських країн лише в Україні та Вірменії немає єдиного кодифікованого акту в сфері оподаткування [2, с. 1]. Натомість, наведена теза потребує критичної реакції. Адже, навряд чи форма законодавчого акту є визначальним фактором у побудові системи сучасного податкового законодавства. На користь нашої позиції свідчить і досвід у цій сфері

пострадянських країн Балтії (ні Латвійська Республіка, ні Литовська Республіка, ні Естонська Республіка податкових кодексів досі не мають). Водночас, наявність подібного кодифікованого акту цілком відповідає традиціям європейської податкової законотворчості.

Зрештою наприкінці 2010 року в нашій державі був прийнятий Податковий кодекс. Він вирішив багато проблемних моментів, натомість створив і нові. Вітчизняний законодавець намагається їх усунути (зміни та доповнення до кодексу на цей час вносились вже 125 законами), проте ПК України залишається чи не самим суперечливим кодексом нашої держави.

Для чинного вітчизняного податкового законодавства залишається притаманною висока ступінь колізійності. Можна виокремити кілька її рівнів. Передусім це протиріччя між Конституцією України та Податковим кодексом України. Зокрема, в Основному законі нашої держави практично не використовується категорія «податкова система». Замість неї законодавець оперує терміном «система оподаткування» (ст.92 - виключно законами України встановлюються ... система оподаткування [3]). В свою чергу у наведеному галузевому кодифікованому акті перевага надається першій з наведених категорій (п.6.3 ст.6 - сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що справляються в установленому цим Кодексом порядку, становить податкову систему України [4]). Термін «система оподаткування» вживається переважно у контексті спрощеної системи оподаткування (гл.1 розділу XIV). Обидві зазначені категорії є надзвичайно важливими у сучасному податково-правовому регулюванні, проте вони не є тотожними. Вважаємо, що для подолання плутанини у питанні їх співвідношення варто виходити з тієї обставини, що розмежування між ними проходить по лінії «податок – оподаткування», відповідно, «сукупність податків – податкова діяльність». Задля усунення окресленого «слабкого місця», на нашу думку, доцільно рухатися паралельними курсами - закріпити у Податковому кодексі України визначення як податкової системи, так і системи оподаткування. Таке рішення тільки додасть визначеності законодавчій регламентації, сприятиме ефективності податково-правового регулювання, дозволить усунути наявні непорозуміння.

Що ж до інших «колізійних поверхів», то можна, зокрема, навести неузгодженості які виникають між: 1) Податковим кодексом України та Бюджетним кодексом України; 2) Податковим кодексом України та Митним кодексом України (у цьому аспекті не можна не згадати реалізований в нашій державі підхід щодо правового регулювання мита. Окреслений податковий платіж визначений як загальнодержавний (ст.9 ПК України), а відповідно будь-які питання щодо його справляння повинні регулюватися цим кодексом і не можуть встановлюватися або

змінюватися іншими законами України (п.7.3 ст.7 ПК України). Водночас, це чи не єдиний податковий платіж правовий механізм якого регламентується не Податковим кодексом України. Традиційно ці питання віднесені до «зони забезпечення» Митного кодексу України в якому відповідному сегменту присвячено главу 42 «Мито» [5]. Навряд чи таке рішення є логічним та виправданим, зрозуміло, що воно порушує єдність підгалузевого регулювання; 3) Податковим кодексом України та іншими кодексам нашої держави (так, Кримінальний кодекс України у ст.212 знову ж таки оперує категорією «система оподаткування» [6]); 4) Податковим кодексом України та іншими законами України (згідно до п.7.4 ст.7 ПК України підстави для надання податкових пільг та порядок їх застосування визначаються виключно цим кодексом. Водночас згідно до ст.2 Закону України «Про звільнення від оподаткування грошових коштів, які спрямовуються на проведення новорічно-різдвяних свят для дітей та на придбання дитячих святкових подарунків» [7] від оподаткування ПДВ звільняється низка операцій. У свою чергу, Закон України «Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України» [8], що не є складовою податкового законодавства, встановлює специфіку справляння податків на території зазначеної ВЕЗ (ст.5) і таким чином порушує вимоги ст.1 ПК України щодо сфери дії окресленого кодексу та ст.5 ПК України стосовно співвідношення податкового законодавства з іншими законодавчими актами); 5) Податковим кодексом України та підзаконними нормативно-правовими актами; 6) Податковим кодексом України та чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування; 7) Податковим кодексом України та рішеннями Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийнятих за правилами встановленими Податковим кодексом України.

Окремо від наведених колізій відстоять внутрішні змістовні протиріччя та прогалини, порушення правил кодифікаційної техніки, характерні для чинного Податкового кодексу України (наприклад, за 5 років справляння військового збору законотворець так і не спромігся визначити місце цього податкового платежу в податковій системі нашої держави).

Таким чином, гадаємо, що можна стверджувати - колізійність законодавчої регламентації в сфері оподаткування доцільно розглядати на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Задля усунення наведених проблемних моментів вітчизняному законотворцю необхідно продовжити роботу з вдосконалення Податкового кодексу України. Водночас, слід зауважити, що ця важлива

трансформаційна діяльність нарешті повинна отримати системний характер. Вважаємо, що необхідно розробити: по-перше, Концепцію податкового законодавства (в межах якої визначити його складові, структуру Податкового кодексу України, зокрема, передбачити поділ кодексу на Загальну, Особливу та Процесуальну частини тощо); по-друге, Стратегію податково-кодифікаційної реформи (своєрідну Дорожню карту, покроковий план досягнення конструктивних змін). На наш погляд, окреслені пропозиції доцільно реалізувати через прийняття Верховною Радою України відповідних постанов. Що ж до залучення галузевих фінансово-правових важелів, то, на нашу думку, фундаментом цієї законотворчої роботи та водночас радикальним інструментарієм, нівелюючим вади чинного вітчизняного податкового законодавства, може стати конституційний закон (про наше розуміння зазначеного різновиду законодавчих актів див. [9; 10]) в сфері публічної фінансової діяльності - Основи фінансового законодавства України.

Література

1. *Лісовська В.С.* Особливості кодифікації податкового законодавства України та проблеми його подальшого вдосконалення // Юридичний вісник. 2011. № 2. С.67-70.
2. *Білінський Д.О.* Проблеми кодифікації податкового законодавства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харків, 2009. 18 с.
3. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996, №30, ст.141.
4. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, №13-14, №15-16, №17, ст.112.
5. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, №44-45, №46-47, №48, ст.552.
6. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, №25-26, ст.131.
7. Урядовий кур'єр від 22 грудня 2000 р. №239.
8. Голос України від 26 вересня 2014 р. № 184.
9. *Кучерявенко М.П., Криницький І.Є.* Фінансове законодавство України: пошук ефективної моделі / матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Вороновські читання (Фінансове право: сучасний стан та перспективи)». К.: Асоціація фінансового права України, 2016. С.112 – 115.
10. *Криницький І.Є.* Основи фінансового законодавства України як перспективний інструмент приведення вітчизняного фінансово-правового регулювання у відповідність *acquis communautaire* / матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти»: у 2 ч. Полтава: ПУЕТ, 2016. Ч.1. С.151 – 154.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» [1] надав можливість органам державної виконавчої влади надавати соціальні гарантії, пільги або інші виплати борцям за незалежність України у ХХ столітті та членам їхніх сімей. Взаємодія борців за незалежність України у ХХ ст. із виконавчою владою представляє собою реалізацію права органів виконавчої влади на посилення соціального забезпечення даної категорії людей. Зокрема, це грошові доплати до пенсій, що у окремих областях України здійснюються департаментами соціальної політики обласних державних адміністрацій, наприклад Львівської та Івано-Франківської і іншими областей. Даний механізм передбачає ініціювання: 1) доплат до пенсій; 2) одноразової цільової допомоги; 3) забезпечення пільг на житлово-комунальні послуги (далі ЖКП).

Відповідно до статей 23, 41 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [2], а також на підставі затвердженої обласної комплексної Програми соціального захисту населення може здійснюватися фінансування за рахунок субвенції з обласного бюджету місцевим бюджетам для додаткових виплат, що здійснює департамент фінансів облдержадміністрації щомісячно відповідно до поданих розрахунків департаментом соціальної політики облдержадміністрації у межах обсягів помісячного розпису обласного бюджету. Головними розпорядниками коштів місцевих бюджетів є структурні підрозділи з питань соціального захисту населення райдержадміністрацій та виконкомів міських рад міст обласного значення, об'єднані територіальні громади.

Учасникам боротьби за незалежність України у ХХ столітті, що зареєстровані та проживають у відповідній області і перебувають на обліку в структурних підрозділах з питань соціального захисту населення райдержадміністрацій та виконкомів міських рад міст обласного значення, об'єднаних територіальних громадах, можуть здійснюватися додаткові виплати. Сума виплати встановлюється відповідно до рішення обласної ради з обласного бюджету.

Для отримання додаткової виплати учасник боротьби за незалежність України у ХХ столітті або уповноважена ним особа подає структурному підрозділу з питань соціального захисту населення, об'єднаній

територіальній громаді за місцем реєстрації або фактичного проживання ветерана такі документи:

- заяву про здійснення додаткової виплати із зазначенням способу виплати;
- копію сторінок паспорта з даними про прізвище, ім'я та по батькові, місце реєстрації;
- копію довідки реєстраційного номера облікової картки платника податків з державної податкової інспекції за місцем реєстрації.

Фізичні особи, які через свої релігійні переконання відмовились від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, подають копію паспорта;

У подальшому після затвердження Постановою Кабінету Міністрів України довідки учасника боротьби за незалежність України заявник буде долучати до вищезазначених документів і таку довідку.

Структурний підрозділ з питань соціального захисту населення, об'єднана територіальна громада формує особову справу, яка зберігається три роки після припинення додаткових виплат. Уповноважена особа подає також нотаріально засвідчений документ, що підтверджує її право представляти інтереси заявника.

Додаткова виплата може здійснюватися раз на місяць за місцем реєстрації або фактичного проживання ветерана на особистий рахунок, відкритий в установі банку, а в разі його відсутності – поштовим переказом за місцем реєстрації заявника. Додаткова виплата повинна проводитися на підставі виплатних документів, які готують структурні підрозділи з питань соціального захисту населення та об'єднані територіальні громади. Додаткова виплата припиняється у разі зміни місця проживання ветерана за межі області, смерті отримувача додаткової виплати.

Додаткова виплата припиняється з місяця, що настає за місяцем, в якому виникли зазначені обставини, за рішенням органу, який проводив виплату. Суми додаткової виплати, не одержані у зв'язку із смертю одержувача, виплачуються членам сім'ї померлого, які проживали разом з ним на день його смерті, або опікуну (піклувальнику). Зазначені суми можуть виплачуватися, якщо звернення за ними надійшло не пізніше трьох місяців з дня смерті одержувача.

У разі зміни місця проживання заявника (у межах області) додаткова виплата повинна здійснюватися структурним підрозділом з питань соціального захисту населення, об'єднаною територіальною громадою за новим місцем проживання з місяця звернення згідно з заявою про поновлення виплат у зв'язку із зміною місця проживання в межах області. Відшкодування витрат на банківські (поштові) послуги на здійснення

додадкової виплати повинно здійснюватися за рахунок коштів місцевих бюджетів.

Зазначений механізм може бути реалізований у кожній області України у разі, якщо громадські об'єднання учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті звернуться із відповідною ініціативою до місцевих органів державної влади.

Водночас за зверненням районні державні адміністрації можуть розроблювати і затверджувати районні цільові програми надання одноразової грошової допомоги, надання надбавки до пенсії та пільг на ЖКП учасникам підпілля ОУН і УПА, як, наприклад, реалізовано у деяких районах Львівської області. Заходи, передбачені такою цільовою програмою здійснюються за рахунок коштів районного бюджету в межах кошторису доходів і видатків, затверджених на відповідний рік.

Одним з пріоритетних напрямів взаємодії борців за незалежність України у ХХ столітті і місцевих державних адміністрацій може бути спільна координація заходів щодо вшанування видатних борців за незалежність, ювілейних дат і суспільної просвітницько-виховної роботи серед шкільної молоді.

Література

1. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 9 квітня 2015 року № 314-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19>
2. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» 9 квітня 1999 року № 586-XIV [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

Ігор МАМОНТОВ
e-mail: sam-sol@ukr.net

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ

Будівельна галузь в Україні є однією з найбільш матеріаломістких галузей господарської діяльності, що охоплює абсолютно всі види суб'єктів господарювання – від держави до суб'єкта підприємницької діяльності фізичної особи. Будівництво і архітектура є тими сферами виробництва, де відповідальність за якість зведених будівель і споруд є першочерговим фактором розвитку. Слід зазначити, що рівень розвитку будівельної галузі останніми роками засвідчує свою інвестиційну привабливість і навіть в умовах економічної стагнації зберігає стабільність,

що демонструють два останні роки, причому дана стабільність є відносно стійкою у всіх регіонах України (Табл.).

Таблиця
Прийняття в експлуатацію житла (нове будівництво) по регіонах
у 2018 році [1]

	Загальна площа	
	усього, м ²	у % до попереднього року
Україна	8689356	94,3
Вінницька	223899	73,7
Волинська	371290	120,4
Дніпропетровська	283525	88,7
Донецька	40584	106,0
Житомирська	146281	117,7
Закарпатська	428736	116,6
Запорізька	68246	77,0
Івано-Франківська	404164	77,3
Київська	1541015	89,6
Кіровоградська	48028	117,9
Луганська	15975	109,6
Львівська	897323	101,0
Миколаївська	51302	99,1
Одеська	567842	83,1
Полтавська	202547	98,5
Рівненська	319285	88,7
Сумська	96886	105,7
Тернопільська	261055	106,8
Харківська	528854	152,0
Херсонська	95067	159,8
Хмельницька	324952	97,0
Черкаська	131273	98,5
Чернівецька	287520	153,7
Чернігівська	97853	82,6
м. Київ	1255854	75,5

Джерело: Державна служба статистики України. [Електронний ресурс].
Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Вчені наголошують, що одне з ключових місць у сфері економіки за темпами капіталізації посідає будівельна галузь, у якій задіяно понад 40 тис.

підприємств (з них близько 90,0 % – недержавні) та зайнято майже 800 тис. осіб. Розвиткові сектору будівництва значною мірою сприяють законодавче закріплення засад децентралізації й дерегуляції, запровадження нових підходів до створення прозорих і зрозумілих процедур діяльності забудовників, інвестиційних компаній та інших суб'єктів ринку [2, с. 12].

Водночас потрібно зазначити, що якість будівництва та системність злочинів у цій сфері є фактором, що концентрує сферу правопорушень і правового нігілізму у цій сфері господарювання. Так, статистичні дані Генеральної прокуратури України, що свідчать про стійку тенденцію до збільшення кількості злочинів у сфері будівництва, зокрема у 2017 р. зареєстровано понад 3,5 тис. кримінальних правопорушень, що на 12,4 % більше, ніж у 2016 р. (3,0 тис.) [3; 2, с. 12].

Значна чисельність злочинності та правопорушень загалом у даній сфері виникає внаслідок недосконалості будівельного законодавства. На наше переконання, будівельне законодавство потребує удосконалення у ракурсі кодифікації. Більшість цивілізованих держав, таких як США, ФРН, Австралія та багато інших мають будівельні кодекси, котрі концентрують основні принципи та основи архітектурно-будівельної діяльності. Українська правова система, будучи класичним представником континентальної правової групи, засвідчує позитивну регуляторну практику посередництвом таких інструментів, як кодифікований акт.

Структура будівельного кодексу може складатися з трьох частин: загальної, особливої та спеціальної. Загальна частина має окреслити основні принципи регулювання, суб'єкти архітектурно-будівельної діяльності та інші основні засади правового регулювання у цій сфері: екологізація будівництва, вимоги до якості виробів, будівельних матеріалів і конструкцій та безпеку будівельних робіт. Особлива частина має визначити нормативно-правові засади процесу архітектурної діяльності, будівництва цивільних і промислових об'єктів, порядок ремонту та реконструкції об'єктів будівництва, вишукувальних, дослідницьких і проектних робіт. Спеціальна частина має концентрувати норми щодо державного управління у цій сфері, відповідальності суб'єктів архітектурно-будівельної діяльності та інші забезпечувальні заходи.

Загалом, кодифікація будівельного законодавства забезпечить норми від колізій та протиріч, а також оновить законодавство, вилучить застарілі норми та створить своєрідну «будівельну конституцію», яка унормує та систематизує прийняття підзаконних нормативно-правових актів та актів органів місцевого самоврядування, а також в цілому впорядкує існуючий хаос та безсистемність у цій сфері регулювання суспільних відносин, що забезпечить законність і правопорядок у будівництві.

Література

1. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. *Вавриш А.В.* Запобігання злочинам проти власності у сфері будівництва: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Вавриш Андрій Валентинович; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 275 с.
3. Про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності // Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>

Костянтин МАРИСЮК

e-mail: marysyuk@i.ua

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПАРЛАМЕНТУ КАНАДИ ЗА АКТОМ ПРО БРИТАНСЬКУ ПІВНІЧНУ АМЕРИКУ 1867 року

У березні 1867 р. британський парламент ухвалив Акт про Британську Північну Америку 1867 р., який набув сили 1 липня 1867 р. Хоча згаданий Акт і становить неподільну та взаємозв'язану систему правових норм, які продовжують і доповнюють одна одну, хоча й поміж них можна виділити певні правові інститути, що виконують особливо важливу роль у Канаді. Серед них чи не основне місце займають положення, які визначають роль, місце і правовий статус вищого законодавчого органу країни – парламенту Канади. Цим питанням у Акті про Британську Північну Америку відведено весь четвертий розділ – «Законодавча влада», куди в момент прийняття даного Акта входило 41 стаття (з 17 до 57 включно). Беручи до уваги згадані причини, ми вважаємо за необхідне дати хоча б коротку характеристику положень Акта про Британську Північну Америку, не вдаючись до детальних роз'яснень.

Розділ, присвячений визначенню правового статусу парламенту Канади розпочинається з положення, яке закріплює: для Канади буде встановлений єдиний парламент, що складається з королеви, Верхньої палати, названої Сенатом, і Палати громад (ст. 17). Оскільки королева ніколи не відігравала якогось суттєвого значення у функціонуванні цього законодавчого органу, звернемо увагу на правовий статус лише палат парламенту і розпочнемо з Верхньої палати – Сенату [1, с. 94].

Відповідно до положень даного Акта, Сенат повинен складатися з 72 членів, які будуть іменуватися сенаторами.

При утворенні Сенату Канада буде вважатися такою, що складається з трьох частин: 1. Онтаріо. 2. Квебек. 3. Приморські провінції – Нова

Шотландія і Новий Брансуїк. Ці три частини (за умови дотримання положень даного Акта) повинні бути однаковою мірою представлені у Сенаті: Онтаріо – 24 сенаторами; Квебек – 24 сенаторами і Приморські провінції – 24 сенаторами, з яких 12 представлена Нова Шотландія і 12 – Новий Брансуїк.

Для кожного з сенаторів встановлюються наступні кваліфікаційні вимоги: (1) Він повинен мати повних 30 років; (2) Він повинен бути підданим королеви або за народженням, або за натуралізацією на основі акта парламенту Великобританії, або парламенту Сполученого королівства й Ірландії, або легіслатури однієї з провінцій Верхньої Канади, Нижньої Канади, Нової Шотландії або Нового Брансуїка, до заснування союзу, або на основі акта парламенту Канади після заснування союзу; (3) Він повинен володіти згідно із законом чи за правом справедливості як власник на праві особистого користування або здобуття прибутку землями або володіннями на праві вільного і загального користування, або володіти для свого власного користування або здобуття прибутку землями або володіннями на праві аллодіального або вільного володіння в провінції, від якої він призначається, вартістю в чотири тисячі доларів (у французькому варіанті тексту вжите слово «піастри» [2, .с. 112]) крім і понад всі ренти, борги, зобов'язання та іпотеки; (4) його рухоме і нерухоме майно повинне в сумі становити чотири тисячі доларів крім і понад його борги і зобов'язання; (5) він повинен проживати в провінції, від якої призначається; (6) оскільки це стосується провінції Квебек, він повинен володіти нерухомим майном в тому виборчому окрузі, від якого він призначається, або повинен проживати в цьому окрузі.

За умови дотримання постанов даного Акта сенатор обіймає свою посаду в Сенаті довічно.

Кількість сенаторів ніколи не повинна перевищувати 78.

Якщо в будь-який час за рекомендацією генерал-губернатора королева зволить видати наказ про те, щоб кількість членів Сенату була збільшена на три або шість осіб, він може закликати в Сенат трьох або шістьох осіб, в залежності від обставин, які мають відповідну кваліфікацію і порівну представляють три частини Канади.

Спікер Сенату призначається урядом [3].

Доти, доки парламент Канади не прийме іншої постанови, присутність щонайменше 15 сенаторів, включаючи спікера, необхідна для того, щоб засідання Сенату могло відбутись.

Питання, які виникають в Сенаті, повинні прийматись більшістю голосів, і у всіх випадках спікер буде мати право голосу; при розділенні голосів порівну рішення вважається неприйнятним.

Коли в Сенаті з'являється вакансія внаслідок відставки, смерті або з якоїсь іншої причини, генерал-губернатор має право заповнити цю вакансію шляхом призначення особи, що володіє необхідними кваліфікаціями.

Не менше уваги в Акті про Британську Північну Америку звернено і до правового статусу Нижньої палати канадського парламенту – Палати громад.

Відповідно до положень даного Акта Палата громад повинна складатися з ста вісімдесяти одного члена, з яких 82 будуть представляти Онтаріо, 65 – Квебек, 19 – Нову Шотландію і 15 – Новий Брансуїк. При цьому провінції Онтаріо, Квебек, Нова Шотландія і Новий Брансуїк при обранні членів Палати громад будуть розділені на виборчі округи: 1. Онтаріо. Провінція Онтаріо буде розділена на графства, округи графства, міста, частини міст і селища міського типу таким чином, що кожна з цих одиниць буде складати виборчий округ і матиме право обирати одного члена Палати громад. 2. Квебек. Провінція Квебек буде розділена на 65 виборчих округів з тим, щоб кожний виборчий округ мав право обирати одного члена Палати громад. 3. Нова Шотландія. Кожне з 18 графств Нової Шотландії буде складати один виборчий округ. Графство Халіфакс буде мати право обирати двох членів, а кожне з інших графств - одного члена Палати громад. 4. Новий Брансуїк. Кожне з 14 графств, на які розділений Новий Брансуїк, включаючи місто і графство Сент-Джон, матимуть статуси виборчих округів. Місто Сент-Джон також матиме статус окремого виборчого округу. Кожний з цих 15 виборчих округів буде мати право обирати по одному члену Палати громад [1, с. 114].

Палата громад на першому засіданні після загальних виборів проводить вибори спікера з числа своїх членів, який головує на всіх засіданнях Палати громад.

Доти, доки парламент Канади не прийме іншої постанови, у випадку відсутності через якусь причину спікера упродовж безперервного 48-годинного терміну, остання може обрати іншу особу зі свого складу для виконання обов'язків спікера, внаслідок чого дана особа на час виконання своїх обов'язків володітиме всіма повноваженнями та привілеями спікера, а також виконуватиме всі його обов'язки.

Присутність щонайменше двадцяти членів Палати громад необхідна для того, щоб відбулося засідання палати; в цьому випадку спікер також вважається членом палати.

Кожний склад Палати громад буде працювати тільки протягом п'яти років і не більш, починаючи з дня опублікування підсумків виборів палати, якщо вона не буде розпущена раніше генерал-губернатором (ст. 21-36).

Особливо детально в Акті про Британську Північну Америку перелічено повноваження федерального парламенту. З цього приводу

зазначається: «...Королеві належить право за порадою і згодою Сенату і Палати громад видавати закони для підтримки миру, порядку і доброго управління Канадою у всіх сферах, що не підпадають відносяться до категорії питань, даним Актом віднесених виключно до відання законодавчих зборів провінцій; однак з метою більшої чіткості проголошується, що (незважаючи на будь-які положення даного Акта), виняткові законодавчі повноваження парламенту Канади розповсюджуються на всі нижченазвані питання, а саме: 1. Зміна час від часу Конституції Канади, за винятком питань, віднесених даним Актом до виняткової компетенції законодавчих зборів провінцій... 2. Регулювання торгівлі і обміну. 3. Стягнення грошових коштів або податків. 4. Позики за рахунок державного кредиту. 5. Пошта служба. 6. Переписи населення і статистика. 7. Міліція, військова і морська служба, оборона країни. 8. Встановлення і сплата платні та винагороди цивільним і іншим посадовим особам уряду Канади. 9. Бакени, буї, маяки. 10. Судноплавство та морські перевезення. 11. Карантин. 12. Рибальство на морському побережжі і у внутрішніх водах. 13. Водні переправи між провінціями, а також між територією, що належить Британії та іншими країнами. 14. Грошовий обіг і карбування монети. 15. Банківська справа, заснування банків і випуск паперових грошей. 16. Ощадні каси. 17. Одиниці ваги та міри. 18. Перевідні і прості векселі. 19. Відсотки. 20. Законні платіжні кошти. 21. Банкрутство і неплатоспроможність. 22. Патенти на винаходи і відкриття. 23. Авторське право. 24. Індіанці і землі, зарезервовані за індіанцями. 25. Натуралізація і іноземці. 26. Шлюб і розлучення. 27. Карне право, виключаючи організацію судів карної юстиції. 28. Заснування і управління пенітенціарними установами. 29. Інші питання, якщо вони чітко вилучені даним Актом з переліку питань, що відносяться до компетенції законодавчих зборів провінцій...» (ст. 37 – 57).

Нечітка стаття про право федерального уряду видавати закони в інтересах «миру, порядку і доброго уряду» в всіх сферах, не передбачених провінційними законодавчими органами, могла використовуватись центральним урядом для видання надзвичайних розпоряджень та законів. Ця формула передбачалась «батьками конфедерації» як засіб запобігти «проблемі прав штатів», яка, на їх думку, була однією з причин (якщо не головною) виникнення Громадянської війни у США [4].

Література

1. Акт о Британской Северной Америке 1867 года / Конституции зарубежных государств. М. : БЕК, 1999. 584 с.

2. Canadian history in documents, 1763-1966, edited by J.M. Bliss. Toronto: The Ryerson Press, 1966. 397 p.
3. *Vachon A.* The Administration of New France. 1627-1760. Toronto: University of Toronto Press, 1970. 87 p.
4. *Van Loon R.J., Whittington M.S.* The Canadian Political System. Environment, structure and process. Toronto: McGraw-Hill Ryerson Limited, 1976. 572 p.

Володимир МАРКОВСЬКИЙ,
Ярослав ХИЛЬ
e-mail: volodymyr.ja.markovskyj@lpnu.ua

ЗАКОНОПРОЕКТИ ПРО ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ В УКРАЇНІ

Станом на 2019 рік в Україні немає спеціального законодавчого акта, який би врегульовував проведення мирних зібрань*. Це є значною законодавчою прогалиною у правовій системі України. Зазначене актуалізує наукові дослідження щодо реалізації права громадян на проведення мирних зібрань.

Як частина загальної проблеми, пов'язаної із правовою прогалиною щодо законодавчого регулювання права на мирні зібрання в Україні, актуальним вбачається питання визначення конкретних строків щодо завчасності сповіщення (повідомлення) про проведення мирних зборів. Це питання є принциповим, особливо з огляду на те, що у статті 39 Конституції України жодних строків такого завчасного сповіщення не встановлено.

Питання строків завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування виконує важливу роль у забезпеченні правоохоронними органами публічної безпеки і порядку під час мирних зібрань громадян. Практика організації та проведення мирних зібрань вимагає конкретизації цього питання, оскільки саме тут, як вважають фахівці, дуже часто виникають непорозуміння між активістами та

* Відповідно до Керівних принципів зі свободи мирних зібрань (2-ге видання), підготовлених Організацією з безпеки і співробітництва в Європі/Бюро з демократичних інститутів і прав людини та Європейською Комісією "За демократію через право" (Венеціанська Комісія), схваленими цією комісією на 83-му пленарному засіданні 4 червня 2010 року, зібрання – це свідомо та тимчасова присутність у публічному місці групи осіб з метою вираження спільних інтересів; захист має надаватися усім видам мирних зібрань; тільки мирні зібрання підлягають захисту; зібрання вважається мирним, якщо воно має ненасильницький характер і його організатори мають мирні наміри (пункт 1 розділу "А") [1].

представниками влади, які, на жаль, доволі часто призводять до неправомірного обмеження права на свободу мирних зібрань [2, с.133].

Попри наявність різних законопроектів, які ми дослідили, і метою яких є законодавче регулювання мирних зібрань, жоден із них досі не прийнятий парламентом. Ми опрацювали 10 законопроектів, зареєстрованих на сайті Верховної Ради України в період з 2001 до 2018 рр. Хоч деякі з них станом на сьогодні вже є морально застарілими, однак і вони заслуговують на дослідження з огляду на наше завдання із вивчення різних підходів до правового регулювання строків завчасного повідомлення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування про проведення мирних зібрань.

Отже, які ж підходи пропонують законодавці з метою визначення строків завчасного повідомлення про проведення мирних зібрань в Україні. З цією метою ми проаналізували такі законопроекти, зареєстровані у різний час на сайті Верховної Ради України:

проект Закону України від 10.08.2000 № 0991 «Про порядок організації і проведення мирних заходів та акцій в Україні» (далі – законопроект від 10.08.2000 № 0991) [3];

проект Закону України від 08.04.2004 № 5242 «Про порядок організації і проведення мирних заходів та акцій в Україні»; (далі – законопроект від 08.04.2004 № 5242) [4];

проект Закону України від 15.07.2005 № 7819 «Про свободу мирних зібрань» (далі – законопроект від 15.07.2005 № 7819) [5];

проект Закону України від 06.05.2008 № 2450 «Про порядок організації і проведення мирних заходів» (далі – законопроект від 06.05.2008 № 2450) [6];

проект Закону України від 11.12.2012 № 0918 «Про порядок організації і проведення мирних заходів» (текст законопроекту підготовлений до першого читання на основі законопроекту від 06.05.2008 № 2450) (далі – законопроект від 11.12.2012 № 0918) [7];

проект Закону України від 06.05.2008 № 2450 «Про мирні зібрання». Це доопрацьований і підготовлений до другого читання законопроект від 06.05.2008 № 2450 «Про порядок організації і проведення мирних заходів». Цей текст законопроекту від 03.06.2010 вже має нову назву (далі – законопроект від 06.05.2008 № 2450 «Про мирні зібрання») [8];

проект Закону України від 06.05.2008 № 2450 «Про свободу мирних зібрань» (це доопрацьований і підготовлений текст законопроекту до повторного другого читання розроблений на основі законопроекту від 03.07.2012 № 2450 «Про порядок організації і проведення мирних заходів» (далі – законопроект від 06.05.2008 № 2450 «Про свободу мирних зібрань») [9];

проект Закону України від 04.07.2013 № 2508-а «Про свободу мирних зібрань» (далі – законопроект від 04.07.2013 № 2508-а) [10];

проект Закону України від 07.12.2015 № 3587 «Про гарантії свободи мирних зібрань» (далі – законопроект від 07.12.2015 № 3587) [11];

проект Закону України від 11.12.2015 № 3587-1 «Про гарантії свободи мирних зібрань» (далі – законопроект від 11.12.2015 № 3587-1) [12].

Отже, у 6-ти із 10-ти проаналізованих законопроектів передбачено визначення строків завчасного сповіщення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування про проведення мирного зібрання. Такі строки коливаються від 6 годин завчасного повідомлення (законопроект від 15.07.2005 № 7819) і до 4 днів (законопроект від 06.05.2008 № 2450 «Про мирні зібрання»).

У решті законопроектів (4), такі строки взагалі не є визначеними.

Наприклад, законопроект від 06.05.2008 № 2450 «Про порядок організації і проведення мирних заходів» розроблений Міністерстві юстиції, був внесений до парламенту Кабінетом Міністрів України під час прем'єрства Ю. В. Тимошенко. У пояснювальній записці до законопроекту зазначено, що з урахуванням Рішення КСУ від 19.04.2001 № 4-рп/2001 (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) проектом Закону встановлюється, що повідомлення про проведення мирного заходу повинно бути подане до органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування не пізніше як за п'ять календарних днів до початку проведення заходу [13]. Однак на сайті Верховної Ради України міститься документ, у якому вже немає норми про п'ятиденний строк завчасного повідомлення.

Натомість у тексті законопроекту, який і досі є на сайті парламенту, підготовленому до першого читання, є положення про обов'язковість письмового повідомлення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також заборону проводити мирний захід у разі, якщо повідомлення про його проведення не було подано в установленому цим Законом порядку (частина третя статті 5 «Права та обов'язки організаторів мирного заходу») [6]. Однак будь-яких строків такого завчасного повідомлення в самому законопроекті не встановлено.

Відповідно до статті 7 цього законопроекту передбачено обов'язок організаторів повідомити про мирне зібрання «беручи до уваги час, необхідний для підготовки цих органів та органів внутрішніх справ до забезпечення громадського порядку і безпеки людей під час проведення такого заходу» [6]. На нашу думку, таке нечітке формулювання, позбавлене правової визначеності, призвело б до неправосудних судових заборон мирних зібрань чи незаконних силових розгонів та незаконних затримань учасників зібрань.

Очевидно, правовий припис про п'ятиденний строк завчасного повідомлення, що містився в оригінальному варіанті законопроекту, був

вилучений з тексту під час його опрацювання в Комітеті з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, який готував цей законопроект до першого читання в парламенті. Законопроект від 06.05.2008 № 2450 обговорювався у парламенті з 2008 до 2012 рр. у різних варіантах, але так і не був прийнятий. Він неодноразово доопрацьовувався парламентарями і двічі надсилався на експертизу до Венеціанської Комісії у 2009 та 2010 рр. Проаналізовані нами законопроекти і датовані з 2008 до 2012 рр. так чи інакше пов'язані із законопроектом від 06.05.2008 № 2450.

У 2015 році на сайті Верховної Ради України зареєстровано проект Закону України від 11.12.2015 № 3587-1 «Про гарантії свободи мирних зібрань в Україні» [12], в якому взагалі немає положення, передбаченого частиною другою статті 39 Конституції України щодо завчасного сповіщення (повідомлення) органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення мирного зібрання. Відповідно, в законопроекті не визначено будь-яких строків щодо сповіщення (повідомлення) про намір провести мирне зібрання. Автори цього законопроекту вважають, що законодавче визначення таких строків призведе до узаконення силових розгонів мирних зібрань, саме тому законопроектом і не передбачено відповідних правових приписів [12].

Річ у тім, що законопроект від 11.12.2015 № 3587-1 з'явився як реакція частини народних депутатів України та Всеукраїнської ініціативи «За мирний протест!» на зареєстрований 4-ма днями раніше інший законопроект – законопроект від 07.12.2015 № 3587 з однойменною назвою: «Про гарантії свободи мирних зібрань» [11]. У пояснювальній записці наведено певні аргументи проти цього законопроекту, а саме: «Ця законодавча ініціатива пропонує узаконити обов'язок повідомляти владу про мирні зібрання не пізніше як за 48 годин до їх початку (ч. 1 ст. 7 проекту), що при невдалій судовій реформі призведе до політично вмотивованих судових заборон зібрань, а також затримань протестувальників (зміни в ст.185-1 КУпАП, ст.382 ККУ). Провести зібрання без попереднього повідомлення може бути вкрай важко або взагалі неможливо, оскільки критерії «спонтанності» зібрання («невідкладність» і «неможливість повідомити в строк») треба буде доводити під час зібрання поліції та іншим правоохоронним органам (п.5 ч. 1 ст. 1 проекту), що, в свою чергу може також призвести до політично вмотивованих затримань (ст.ст.5, 6 проекту, ст.185 КУпАП, ст.342 ККУ)» [14]. З огляду на негативну практику неправосудних судових заборон мирних зібрань в Україні, а також практику незаконних силових розгонів та незаконних затримань учасників мирних зібрань, вказаний аргумент не здається таким вже й безпідставним.

Очевидно автори законопроекту від 11.12.2015 № 3587-1 скористалися положенням Керівних принципів зі свободи мирних зібрань, у якому

зазначено, що міжнародне право у сфері прав людини не вимагає щоб в національному законодавстві існувала вимога про подання попереднього сповіщення (повідомлення) про зібрання [1]. Однак не вимагає, не означає заборону для існування такого припису в національному законодавстві. Відтак наявність вказаної вимоги у статті 39 Конституції України та чітко сформульована правова позиція Конституційного Суду України має бути врахована законодавцем.

Інший законопроект, що передував вказаному – проект Закону України від 07.12.2015 № 3587 «Про гарантії свободи мирних зібрань» [11]. Тут уже визначено строки, необхідні для завчасного сповіщення (повідомлення) органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення мирного зібрання. Законотворці пропонують, аби організатор мирного зібрання письмово повідомляв про намір провести мирне зібрання відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування не пізніше як за сорок вісім годин до його початку [11]. Очевидно, що наявність такого припису, як нашу думку, певною мірою узгоджується із вимогою частини першої статті 39 Конституції України щодо завчасності сповіщення, повідомлення про проведення мирних зібрань в Україні та правовими позиціями КСУ.

Отже, законотворці не завжди узгоджують правові приписи законопроектів із положеннями частини першої статті 39 Конституції України та правовими позиціями КСУ в частині встановлення конкретних строків завчасного повідомлення щодо проведення мирних зібрань. Причиною цього, як виявилось, є недовіра до публічної влади в Україні та попередній негативний досвід неправосудних судових заборон мирних зібрань, практика незаконних силових розгонів та незаконних затримань учасників мирних зібрань.

Таким чином сьогодні в українському законодавстві немає правових норм, що визначали б строки завчасного сповіщення (повідомлення) органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення мирних зібрань. Проаналізувавши законопроекти, зареєстровані у різний час на сайті Верховної Ради України, основною метою яких є правове регулювання мирних зібрань в Україні, можна дійти висновку про існування двох протилежних підходів у вирішенні питання завчасного сповіщення (повідомлення) про мирні зібрання. Перший підхід враховує положення частини першої статті 39 Конституції України і визначає певні строки, які необхідні для завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення мирного зібрання. Другий – у якому законотворці ігнорують встановлення законодавчо визначених строків щодо сповіщення (повідомлення) про проведення в Україні мирних зібрань. Вважаємо, що такий підхід є недостатньо обґрунтованим з огляду на

зростаючу кількість терористичних загроз та загроз національній безпеці, пов'язаних із триваючою війною Росії проти України.

Література

1. Керівні принципи зі свободи мирних зібрань: 2-ге вид. Організація з безпеки та співробітництва в Європі та Бюро демократичних інститутів і прав людини (ОБСЄ/БДІПЛ). Варшава, 2011. 194 с. URL: <https://www.osce.org/ru/odhr/83237?download=true>.
2. Мельник Р.С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. К.: ВАІТЕ, 2015. 235 с.
3. Про порядок організації і проведення мирних заходів та акцій в Україні: проект Закону України від 10.08.2000 № 0991. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=12207
4. Про порядок організації і проведення мирних заходів та акцій в Україні: від 08.04.2004 № 5242 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5242&skl=5
5. Про свободу мирних зібрань: проект Закону України від 15.07.2005 № 7819. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=25210
6. Про порядок організації і проведення мирних заходів: проект Закону України від 06.05.2008 № 2450. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=32431
7. Про порядок організації і проведення мирних заходів: проект Закону України від 11.12.2012 № 0918. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44969
8. Про мирні зібрання: проект Закону України від 06.05.2008 № 2450 (доопрацьований і підготовлений до другого читання текст законопроекту від 06.05.2008 № 2450 станом на 03.06.2010) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=32431
9. Про свободу мирних зібрань: проект Закону України від 06.05.2008 № 2450 (доопрацьований і підготовлений до другого читання 03.07.2012). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF1W200W.html або URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=32431
10. Про свободу мирних зібрань: проект Закону України від 04.07.2013 № 2508-а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47751
11. Про гарантії свободи мирних зібрань: проект Закону України від 07.12.2015 № 3587 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57310

12. Про гарантії свободи мирних зібрань: проект Закону України від 11.12.2015 № 3587-1 URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57396
13. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про порядок організації і проведення мирних заходів» від 06.05.2008 № 2450. URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=32431
14. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про гарантії свободи мирних зібрань в Україні» від 11.12.2015 № 3587-1 URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57396

Олена МІТИНА,
e-mail: olenamitina@ukr.net
Катерина РУДОЙ
e-mail: alinaodu@gmail.com

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ПРАВОЗАХИСНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Основної функцією державної політики є забезпечення захисту основних прав людини та громадянина, яка реалізується в правозахисній сфері. Під державною політикою у широкому розумінні слід розуміти сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень і системи державного управління розвитком країни [1, с. 7].

Державна політика у правозахисній сфері базується на державних програмах, планах, концепціях і стратегіях, що розроблені відповідно до Конституції України, Закону України "Про національну безпеку України" [2, ст. 4], рішень Ради національної безпеки і оборони та ін. Наприклад: План заходів на 2018-2021 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року [3], Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року [4], Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020" [5].

Саме механізм захисту прав і свобод є найбільш яскравим показником ступеня розвитку громадянського суспільства та побудови правової держави. Забезпечення та захист прав і свобод людини у правозахисній сфері визначає розвиток багатьох держав на шляху політичної демократії, економічного прогресу та співробітництва, а також виступає одним із найважливіших завдань реформування України, що набуває особливого значення в контексті європейських інтеграційних процесів.

Актуальність даного дослідження обумовлена не тільки теоретичною, але й практичною важливістю, адже правозахисна функція держави спрямована на забезпечення та захист прав і свобод людини та

громадянина. Проблематика державної політики у правозахисній сфері виявляє свій зміст в тому, що відбувається реформування правоохоронної системи і правоохоронних органів, та створення нових, які відповідатимуть міжнародним стандартам. Існує необхідність у забезпеченні правоохоронних органів (матеріального, кадрового, правового), чіткому визначенні їх функцій та повноважень.

Для реалізації політики української держави стосовно захисту прав і свобод людини та громадянина важливе значення має стаття 3 Конституції України [6, ст. 3], в якій проголошується, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [7, с. 20]. Звідси випливає, що всі гілки влади, всі ланки державного механізму повинні діяти заради забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Особлива увага повинна бути приділена характеристиці соціальних чинників, що зумовлюють права людини, а також аналізу досліджень, пояснень, тлумачень механізму розв'язання даної проблеми. Конкретно-історичне походження тих можливостей людини, що становлять її основні права, визначає, безперечно, неоднаковість їх конкретного змісту й обсягу в різних умовах та в різні часи існування людства. Саме тому, для закріплення і здійснення за допомогою національного законодавства прав людини набуває принципового методологічного значення проблема розуміння з метою захисту цих прав відповідними органами держави та іншими суб'єктами даного суспільства.

Серед найважливіших тенденцій, що виникають у сфері державної політики щодо визнання, дотримання та захисту прав людини слід назвати такі: універсалізація проблематики та концепції прав людини, поширення її на дедалі більшу кількість держав; верховенство норм міжнародного права з питань прав людини щодо відповідних норм внутрішньо-державного законодавства; диверсифікація, тобто урізноманітнення конкретного змісту й обсягу прав людини у різних країнах; об'єктивна інформованість світової громадськості про стан дотримання цих прав у різних країнах; утворення й розгортання діяльності недержавних, неурядових організацій із захисту прав людини, міжнародна та державна підтримка таких правозахисних структур; підвищення ефективності міжнародних контрольних механізмів у сфері захисту прав людини [23, с. 9].

Широко запроваджується в суспільну свідомість уявлення про те, що саме людина є первинним і головним суб'єктом невід'ємних прав, які мають соціально-природний характер. Поширюється принцип правової рівності (відповідно до "Декларації про принципи міжнародного права" [8]), збільшується коло прав, встановлених національним

законодавством та міжнародними нормами, внаслідок зростання потреб їх носіїв. Також зростає кількість держав, що допускають контроль за станом дотримання прав людини, їх захисту на міжнародному рівні. Зокрема, шляхом ратифікації "Загальної декларації прав людини" [9].

В рамках правозахисної функції істотне значення має дотримання державою гарантій в сфері захисту прав і свобод людини та громадянина. Ці гарантії закріплені в статті 22 Конституції України, а саме вказано, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, а у разі прийняття нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Конституція України також досить чітко визначає систему органів та посадових осіб різних рівнів, які повинні захищати права і свободи людини і громадянина. До них відносяться: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, підсистема судів загальної юрисдикції та спеціалізованих судів, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України.

Здійснення органами державної влади і місцевого самоврядування правозахисної діяльності, функціонування спеціальних інститутів, визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини, імплементація норм міжнародного права, процес адаптації законодавства Європейського Союзу до законодавства України, нерозвинене громадянське суспільство, низький рівень правової культури і правової свідомості великої частини населення виявили невідповідність правової системи України до застосування світових стандартів у галузі захисту прав людини [17, с. 6].

Європейський суд з прав людини є вищою та найбільш авторитетною міжнародною інстанцією із захисту прав і свобод людини в європейському регіоні. Особа може звернутися до Європейського Суду з прав людини лише після того, як вичерпала усі доступні ефективні національні способи захисту, тобто коли справу було розглянуто усіма судовими інстанціями України.

Юрисдикція Європейського суду з прав людини визнана обов'язковою всіма державами-учасницями й поширюється на всі спори, пов'язані із застосуванням норм Конвенції та Протоколів до неї в національних правових системах. Держава повинна не лише закріпити на декларативному рівні положення Конвенції, але й повною мірою забезпечити дотримання положень.

Тривала і всеохоплююча правозахисна практика Європейського суду з прав людини продемонструвала неабияку впливовість його рішень. Це простежується головним чином у наступних двох напрямках: по-перше, коректування державою-відповідачем національного законодавства, зумовлене

відповідним рішенням Європейського суду з прав людини, і, по-друге, відшкодування нею збитків, завданих потерпілій особі – заявнику.

Одним із найбільш істотних практичних результатів правозахисної діяльності Європейського суду з прав людини було те, що з цього моменту будь-яка особа, котра вважала, що державними органами України було порушено її права, закріплені в Конвенції, і яка не була в змозі захистити їх усіма передбаченими національним законодавством засобами, отримала можливість звернутись за допомогою безпосередньо до Європейського суду з прав людини. Судова практика Європейського суду з прав людини є важливим критерієм оцінки правової системи кожної держави-учасниці Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Але незважаючи на те, що Україна ратифікувала більшість найважливіших міжнародних актів в сфері прав людини – Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього 1966 р. [10], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. [11], Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. [12], Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. [13], Конвенцію про права дитини 1989 р. [14], Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. [15]; Україна є одним із лідерів за кількістю заяв, що надходять до Європейського суду. А більш ніж у 90% рішень щодо України констатовано щонайменше одне порушення положень вищезазначених міжнародних актів. Це підкреслює те, що механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного вдосконалення [20, с. 82].

Таким чином, механізм захисту прав людини в Україні можна значно покращити якщо суди України почнуть враховувати всю практику Європейського суду з прав людини, в тому числі ті рішення, що стосуються інших держав. Це допоможе уникнути нових порушень міжнародно-правових актів, з якими може ознайомитися будь-яких громадянин України. А для реалізації цього підходу потрібно забезпечити доступність усіх рішень Європейського суду.

Наступною проблемою юридичною, щодо забезпечення прав людини та реалізації державної політики, варто вважати процедуру виконання рішень Європейського суду з прав людини на національному рівні. І це не дивлячись на існування спеціального Закону, котрий мав би знімати усі питання в даній сфері. Проте, і вчені, і практики звертають увагу на те, що зазначений Закон (Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" [16]) після його прийняття породив ще більше проблем та неузгодженостей, і у першу чергу для національної судової практики України.

В юридичній літературі висловлюється дуже багато думок щодо визначення правозахисної функції держави, а також - щодо форм її здійснення, що ускладнює практичну реалізацію цієї функції. З кожним роком все більше актуалізується питання удосконалення вже наявних методів і засобів, а також – створення нових інститутів, що гарантують і забезпечують дотримання та захист прав людини.

Розвиток демократичної держави є неможливим без утвердження невідчужуваних прав і свобод людини, нормативного закріплення їх гарантій. В Україні повинен бути проведений ряд заходів законодавчого характеру, які б мали на меті усунення першопричин порушень прав людини та зміцнювали б правозахисний механізм шляхом реформування.

Також, права і свободи людини та громадянина мають бути не тільки обумовлені соціальними потребами і юридично закріплені, а й повинні відповідати можливостям їх реалізації [18, с. 54].

Соціальне розшарування суспільства, бідність більшої його частини, різке зниження доходів і рівня життя населення, безробіття, низька ефективність діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, окремих інститутів, недоступність інформації, відсутність дійового механізму реалізації конституційних прав громадян призводять до того, що року в рік зростає кількість порушень прав людини та вчинених злочинів.

Громадяни не мають фактичних можливостей захистити свої права через велику кількість колізій в українському законодавстві, нестабільність, часто змінюване законодавство. Постає питання доступності інформації щодо способів та засобів захисту людиною своїх прав [21, с. 176].

Строк розгляду справ у судах нечітко встановлений, що і спричинює надмірну навантаженість судів і недостатньо фінансування, що призводить до затягування процесів розгляду справ. Слід відмітити низький рівень правової культури і правової свідомості великої частини населення, низький рівень дотримання правопорядку та відсутність ефективної взаємодії органів влади. Для ефективного забезпечення прав та свобод людини і громадянина необхідним є чітке нормативне розмежування повноважень органів влади саме у правозахисній діяльності держави з метою усунення дублювання цих повноважень і попередження зайвих матеріально-фінансових витрат.

Першим кроком до зміцнення правозахисної системи є вдосконалення процесуально-процедурної регламентації прав, реалізованих безпосередньо. Важливо також, щоб проекти нормативно-правових актів, а також зміни у законодавстві у жодному разі не звужували змісту та обсягу існуючих прав і свобод (наприклад як це сталося при прийнятті закону "Про забезпечення функціонування української мови як державної" [22]). Повинна бути забезпечена професійна підготовка з питань вивчення Конвенції та

практики Суду для всіх суб'єктів, діяльність яких пов'язана з правозастосуванням. Неухильно повинні виконуватись загальновизнані принципи для реалізації захисту прав людини та громадянина.

Є думка, що держава з усіма її владними органами повинна стати головним гарантом забезпечення конституційних прав, свобод та обов'язків [19, с. 208]. Органи державної влади та місцевого самоврядування, реалізуючи призначення демократичної, соціальної правової держави, повинні спрямовувати свою діяльність на реалізацію прав і свобод громадян, а також надавати їм широке коло державних, у тому числі, управлінських послуг. Задовольнити потреби населення, надати їм необхідні гарантії захисту прав і свобод можливо лише за умови розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

На сьогодні, чіткий розподіл відсутній, значна частина повноважень дублюється. Державні органи влади не повинні вирішувати питання, що можуть бути вирішені на місцевому рівні. Для забезпечення здійснення правозахисної функції важливо поєднувати принципи централізму та децентралізму. Досягнення децентралізації влади, в першу чергу, сприятиме попередженню порушення прав громадян. Принцип децентралізації доповнюється принципом субсидіарності, що надає право і зобов'язує вищі органи влади розв'язувати лише ті проблеми, на виконання яких нижчі структури не здатні.

Першочерговим у здійсненні правозахисної діяльності держави є аналіз і переробка конституційних гарантій громадянських і політичних прав з метою узгодження з міжнародними договорами в сфері прав людини, аналіз наслідків щодо процесуального законодавства, які буде мати пряма дія цього права, перегляд конституційних гарантій соціальних, економічних, культурних і економічних прав, постійний моніторинг підготовки законопроектів у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина [24, с. 188].

Благополучна економічна ситуація, стабільність в міжнародних відносинах і здійснення заходів з подолання та недопущенню міжнародних конфліктів є тими гарантіями, які безпосередньо покликані забезпечити повсюдний захист основних прав і свобод людини та здійснення правозахисної функції.

Основними напрямками удосконалення та розвитку державної політики у правозахисній сфері є наступні: адаптація державних гарантій громадянських і політичних прав з метою узгодження з міжнародними договорами в сфері прав людини; підвищення рівня правової свідомості та правової освіченості населення за допомогою інтеграції спеціальних занять в учбовий процес; Україна повинна повною мірою забезпечити дотримання положень міжнародних конвенцій/пактів, а не лише закріпити

їх на декларативному рівні та ліквідувати прогалини в законодавстві при виконанні рішень Європейського суду з прав людини, прискорення реформування правоохоронної системи.

Література

1. *Ковбасюк Ю. В.* Державна політика: підручник. 2014. С. 448.
2. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII / Відомості Верховної Ради України. С. 242. [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
3. Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року: документ № 602-2018-р. / Відомості Верховної Ради України. 2018. [Електронний ресурс]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-2018-%D1%80>
4. Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року: документ № 735-2013-р. / Відомості Верховної Ради України. 2013. [Електронний ресурс]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-%D1%80>
5. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020": документ № 5/2015. / Відомості Верховної Ради України. 2015. [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
6. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР. / Відомості Верховної Ради України. 1996. Ст. 141. [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. *Вишковська В.І.* Правозахисна функція держави: сутність та механізм здійснення в Україні. 2014. С. 20.
8. Декларація про принципи міжнародного права: документ № 995_569 / Відомості Верховної Ради України. 1970. [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569
9. Загальна декларація прав людини: документ № 995_015 / Відомості Верховної Ради України. 1948. [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: документ № 995_043 / Відомості Верховної Ради України. 1966. [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: документ № 995_042 / Відомості Верховної Ради України. 1966. – [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
12. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: документ № 995_105 / Відомості Верховної Ради України. 1965. [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105
13. Конвенція Організації об'єднаних націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: документ № 995_207 / Відомості Верховної

- Ради України. 1979. [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
14. Конвенція про права дитини: документ № 995_021 / Відомості Верховної Ради України. 1989. [Режим доступу]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
 15. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: документ № 995_085 / Відомості Верховної Ради України. 1984. – [Електронний ресурс]. [Режим доступу]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085
 16. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV. / Відомості Верховної Ради України. 2006. С. 260. [Режим доступу]: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
 17. Гончаренко О. М. Права людини в Україні: Навч. посіб. 2008. С. 6.
 18. Козюбра Н. П. Права человека и верховенство права. 2011. № 5-6. С. 54.
 19. Колодій А.М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підруч. 2008. С. 208.
 20. Лавринович А.В. Европейская Конвенция по правам человека – надежный путеводитель гуманистического развития Украины. 2011. № 5-6. С. 82-86.
 21. Пазенок А.С. Права та свободи людини і громадянина: навч. пос. 2010. С. 176.
 22. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України № 2704-VIII. / Відомості Верховної Ради України. 2019. [Електронний ресурс]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-viii>
 23. Рабинович П.М., Хаєронюк М.І. Права людини і громадянина: Навч. пос. 2004. С. 19.
 24. Халюк С.О. Конституційна система захисту прав людини та громадянина в Україні. 2013. С. 188.

Євген НЕВМЕРЖИЦЬКИЙ
e-mail: nevmerjkiy-y-v@ukr.net

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Виборча система – неодмінний елемент сучасної цивілізації, елемент будь-якої демократії, яка взагалі не може існувати без повноважного представництва, яке забезпечує реальну участь населення в управлінні справами суспільства і держави. Таке представництво, в свою чергу, може бути демократичним лише при умові його формування самим суспільством, самим народом. Виборча система є найважливішою формою прямої демократії, головна функція якої – формування повноважного народного представництва.

Змішана система

Існує досить широкий спектр змішаних систем, які є поєднанням можоритарної та пропорційної систем. Принаймні 20 країн світу

застосовують їх. Змішані виборчі системи застосовуються, як правило, в тих країнах, де йде пошук і становлення виборчих систем або необхідно досягти компроміс між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільністю сформованого ними уряду.

Розрізняють такі виборчі системи:

- мажоритарна;
- пропорційна;
- змішана.

Мажоритарна система

Мажоритарна система є найстарішою серед виборчих систем. Назва її походить від французького *majorite*, що означає «більшість». Мажоритарною вважається система визначення результатів виборів, завдяки якій депутатські мандати (один або кілька) від округу одержують тільки ті кандидати, які отримали встановлену законом більшість голосів, а усі інші кандидати вважаються необраними. У 83 країн світу застосовується мажоритарна система, в тому числі США, Франції, Великобританії, Канаді. Залежно від того, як визначається більшість голосів, необхідна для обрання кандидата, розрізняють:

- мажоритарну систему абсолютної більшості;
- мажоритарну систему відносної більшості;
- мажоритарну систему кваліфікованої більшості.

Мажоритарна система відносної більшості (або простої більшості, або «перший обирається на посаду») є найпростішою різновидністю мажоритарної системи [1, с. 271].

Мажоритарна система кваліфікованої більшості передбачає, що обраним вважається кандидат (або список кандидатів), який отримав певну, кваліфіковану більшість голосів. Кваліфікована більшість встановлюється законодавством і, як правило, перевищує більшість абсолютну.

Пропорційна система

Другим видом виборчих систем є пропорційна система. Вперше вона запроваджена у 1889 році в Бельгії, а тепер 57 країн використовують цю систему, в тому числі Ізраїль, ФРН, Іспанія, Італія, Португалія. При пропорційній системі депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості голосів виборців, зібраних кожною з них у межах виборчого округу. При застосуванні цієї системи округи завжди багатомандатні.

За впливом виборців на розташування кандидатів у списку для голосування розрізняють наступні види пропорційної системи:

- з жорсткими списками;
- з преференціями;

➤ з напівжорсткими списками.

При застосуванні жорстких списків виборець голосує за список партії, що він обирає в цілому [2].

При застосуванні системи преференцій (в перекладі «перевага») виборець не просто голосує за списки партії, що обирає, а й робить помітку навпроти номеру того кандидата в кандидатському списку від партії, якому він віддає голос.

Система напівжорстких списків передбачає можливість для виборця голосувати:

- за список у цілому;
- визначати преференції, помітивши чи вписавши прізвища одного або кількох кандидатів.

Проблеми реформування виборчої системи України.

Нинішня система формування ВРУ несе дві біди: перша – це зрощування влади і бізнесу; друга – корупцію в ешелонах влади. Як зазначає экс-голова двох каденцій ВРУ О. Мороз: «Десятки депутатів жодного законопроекту не розробили, суб'єктами законодавчої ініціативи не стали. Частіше такими «забудькуватими» виступають депутати-бізнесмени» [3]. І так відбувається майже всі роки незалежності. У минулому році 252 депутати пропустили більше половини засідань ВРУ. Ця проблема стосується ключового принципу формування державної влади.

Найбільш гострою проблемою залишається підкуп виборців. Проблема впливу «фактора грошей» на політику не обмежуються тиском на політиків. Інша її сторона – підкуп виборців.

Цей метод має давню історію: ще в XIX столітті у Великобританії і в США підкуп голосів був широко розповсюджений. Сьогодні він має місце в Німеччині, Іспанії, Франції, Італії. Батько німецького об'єднання, Гельмут Коль, був притягнутий до політичної відповідальності за те, що в парламентській виборчій кампанії партією, яку він очолював, були використані кошти, незаконно одержані від бізнесових структур. Відомий французький політичний діяч, экс-президент Франції Ширак ледве не сів за ґрати за ті ж дії, але був помилуваний новим Президентом країни. В Україні такі факти поки що, навіть не розслідуються, домінує інший скритий метод підкупу виборців: підвищення чинною владою перед виборами пенсій, зарплат, одноразових начислень певних сум грошей виборцям.

Підкуп виборців притаманий більше всього мажоритарній системі. За роки незалежності вона саме цим себе скомпрометувала. Стали загальновідомі і навіть неприховані факти підкупу виборців, коли за рахунок ремонту доріг, під'їздів, обладнання технікою шкіл і лікарень і навіть прямою роздачею пенсіонерам гречки і олії, багато непідготовлених

людей стали депутатами ВРУ. Сьогодні у її складі 8 депутатів не мають не тільки досвіду, а й вищої освіти.

На відміну від мажоритарної системи пропорційне представництво сприяє багатопартійності, створенню в парламенті партійних коаліцій, коаліційного уряду. У цьому випадку партії, які створили коаліцію, беруть на себе відповідальність за виконання програм, за які проголосував виборець і він про це знає.

Вирішується і друга проблема: максимально звужуються можливості підкупу виборців і в цілому впливу корупції на результати виборів. Проте і ця система має свої недоліки. Перш за все, це роздача однопартійцям нагород у виді посад та інших пріоритетів. При оцінці пропорційної системи виборів треба мати на увазі, що існує два види таких виборів: з відкритими і закритими списками кандидатів в депутати. Які їх переваги і недоліки? Закриті списки – це реальна можливість для партійних лідерів зловживати своїм положенням, торгувати місцем у виборчому списку, включати механізми корупції і т.п.

Що стосується виборів за відкритими списками, то місце кандидата у списку визначає не керівництво партії або гроші, а безпосередньо виборець, який не тільки обирає партію, а й виражає своє відношення до окремого кандидата. Незаконні внески в партійні фонди, покупка прохідних місць у виборчих списках, підривають основи демократичної системи, спотворюють її. Але вибори не полігон для відслідковування хабарництва. Необхідні інші засоби громадського контролю за діяльністю політичних партій, в тому ж числі і їх фінансування. Перш за все, повинні бути відкриті джерела надходжень коштів в їх фонди, а Міністерству юстиції відслідковувати їх законність [4].

Тому проблема створення чесної системи фінансування виборчих кампаній залишається для України виключно актуальною. Незаконні внески в партійні фонди партій, покупка прохідних місць у виборчих списках підривають основи демократичної системи. Однак, вибори не полігон для відслідковування хабарництва. Необхідні інші засоби громадського нагляду за діяльністю політичних партій, державних посадових осіб.

Література

1. Конституційне право України: Підручник / За ред. В.Ф.Погорілка. К.: Наукова думка, 2002. 734 с.
2. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 № 4061-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>

3. Мороз О. Вітчизняний парламентаризм: що далі?: [Стаття Голови Верховної Ради України до Дня незалежності України] // Голос України. 2006. № 156. 23 серп. С. 2.
4. Коментар законодавства України про права та свободи людини та громадянина – К: 1999.

Микола ПОЛКОВСЬКИЙ
e-mail: idp.dept@lpnu.ua

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ЗРАЗКА 2019 року: НАПЕРЕДОДНІ ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ

Правники-науковці, посилаючись на аналіз Конституції, стверджують, що де-юре Україна є *парламентсько-президентською республікою*. Водночас, де-факто, інститут президентства, зокрема за правління Петра Порошенка, значно посилюється в неконституційний спосіб. Гарант Конституції на законодавчому рівні перебрав на себе багато невластивих президентові повноважень за допомогою підконтрольної парламентської більшості [1, с. 3]. Так, саме завдяки відмобілізованій більшості народних депутатів, адже парламентська коаліція партій існувала в останній період лише на папері.

Унаслідок проведених виборів «сильний президент» у травні 2019 р. поступився місцем умовному «слабкому президентові» В. Зеленському, котрий більш ніж переконливо переміг, отримавши підтримку 73% виборців. Вочевидь, для успішної реалізації програми нового президента необхідно провести повне перезавантаження влади, передусім Верховної Ради України.

З огляду на викладене вище, актуальність пропонованих тез – беззаперечна.

Нагадаємо, Президент В. Зеленський ще у своїй виборчій програмі заявив, що почне впроваджувати у суспільстві рівність та справедливість, починаючи з себе, і запропонував наступні законопроекти, які першочергово має розглянути Верховна Рада: «Про зняття недоторканості з Президента України, народних депутатів і суддів», «Про імпічмент Президента України», «Про відкликання народного депутата України». Крім того, закликав добиватись невідворотності відповідальності та справедливого і законного покарання – «основи чесної України» [2, с. 2].

Однак ВРУ нині чинить опір усім ініціативам президента, саботуючи його перші кроки з виконання програмних обіцянок. І це не дивно: свої кланові, партійні, власні інтереси депутати традиційно поставили вище від національних інтересів, адже переважна більшість з них діє в інтересах бізнес-фінансових угруповань *олігархату*, у яких перебуває на утриманні, тобто на вірній службі.

Раніше колишній президент П. Порошенко так само нібито підтримував подібні ініціативи, але так й не реалізував їх, мабуть, забракло сумнозвісної «політичної волі». Цікаво, нині існуюча українська конструкція процедури імпичменту (ст. 111 Конституції) об'єднала, як не парадоксально, дві різні моделі цієї процедури, існуючі в світі. Це юридичний нонсенс, каламбур, ще й закріплений в Основному законі.

Експертами-конституціоналістами пропонується змінити конституційні положення та передбачити реальну можливість проведення процедури імпичменту:

1. У разі порушення президентом Конституції (при виконанні повноважень президента);

2. У разі вчинення ним діянь, що мають ознаки державної зради або іншого умисного злочину.

Конституційний Суд обов'язково має надати фаховий висновок щодо порушення президентом Конституції. Тимчасова слідча комісія – висновок щодо наявності в діяннях президента ознак умисного злочину. Отже, передбачаються дві різні процедури імпичменту у разі порушення Конституції і вчинення злочину. Причому остаточне рішення щодо відставки мають ухвалити, щонайменше, 300 депутатів (тобто кваліфікована більшість).

Зазначення питання може бути розв'язано позитивно лише *на конституційному рівні* – у межах комплексної реформи всього державного апарату, у трикутнику влади: ВРУ – президент – уряд. Отже, необхідно здійснити назрілу системну *конституційну реформу*, адже на законодавчому рівні усі актуальні, важливі законопроекти з великою вірогідністю можуть блокуватися залежними депутатами, котрих є більшість.

Нині розгортається, з початком виборчої кампанії, вирішальна битва за парламент. Від того, яким буде якісний склад ВРУ, залежить успіх нового курсу Президента В. Зеленського. Не секрет, парламентарі сильно підігрували попередній політиці авторитарного лідера П. Порошенка, адже лише 50-60 з них (усього є 420 депутатів) можуть чесно носити високе звання народного депутата (за оцінкою експертів громадського руху «Чесно»).

Наведемо декілька характерних прикладів для підтвердження цієї тези.

Політика України в напрямі бізнесу з Росією та збереження активів на окупованих територіях відверто формувалася не з державних інтересів. «Постмайданна» Рада і тут підіграла великому бізнесу. Так з'явилася правова потвора – окупована територія АР Крим і м. Севастополя з режимом вільної економічної зони «Крим» - без стягнення податків і митних зборів. За неповний рік лише легальний товарообіг між Україною і окупованим РФ півостровом становив понад мільярд доларів – причому в напрямку Криму.

Доморослі олігархи (Ахметов, Фірташ, Косюк, Герєги та ін.) зберегли свої активи в анексованому Криму, а згодом вигідно продали їх росіянам.

При цьому громадяни України – жителі Криму отримали статус нерезидентів (закон про ВЕЗ «Крим» і постанова НБ № 699), у результаті їхні права стали меншими, ніж у тих, що почали заселяти півострів – громадян Росії.

Постмайданна влада за п'ять років не провела жодної червоної лінії, за яку не можна заходити. Основоположні цінності: територіальна цілісність та саме існування держави не стали безумовною цінністю для попередньої бізнесової, олігархічної влади. Ба більше: політична гра на боці агресора (В. Медведчук, Ю. Бойко та ін.) не каралася, а допускалася у вигляді іншої думки. *Політична корупція* на верхівці влади, яка є реальною загрозою безпеці держави, досі не стала предметом розслідування антикорупційних органів. Діяльність останніх була фактично заблокована можновладцями. Відповідальність за обрання такої владної «псевдоеліти» безумовно повинні усвідомлювати й виборці. Разом з тим, без успішного розв'язання проблемних питань: Донбас, Крим, корупція - країна не зможе розвиватися.

Нова Зе-команда повинна засвоїти цей урок. Причому, якщо звести до мінімуму-*корупцію*, легше буде вирішити два перші питання, адже на російсько-українській війні заробляють як українські, так й російські олігархи (оточення В. Путіна). Звісно, інтереси вітчизняних олігархів не збігаються з національними, тому, до прикладу, й розкрадаються мільярди донорських коштів, а також коштів з українського бюджету, виділених на відновлення інфраструктури Донбасу [3, с. 3], а наближені до президента, в т. ч. й колишні регіонали, отримували вигідні контракти, тобто «нічого особистого, бізнес передусім!»

Недавно ВРУ відкинула виборчі пропозиції Президента В. Зеленського, залишивши чинний порядок виборів до парламенту – за змішаною системою (пропорційно-мажоритарною). Принцип формування ВРУ на пропорційній основі за відкритими партійними списками не був підтриманий депутатами, половина з яких обиралася саме від мажоритарних округів.

І далі партійні списки формуватимуть партії, а точніше – їхні власники. Вплив громадянського суспільства на державно-правові процеси залишиться вкрай обмеженим. Так , голів місцевих адміністрацій призначає президент за поданням Кабміну, відповідну кандидатуру, якому, у свою чергу, подає комісія з питань вищого корпусу державної служби. Суддів місцевих судів також призначає президент за поданням Вищої ради юстиції на підставі рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Наголосимо: органи громадського суспільства формуються з великими труднощами, а про ефективність їх впливу на процеси призначення суддів

Верховного і Конституційного судів свідчить якісний склад цих новообраних судів, до якого є багато запитань.

До того ж, і до порядку звільнення голів місцевих адміністрацій, суддів, депутатів ВРУ і президента «переважна більшість населення» не має жодного стосунку. Про непотизм (кумівство) і квотний принцип при призначеннях в органи влади відомо давно. «Соціальні ліфти» працюють в основному для обраних. Словом, за винятком такого досягнення як вибори населенням громади голів міст, відчуження лівової частки населення від механізмів призначень і контролю у всіх трьох гілках влади, нажаль, зберігається [4, с. 3].

До останніх позитивних, загалом скромних, досягнень ВРУ, яка у липні 2019 р. буде переобрана, за волею Президента В. Зеленського, належить прийняття закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Згідно з ним українська мова затверджена як основна у функціонуванні в державних установах і суспільстві, а також покликана забезпечити належне функціонування ст. 10 КУ про державну мову. За цей закон проголосувало 278 депутатів.

Категорично проти прийняття закону виступили фракції «Опозиційний блок» і «Відродження», які запропонували відправити закон на експертизу у Венеційську комісію й повторне друге читання, вочевидь координуючи дії з Кремлем. Росіяни ж, невдовзі після цього, намагалися винести «проблему з мовним питанням» в Україну на розгляд Ради безпеки ООН, але отримали обґрунтовану відмову від інших її членів.

За останніми соціологічними опитуваннями до ВРУ проходить проросійська партія (Медведчука-Бойка), яка посіла друге місце – 11% голосів, після партії президента «Слуга народу» - 43%. У загальній гібридній війні з Україною диктатор РФ В. Путін робить чергову ставку на український парламент, намагаючись завести туди своїх потужних агентів впливу.

Очевидно необхідно відродити *парламентаризм* в Україні європейського взірця, адже донедавна владна верхівка намагалася перетворити ВРУ у кишеньковий парламент для обслуговування бізнес-інтересів олігархату, зокрема й оточення, «любих друзів» президента. Вищий представницький і єдиний законодавчий орган держави повинен служити виключно усьому українському народові і виробляти ефективну державну політику саме в інтересах українців – це має бути аксіомою.

Література

1. Кириченко Ю. Гарантування Конституції: президентові варто починати з себе // Дзеркало тижня. №14(410). 13-19 квітня 2019. С. 3.
2. Кириченко Ю., Бондаренко Б. Імпічмент президенту // Дзеркало тижня. №15(411). 20-25 квітня 2019. С. 2.

3. Самар В. Війна і люди // Дзеркало тижня. №15(411). 20-25 квітня 2019. С.3.
4. Чорний О. Яке суспільство ми будували три десятиліття, і що з цього вийшло? // Дзеркало тижня. №14(410). 13-19 квітня 2019. С.3.
5. Верховна Рада прийняла закон про мову // Дзеркало тижня. №16(412). 26 квітня 10 травня 2019. С.1.

Іван ТЕРЛЮК

e-mail: i.terlyuk2406@gmail.com

ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЕКТАХ СЕРЕДИНИ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст.

За різними оцінками, процес формування модерної української нації (за відомою схемою М. Гроха) від середини ХІХ ст. вступає у завершальний т. зв. *політичний етап* (тут і далі курсив наш – *І.Т.*). Це означає, що відтоді потреба етноспільноти в необхідності свого самостійного розвитку стає її усвідомленим інтересом, а відтак в суспільстві поступово утверджується думка про політичні засоби досягнення цього, зокрема необхідності створення владних інституцій - політичних партій, масових національних рухів, спрямованих на досягнення свого політичного самовизначення. Та, перш за все, це потребувало обґрунтування на теоретичному рівні.

Вважаємо, що перші паростки модерного вітчизняного конституційного мислення пов'язані з діяльністю Кирило-Мефодіївського братства, першої української нелегальної політичної організації.

Як відомо, одним з організаторів і натхненників товариства Кирило-мефодіївців був видатний історик М. Костомаров. Як автор програмних документів організації, він формулює ідеї *Слов'янського союзу як спілки християнських республік*, непорушності національних прав українців, права вільного виходу України, як і всіх інших братніх держав, з Союзу, права кожної нації на рідну мову, літературу, власний устрій, незалежність у вирішенні внутрішніх проблем. На чолі такого Союзу, власне його *законодавчим органом*, на думку М. Костомарова, мав би бути чи то Сейм, чи то Рада слов'янська, чи то Всеслов'янський собор, чи то Слов'янські збори, себто структура, «де сходилися б депутати від усіх республік і там розважали б і рішали такі діла, котрі належать до цілого Союзу Слов'янського». Депутатів і урядовців до цього органу слід було б обирати не за походженням і багатством, а за розумом, освітою і чистою моральністю, які повинні були служити умовою участі в управлінні державою [1, с. 170-171].

Проте безпосередньо серед «братчиків» проблеми уконституювання суспільних процесів стали сферою інтересів наймолодшого з них - *Георгія Андрузького* (1827- ?), студента юридичного факультету Київського університету. Він автор *«Начерків конституції республіки»*, пам'ятки вітчизняної конституційної думки, розробленої в дусі народницьких концепцій.

Три нариси «Начерків...» щонайменше засвідчили еволюцію конституційного мислення його автора - 20-літнього юнака, який за короткий час (перші два проекти датуються 1846-1847 рр., а третій - 1850 р.) у своїх конституційних конструкціях пройшов шлях від ідеї конституційної монархії до республіканської моделі державного устрою. Але питання законодавчої влади у проектах було висвітлено нерівномірно. Найбільше місця цій проблемі, хоча й у досить схематичному вигляді, автор приділив у своєму останньому проекті.

Загалом у документі зроблено спробу втілення основної ідеї кирило-мефодіївців, пов'язаної з утворенням слов'янської федерації, яка складається з семи «штатів». У свою чергу, штати поділялися на області, області - на округи, округи - на громади. А на загальнодержавному рівні за цим проектом, як орган законодавчої влади, мав функціонувати парламент - *Законодавчі збори*, при яких окремо передбачався цензурний комітет. У кожному з штатів як відділення законодавчих зборів проектом передбачалися вищі представницькі органи. Однак порядок утворення парламенту, діяльності, компетенція, функції та призначення цензурного комітету автором не визначалися. З опублікованого тексту проекту Г. Андрузького видно, що і в областях, і в округах, і в общинах також мали б бути створені представницькі інституції на виборній основі і принципах колегіальності [2, с. 569–577]. Але порядок їх обрання, як і повноваження, на думку О. Мироненка, виглядають дещо заплутаними [3, с. 98].

Явищем українського конституціоналізму ХІХ ст. небезпідставно вважається конституційний проект *М. Драгоманова «Вільна спілка» - «Вольный союз»: спроба української політико-соціальної програми»* [Див.: 4]. Особливістю цієї пам'ятки стали незвичні для цього часу виписані пріоритети документу - в його основу було покладено такі «західноєвропейські» цінності як права людини (недоторканість особи, свобода слова, совісті та національності), а засобом їх забезпечення (за М. Драгомановим), мав стати ще один «західноєвропейський винахід» - конституціоналізм [Див. докл.: 5, с. 41-87].

Проект побудований на ідеї асоціації гармонійно розвинутих особистостей, що відобразилася б у федералізмі держави з максимальною децентралізацією і самоврядуванням громад та областей, тобто цей конституційний проект мав за основу перетворення Російської імперії у децентралізовану державу з федеративним устроєм.

Документом передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча і судова; законодавча належала двом думам - державній і союзній (спілчанській). Обидві Думи оголошувалися палатами представницького органу - Земського або Державного Собору. На зборах Державного Собору передбачається представництво від Державної та Союзної Дум, а також т. зв. «нарочитих гласних», обраних народними зборами у такій чисельності, щоб кількість членів Союзної Думи та цих «нарочито гласних» дорівнювала кількості членів Державної Думи. Зміни до основних законів мали вноситися в разі згоди третини членів двох дум і затверджуватися Державним собором.

Проектом також передбачалася посада глави держави, проте чіткий порядок його затвердження на посаді не визначався. Зазначалося лише, що «главою держави може бути імператор із спадковою владою, або голова Всеросійського державного союзу, який обирається». До повноважень, глави держави М. Драгоманов відніс обов'язок оприлюднювати закони, а також наглядати за їх виконанням. Глава держави також призначав міністрів, відповідальних перед обома думами. М. Драгоманов пропонує також механізм взаємодії глави держави і Спілчанської Думи, за пропозицією якої він може розпускати Державну Думу.

Революційні події в російській Україні початку минулого століття актуалізували пошуки конституційно-правових основ вирішення «українського питання» - з'явилися знакові варіанти конституційних проектів для України. Першим був проект *М. Грушевського*, опублікований у травні 1905 р. в Літературно-науковому віснику як стаття під назвою: «*Конституційне питання і українство в Росії*» [Див.: 6, с. 245–258].

Л. Комзюк, здійснивши порівняльний аналіз конституційних проектів М. Драгоманова та М. Грушевського, дійшов висновку, що М. Грушевський взяв за основу свого проекту і творчо розвинув федералістську конституційно-правову концепцію політичної самостійності України М. Драгоманова [7, с. 153]. Це загалом й визначило головні конституційні ідеї проекту останнього - децентралізація держави з наданням місцям широкої національної чи територіальної автономії; парламентське правління без застосування прямих виборів до законодавчого органу; поділ влади не лише за класичною горизонтальною схемою (законодавча, виконавча, судова), а й по вертикалі: у регіонах вся повнота влади належить обраним шляхом усезагального, прямого, безпосереднього і таємного голосування національно-територіальним сеймам, у центрі - парламенту, сформованому сеймами (один депутат від 4-х членів сейму); чітке визначення державного характеру національних окраїн, їх територій, прав і свобод людини та громадянина.

3. Лунь звертає увагу на низку особливостей, притаманних українським конституційним проектам середини ХІХ ст. - початку ХХ ст., які пояснює станом конституціоналізму, історичними умовами розвитку держави та правової думки; викладення змісту більшості з них здійснено у публіцистичній формі (Грушевський); відображають неординарні, деколи утопічні погляди щодо влаштування суспільного життя (Андрузький); в дусі часу більшість учених під конституцією розуміють не один систематизований нормативний акт, а декілька основних законів (устава, конституції) (Драгоманов) [8, с. 173].

Іншим знаковим конституційним проектом початку ХХ ст. став запропонований радикальним крилом українського національного руху російської України «Основний закон «Самостійної України» - *Спілки українського народу*» [Див.: 9, с. 177-188]. Цей проект, ймовірного авторства М. Міхновського, було опубліковано у вересні 1905 р. у Львові в першому (та єдиному) номері часопису «Самостійна Україна».

На протипагу М. Грушевському в основу проекту Основного Закону «Самостійної України» покладено принцип повної самостійності України.

М. Міхновський дотримується класичного поділу влади. Законодавча, за проектом Конституції, здійснюється двопалатним парламентом - Радою представників і Сенатом (п. 31). Депутати і сенатори «представляють увесь нарід український» (п. 37). Себто депутат мав би представляти інтереси всього українського народу, «а не тільки ту громаду або землю, яка їх обрала».

Законодавча влада формується шляхом виборів «прямо й безпосередно» (п. 53). Активним виборчим правом користуються всі громадяни, які є членами української громади не менше року, досягай 25-літнього віку (п. 51), пасивним - ті громадяни, які вміють говорити, читати і писати по-українськи і молодші 70 років (п. 52). Член Ради представників обирається на 3 роки (п. 56) із розрахунку 1 депутат від 25 тисяч населення, сенатори - на 5 років (п. 60) за дотримання двох умов: щоб їх було вдвічі менше, ніж депутатів Ради представників і щоб кожна земля посилала до Сенату рівну кількість обранців, незалежно від кількості населення (п. 55). Депутати і сенатори переходили на професійні засади роботи.

Законодавцям гарантувалася недоторканність: «Ніхто з членів хат не може бути ані затриманий, ані переслідуваний за злочин», а притягнений до відповідальності лише «за згодою і дозволом тієї хати, до якої він належить, виключаючи нагоду на горячій учинку» (п. 50). «Призвід» (законодавча ініціатива) надається обом «хатам» або будь-якій групі громадян чисельністю понад 25 тисяч чоловік (п. 33).

Отже, питання законодавчої влади більшою чи меншою мірою, але були відображені на сторінках українських конституційних проектів середини ХІХ – перших років ХХ ст. Найбільш досконалыми, з погляду зазначеної у заголовку проблеми, з певними застереженнями можна вважати проекти М. Драгоманова та, зокрема, М. Міхновського. Останній, як найбільш націоналістичний, пропонував облаштування самостійної соборної федеративної України.

Література

1. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х Т. / АН УРСР. Археогр. Комісія. Ін-т історії. Центр держ. іст. архів; Редкол.: П.С. Сохань (голов. ред.) та ін. К.: Наук. думка, 1990. Т.1 / Упоряд. І.І. Глизь (голов. упор.) та ін.; Наук.ред. Г.У. Мурахов, В.Г. Сарбей. 1990. 544 с.
2. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х Т. / АН УРСР. Археогр. комісія. Ін-т історії; Центр. держ. іст. архів; Редкол.: П.С. Сохань (голов. ред.) та ін. К.: Наук. думка, 1990. Т.2 / Упоряд. М.У. Бутич (голов. упор.), Т.У. Глизь, О.О. Франко. 696 с.
3. *Мироненко О.М.* Джерела визрівання ідеї конституційної юстиції в Україні «провансальського періоду»: світовий досвід, народолобство, проекти юридичних конституцій (перша половина ХІХ ст.) // Вісник Конституційного суду України. 2000. № 3. С. 81-102.
4. *Драгоманов М.П.* «Вільна спілка» - «Вольный союз»: Спроба української політико-соціальної програми / Збір і пояснення М. Драгоманова. Переклад Т. Андрусяка // Андрусяк Т.Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів: Світ, 1998. С.121-189.
5. *Андрусяк Т.Г.* Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів: Світ, 1998. 192 с.
6. *Грушевський М.* Конституційне питання, українство в Росії // Літературно-науковий вісник, ХХХ (1905). С. 245–258.
7. *Комзюк А.Г.* Порівняльний аналіз конституційних проектів М. Драгоманова і М. Грушевського 1884 і 1905 рр. у контексті еволюції концепцій самостійності України кінця ХІХ –початку ХХ ст. // Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». 2009. № 1. С. 148-154.
8. *Лунь З.* Інститут правової охорони конституції у конституційних проектах українських учених і політичних діячів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. // Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична. 2000. Вип. 35. С. 171-175.

9. Основний закон «Самостійної України», Спілки народу України (проект утворений групою членів Української Народної партії) // Міхновський М. Суспільно-політичні твори. К.: Смолоскип, 2015. С. 177-188.

Олег ШМІЛИК
e-mail: oshmilik1999@gmail.com

КОЗАЦЬКА РАДА - ВИЩИЙ ОРГАН ВЛАДИ ІЗ ЗАКОНОДАВЧИМИ ФУНКЦІЯМИ В УКРАЇНІ ДОБИ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Козацька, або - військова, січова, генеральна, загальна – рада відома як вищий орган козацького (державного) управління в основних козацьких формаціях - Запорозької Січі, реєстрового козацького війська та «Війська Запорозького» - Гетьманщини впродовж XV – XVIII ст. Але разом з адміністративними й судовими, на раду покладалися ще й законодавчі функції [1, с. 200-206].

На Запорозькій Січі рішення Військової (Січової) ради, що відбувалася періодично у центрі Січового майдану, вважалося думкою-рішенням усього Війська, а відтак - було обов'язковим до виконання кожним членом козацького товариства. Скликалася рада кошовим отаманом і відбулась згідно з давніми звичаями, її учасники утворювали широке коло, всередині якого розміщувалась козацька старшина: кошовий отаман, обозний, писар, осавули та ін. Особливу роль відігравали осавули, які були посередниками між радою і старшиною [1, с. 12-30]. Формального голосування не проводилось. Свою волю козаки виявляли голосними окликами та підкиданням шапок. Крім Січових рад як загальних зборів, у межах вольностей Війська Запорозького Низового існували також курінні та паланкові ради. Перші з них відбувалися у випадках, коли козацька старшина не вважала за потрібне скликати загальну раду, через дріб язність справи. В компетенції паланкових козацьких рад, за звичай, був розгляд дрібних справ, головним чином межових суперечок.

У реєстровому козацькому війську представницькі та законодавчі функції виконувала Генеральна рада. Вона стояла на рівні органів центральної влади, себто на рівні з владою гетьмана та Радою генеральної старшини. Участь у Раді могли брати усі козаки, тобто ті, хто належав до козацького стану. Зокрема, - це значні військові товариші і старшина, іноді делегації від міщан, запорожці, а також в окремих випадках - селяни. Уважають, що така рада налічувала не більше 4 тис. учасників, хоча норму такого представництва юридично закріплено не було [6, с. 138].

Постійного місця для зборів генеральної військової ради не було. Найчастіше вона збиралася на річці Росаві та в Переяславі. Раду скликали окремими універсалами гетьмани і самі їх проводили [3, с. 176-185]. Рішення приймалися за згодою більшості, що її можна було встановити на око. Також, у реєстровому козацькому війську також скликалися полкові та сотенні ради їх компетенція була дуже обмеженою [2, с. 78-80]. Прийняті ними рішення затверджувались польським урядом, що дуже часто викликало незадоволення козаків [1, с. 100-108].

Від середини XVII ст., часу створення Козацько-гетьманської держави, рада стає одним з найвищих органів державної влади. Проте, із докорінною зміною державно-правового статусу, коли із переважно військової установи, що походила із Запорозької Січі, трансформувалася в орган державної влади, рада при цьому не набула офіційної назви: джерела називають її генеральною, козацькою, чорною, чернецькою [6, с. 137].

Під час гетьманування Б. Хмельницького внаслідок зміцнення його влади рада постійно зменшувалась, скликали її дедалі рідше, а найважливіші питання розглядалися на старшинських радах [5, с. 47-54]. Це, як вважають, було переважно пов'язано з прагненням гетьмана змінити форму правління з республіки, на монархію.

Козацька рада як владний орган зазнавала кількарізних спроб реформування. Чи не першим з українських гетьманів спробував реформувати Козацьку раду наступник Б. Хмельницького гетьман Іван Виговський. Він вирішив перетворити її у представницький орган всієї країни. Зокрема, гетьман запропонував надати всім полкам рівне представництво, на раду стали з'являтися тільки старшина і по 10 козаків від кожного полку. Однак у зв'язку з політичною обстановкою ця реформа не прижилася. За таким принципом скликалися усього дві ради: Переяславська рада 1654 та Чорна рада 1663 в Ніжині [4, с. 89-104].

В умовах Руїни козацькі ради були соціально обмеженими. У них, здебільшого, брали участь лише представники старшини. А основними питання, що виносилися на розгляд ради були, насамперед, вибори гетьмана і затвердження т. зв. гетьманських статей, тобто умов договорів з Росією. Через обмеження царським урядом прав і вольностей Української держави, в Козацьких зборах почали брати участь представники царського уряду, які часто диктували свою волю Загалом у XVIII столітті Генеральна військова рада стає лише формою урочистого військового параду при обранні нового гетьмана [4, с. 98-104].

До компетенції Ради у Гетьманщині козацьке право відносило передовсім вибори гетьмана і генеральної старшини та усунення їх від влади, хоча фактично Загальна військова рада тільки обирала гетьмана і генеральну старшину та жодного разу не скористалася правом позбавити

їх займаних посад чи вчинити над ними суд. Важливими функціями Ради були також ратифікація міждержавних угод, санкціонування законів, ухвалення рішень із питань війни і миру та судочинство [6, с. 137].

Авторитетні дослідники (і не лише наші сучасники) вважають Раду козацької Гетьманщини оригінальним державно-правовим інститутом, що не мав аналогів в інших країнах світу, владним органом із законодавчими функціями. Дяльність козацьких рад, навіть попри зазначені недоліки, загалом є яскравим свідченням глибоких історичних коренів демократичних традицій українського народу.

Література

1. *Горобець В.* Українська козацька держава // Політична енциклопедія: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 730 с.
2. Гетьмани України: Довідкове вид. / Ред. Т.М. Телітенко. К.: Україна, 1995. 113 с.
3. Гетьмани України: Історичні портрети: Збірник / Упоряд. журн. «Україна». К.: Журн. «Україна», газ. «Веч. Київ», 1991. 213 с.
4. Держава і право Гетьманщини: навч. посіб. / *І.І. Бойко*; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л.: Світ, 2000. 118 с.
5. *Гурбик А.О., Панащенко В.В.* Січова Рада // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: *В.А. Смолій* (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2012. Т. 9. 589 с.
6. *Терлюк І.Я.* Історія держави і права України: [навч. посіб.]. Вид. 4-те, зі змінами. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 772 с.

Федір ШУЛЬЖЕНКО

e-mail: teoria@i.ua

ПАРЛАМЕНТ В МЕХАНІЗМІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ, ПРАВОВОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Політична криза, яка має місце в усіх сферах суспільного життя України значною мірою обумовлена неефективністю механізму держави і, в першу чергу, парламенту.

Політичне протистояння, що виникло після президентських виборів 2019 року першою чергою обумовлено проблемами в діяльності Верховної Ради України, розпадом парламентської більшості в березні 2016 року, системними порушеннями при прийнятті законів, «кнопкодавством», безпрецедентного долучення парламенту до розколу суспільства [1].

Процедура формування парламенту в Україні залишається антидемократичною. Обрання народних депутатів за закритими списками і в мажоритарних округах, яка запроваджена за ініціативи і сприяння олігархічної влади задля формування «ручного» парламенту, задоволення власних бізнесових інтересів, вигідного поділу бюджетних коштів, а також для недопущення до законодавчого органу свідомих активістів громадянського суспільства. На цей час рівень довіри суспільства до парламенту складає приблизно 5 відсотків, а 92 відсотки опитаних соціологами громадян вважають, що політикам України не вистачає чесності.

Значна частина прийнятих за останні п'ять років законів, всупереч ст. ст. 3, 22 Конституції України, звужують або обмежують права громадян, сприяють монополізації багатьох сфер суспільного виробництва, унеможливають вільні конкурентні відносини, значно обмежують розвиток середнього і малого бізнесу. Законодавчі акти практично виключають можливості для розвитку економічної демократії, участі народу в управлінні виробництвом.

Не відповідає демократичним стандартам корпоративне законодавство, яке, наприклад, у Скандинавських та інших соціально-правових державах дає широкі можливості всім робітникам і службовцям придбавати акції приватних підприємств, на яких вони працюють. Крім додаткових фінансових можливостей, робітники і службовці приватного бізнесу мають реальні права впливати на прийняття рішень на зборах акціонерів, вносити пропозиції і голосувати за локальні нормативно-правові акти, що приймаються на зборах акціонерів, які передбачають вирішення соціальних питань працюючих.

Парламент України зосередився на прийнятті нормативно-правових актів, які задовольняють інтереси олігархату щодо монополізації ринку енергоносіїв, природних копалин, житлово-комунальної сфери тощо. Має місце постійна тінізація приватизації за участю парламенту.

Як зазначав віце-президент Світового банку С. Мюллер, чисті активи трьох найбагатших українців перевищували у 2017 році 6 % нашого ВВП. У США аналогічний показник учетверо менший – 1,4 % ВВП.

Прийняття законів парламентом України, крім зазначеного, є безсистемним, носить політичний характер, красномовним підтвердженням чого є діяльність парламенту під час проведення виборів президента і прийняття, наприклад, похапцем Закону України «Про забезпечення функціонування Української мови як державної» або відхилення парламентом ініціативи новообраного президента про зміну виборчої системи України.

Інститутом законодавства Верховної Ради України була ініційована, розроблена і схвалена парламентом 15 липня 1999 р. Державна програма

розвитку законодавства України до 2002 року (співучасником розробки якої був автор цієї статті), яка дала на час каденції законодавчого органу упорядкувати систему розробки та прийняття законів України, направлених на матеріалізацію політичного ідеалу – демократичної, правової, соціальної держави – в реальність.

Вважаю, що парламент має повернутися до подібної практики планування законотворчої діяльності.

Ще однією загрозою парламентаризму в Україні є втрата ним принципу первинності в системі державного керівництва суспільством на засадах поділу законодавчих, виконавчих і судових функцій, що не відповідає теорії «верховенства парламенту», яка фактично сформувалася країнах Заходу та США на межі ХІХ–ХХ століть [2, с. 92].

Очільник парламенту України А. Парубій, керівники депутатських фракцій, більшість народних депутатів України не усвідомили місце парламенту в механізмі парламентсько-президентської республіки і системно порушували вимоги Конституції України, Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», і приймали нормативно-правові акти, які розширювали повноваження президента. Значною мірою, як слушно зазначає Ю. Кириченко, це була не регламентація реалізації конституційних повноважень глави держави, а встановлення нових неконституційних повноважень [3].

При прийнятті зазначених нормативно-правових актів парламент порушував також рішення Конституційного Суду України, про те, що повноваження президента встановлюються виключно Конституцією.

Першочерговими завданнями для удосконалення діяльності парламенту є внесення змін до чинних та прийняття відповідних законодавчих актів про створення політичних партій. Має бути припинена практика створення політичних партій, як корпорацій, під особу олігарха і за його фінансової підтримки. Вони мають створюватися відповідно до ст. 36 Конституції України знизу, за ініціативою громадян для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Має бути знижено бар'єр для проходження до парламенту до 3-ох відсотків голосів виборців.

Важливими завданнями для удосконалення роботи парламенту є також проведення парламентської реформи з урахуванням думки громадянського суспільства, зміна виборчої системи, підвищення ефективності контрольної функції парламенту, припинення правого монологу при прийнятті законів, дотримання принципів законотворчості, обговорення законопроектів та врахування громадської думки при плануванні законопроектних робіт, розробці та прийнятті законодавчих актів.

Література

1. *Шульженко Ф., Невмержицький Є.* Суспільство і політична еліта України: держава розділена в собі // Юридичний вісник України, №№ 15, 16. 2019.
2. *Дайси А.В.* Основы государственного права Англии. Введение в изучение английской Конституции / ред. П.Г. Виноградов; пер. О.В. Полторацкая. Москва: Тип. И. Д. Сытина и К°, 1905. 681 с.
3. *Кириченко Ю.* Гарантирование Конституции: президенту следует начать с себя // ZN, № 14 (410). 13 апреля 2019.

ЧАСТИНА II.

Гендерні питання: еволюція правового розуміння та законодавча практика України та інших держав світу

Ірина АНДРУСЯК
e-mail: Airyna2016@gmail.com

ОСНОВИ ІДЕЇ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ТВОРАХ АРИСТОТЕЛЯ

Поява ідеї гендерної рівності є критерієм розвитку людства. В середньовічному суспільстві, де конфлікти вирішувались війнами, ідеї рівності людей незалежно від статі немає. Але як тільки війни закінчуються, людство знову шукає відповіді на питання що таке свобода, рівність. І серед цих питань є питання рівності статей. Структура гендерних відносин у суспільстві постійно змінюється.

Ідея гендерної рівності, тобто рівності людей незалежно від статі, з'являється ще за часів античності. Досить обережно потрібно підходити до вивчення і аналізу праць мислителів. Чи були їхні міркування антижіночними, закликали нехтуванню жінок чи, навпаки, відображали тогочасне буття суспільства і в наукових дискусіях прагнули вирішувати питання рівності. Адже міркування мислителів не є догмами. Саме в наукових дискусіях породжується істина. Аристотель ставив під сумнів міркування Сократа і Платона щодо зневажливого бачення жінки у полісі. Антифон задавався питанням, чи варто чоловікові одружуватись, бо відповідальність за сім'ю прирівнюється стражданням. Демокрит стверджував, що нема гіршої образи для чоловіка, як бути під владою жінки. Попри принизливі висловлювання античних мислителів про жінок, є ще багато цікавого в їхніх працях, що заслуговує уваги науковців і серйозного подальшого вивчення.

Праці Аристотеля створили глибоку інтелектуальну основу розвитку античної Греції. Цікавими і актуальними сьогодні є його ідеї щодо організації полісу і його громадян в праці «Політика». Відомий англійський філософ Бертран Рассел (1872–1970) досліджуючи інтелектуальні надбання Аристотеля, зокрема працю «Політика», дійшов висновку, що: «Аристотель не вірив у рівність. Та коли визнати підлеглість жінок і рабів, лишається ще питання, чи мають бути політично рівними всі громадяни» [1, с. 169]. Рассел погоджується з Аристотелем, що рівність всіх громадян могла б призвести до перевороту в державі і для заможних громадян це було б бажаним, бо всі перевороти спрямовані на врегулювання власності.

Міркування Аристотеля про підготовку жінок і дітей до участі в політичному житті держави заслуговують на окрему увагу. «Так як будь яка сім'я є складовою держави, а всі люди є складовими сім'ї і так як добродетності окремих частин повинні відповідати чеснотам цілого, то необхідно і виховання жінок і дітей поставити у відповідне відношення до державного ладу; і якщо це не байдуже державі, яка прагне до достойного устрою, то потрібно мати також достойних дітей і достойних жінок. І з цим потрібно рахуватись, тому що жінки складають половину всього вільного населення, а з дітей потім виростають учасники політичного життя» [2, с. 401]. Наведене чітко демонструє, що мислитель переконував, що від жінки, її становища в суспільстві, залежить майбутнє суспільства. Адже пригноблена жінка буде рости і виховувати пригноблених людей. Тільки вільна жінка, свідомо своєї гідності, належно пошанована в сім'ї та громаді, може виховувати достойних і гідних людей.

Тема участі жінок у збройних конфліктах сьогодні для України актуальна і жваво обговорюється. Жінки-воїни є, але вони «невидимі» для багатьох політиків, державних діячів, та й зрештою, для багатьох громадян України. Сьогодні, в сучасному світі, ми можемо почути обговорення, на кшталт, чи належать жінці ті добродетності, які ще Аристотель описував у «Нікомаховій етиці» - мужність, відвага, безстрашність, честь, розсудливість [3, с. 117-131]. Чи може жінка співставити свою біологічну та соціальну ролі – бути матір'ю і солдатом?

Такі питання виникають в пересічного українця при згадці про жінок у війську і армії. На прикладі лакедомської держави, столицею якої була Спарта, Аристотель міркує, по суті, про можливість жінки вивчати військову справу: «Як чоловіки і жінки є складовими сім'ї, так і державу необхідно ділити на дві частини – на чоловіче і жіноче населення. При тому державному ладі, де погано йдуть справи зі становищем жінок, половина держави, неминуче виявляється беззаконною. Це і сталося в Лакедемоні: законодавець, прагнучи, щоб держава стала загартованою, цілком досяг своєї мети по відношенню до чоловічого населення, але

знехтував зробити це по відношенню до жіночої частини населення» [2, с. 429]. На думку Аристотеля, в той час, коли чоловіки перебували довгий час у військових походах, жінки вели свавільний і розкішний образ життя, чим принесли багато шкоди для держави. «Це яскраво проявилось при вторгненні фіванців: користі тут, як і в інших державах, жінки не принесли ніякої, а справили більше сум'яття, ніж вороги» [2, с. 429]. Аристотель вважав, що військове життя має багато чинників для формування чеснот у людини. Чоловіки, пройшовши випробуваннями війнами, набували цих чеснот, а жінки залишались на примітивному рівні і не приносили ніякої користі державі.

До вчень Аристотеля, зокрема, до античного бачення жінки, апелювали революціонери доби Французької революції, звертаючись до громадянки демобілізованої з війська через її статі: «Жінкам нічого робити у війську. Маємо невтомно повторювати їм: Громадянки! Вам личить бути лише у батьківському домі чи під чоловіковим дахом, біля узголів'я ліжка ваших хворих чи немічних батьків, біля колиски новонародженої сім'ї. Деінде вам бути недоречно. Зброю і битви полишіть нам. Ваше завдання зовсім не у тому, щоб знищувати безжалісного ворога, воно значно спокійніше – робити чоловіків щасливими. Республіка очікує від вас чогось більшого за перемогу: саме ви, вірні подруги чоловіка, прищепите наступному поколінню античні нрави, без яких ми не зможемо обійтись, якщо хочемо бути вільними та гідними найпрекраснішої з усіх революцій» [4, с. 84]. З наведеного бачимо, як по різному можна трактувати вчення Аристотеля.

Принцип маятника прослідковується в міркуваннях Аристотеля, немає точки спокою. З одного боку він розмірковує про те, що держава складається з населення яке ділиться на дві статі і законодавцю необхідно пам'ятати, що примітивна і обмежена жінка не сприятиме розвиткові держави, а з іншого боку прирівнює статус жінок до статусу дитини і доводить, що жінка не здатна міркувати. Професорка філософського факультету університету штату Мічиган Рода Гадаса Коцин, досліджуючи праці Аристотеля, також вказує на суперечності в міркуваннях мислителя: «У своїй «Політиці» Аристотель рекомендував, щоб діти громадян, як дівчатка, так і хлопчики, діставали освіту. Він думав, що буде краще, коли дівчата виходитимуть заміж трохи пізніше, ніж велів звичай, чи якщо чоловік і дружина будуть ближчі за віком, ніж було заведено в ті часи в Афінах. Однак він рекомендував тільки незначні зміни юридичного й політичного статусу жінок-громадян. Він стверджував, що це і природно, й доцільно, коли в сім'ї чоловік керує дружиною» [5, с. 43].

Джон Стюарт Міл у своїй праці «Поневолення жінок» також не оминув своєю увагою Аристотеля. Поручуючи питання соціальної

справедливості Міл задає незручне питання: чи існувало коли небудь панування, яке не задавалось би природним тому, хто панує? На його думку, саме Аристотель поділяє людей на два класи – малочисельний рабовласників і величезний рабів. Рабами була величезна більшість представників чоловічої статі і всі жінки. «Не хто інший, як Аристотель, чий інтелект дав могутній поштовх розвитку людського мислення, мав саме таку думку, без найменшого сумніву чи застереження, і трималася вона на тих самих пересудах, на яких звичайно тримається твердження про домінування чоловіків над жінками: існують, бачте, різні натури людей, вільні й рабські» [6, с. 377].

Сім'я в «Політиці» Аристотеля є складовою держави як підлеглий державний орган. Внаслідок такого трактування сім'ї по відношенню до держави, сімейні відносини перебувають у відношенні тотожності до політичних відносин.

Відношення чоловіка до жінки подібне на відношення між главою держави і народом. Це управління не є владою деспотичною, а правління вільного над вільною. На думку Аристотеля природою закладено, що жінка не здатна приймати рішення і потребує влади чоловіка над собою. «Мужчина по відношенні до жінки: перший за своєю природою вищий, друга – нижча, і ось перший володарює, друга знаходиться в стані підлеглих. Цей принцип повинен неминуче панувати і у всьому людстві» [2, с. 383]. В основу відносин батька до дітей покладена царська влада, яка будується на любові і перевазі розумової зрілості. «Влада батька над дітьми уподібнюється владі царя: батько править дітьми внаслідок своєї любові до них і внаслідок того, що він старший за них, а такий вид влади і є саме царською владою» [2, с. 398].

Для правильного розуміння сучасного стану гендерної проблематики необхідно досліджувати історію відносин чоловіків і жінок. Аристотель в своїх працях міркував як представник античного світу, він відображав тогочасний статус жінок античної Греції. З його праць ми робимо висновок, що античні жінки були другорядними фігурами. В працях Аристотеля жінкам відведена роль пасивних, незначних, побічних персонажів, яким відводилось місце лише за закритими дверима дому. Однак, його ідеал – інтелектуально зрілі громадяни полісу, як чоловіки так і жінки. Він не вимагав експлуатації жінок, говорив про їхній допуск до громадянського життя. В «Політиці» Аристотеля можна знайти багато міркувань, які відповідають баченню гендерної проблематики в сучасному світі. Ентоні де Ясаї, один з найбільш оригінальних політичних мислителів сучасної Європи, стверджує що формування держави починається з чияєсь поразки [7, с. 31]. Жінки упродовж століть потерпали від поразки у боротьбі за рівність статей. І сьогодні, дискримінація, тиск

стереотипів, гендерна нерівність залишилися тими не вирішеними проблемами над якими міркував ще Аристотель. Видається актуальним ретельне вивчення наукової спадщини мислителя в контексті гендерних досліджень.

Література

1. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. К.: Основи, 1995. 759 с.
2. Аристотель. Політика // Аристотель. Сочинения: в 4-х т. Т. 4. М.: Мысль, 1983. 830 с.
3. Аристотель. Нікомахова етика / Пер. з давньогрец. В. Ставнюк. К.: «Авілон-Плюс», 2002. 480 с.
4. Слова чоловіків (1790–1793) / Кондорсе, Прюдом, Гійомар...; Упорядниця Е. Бедентер. Пер. з фран. О. Хоми. К.: Альтерпрес, 2006. 400 с.
5. Антологія феміністичної філософії / За редакцією Елісон М. Джагер та Айрес М. Янг; Пер. з англійської Б. Єгідис; Наук. ред. пер. О. Іващенко. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. 800 с.
6. Міл, Джон Стюарт. Про свободу: Есе / Пер. з англ. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 463 с.
7. Ясаи Ентони, де. Государство / Пер. с англ. Г. Покатовича под ред. Ю. Кузнецова. М.: ИРИСЕН, 2008. 410 с.

Мар'яна ДЕРКАЧ
e-mail: mariana.derkach99@gmail.com

МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ГЕНДЕРНІЙ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СУДАХ

Утвердження гендерної рівності на сьогоднішній день знайшло своє відображення як в національному законодавстві України, так і в ряді ратифікованих документів міжнародно-правового характеру.

Принцип рівності закріплений у Конституції України, а саме ст. 21 встановлює: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними», а ст. 24 у свою чергу: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом,

матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [1], численних кодексах, законах та підзаконних нормативно-правових актах і безумовним є той факт, що тлумачення та застосування норм має відбуватися з урахуванням сучасної концепції дійсної рівності та стандартів недискримінації. У ст. 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» задекларовано, що законодавство України ґрунтується на принципі недискримінації [2].

Часто, гендерні упередження які досі існують в українському суспільстві, а саме що стосуються судової сфери діяльності, не дають повною мірою реалізувати свій потенціал і професіоналізм. Саме поняття «гендерна рівність» є відносно новим аспектом у суддівській діяльності. Тому можна прослідкувати так звану «невидиму проблему», яка являє собою відсутність чітких статистичних даних у суддівському корпусі, визначених за критерієм статті. У країнах «сталого демократії» питання, «хто є нашими суддями», перебуває в полі зору чинного і «тіньового» урядів, парламентських комітетів, академічної спільноти та громадськості, а статистичні дані щодо складу суддівського корпусу, зокрема статі, етнічного походження та віку, періодично публікуються на офіційному сайті судової влади. На нашу думку, саме гендерна статистика становища жінок та чоловіків в судах різних інстанцій є одним із важливих факторів, які потрібно враховувати при формуванні рекомендації щодо діяльності судової системи. Адже, як свідчить практика відсоток представництва жінок і чоловіків, до прикладу у місцевих загальних судах є відносно рівним, проте у судах апеляційної інстанції кількість жінок-суддів менша. Тобто, це показує певну гендерну диспропорцію під час кар'єрного росту суддів.

Було проведено дослідження щодо гендерної дискримінації у професійному середовищі суддів і адвокатів. Одним з ключових питань анкети, що становило неабиякий інтерес, було питання про те, чи має значення стать судді.

Більшість відповідей (20%) на питання, в чому виявляється значущість статі судді, стосуються емоціональної нестабільності жінок-суддів, їх симпатій до жінок у справі (12%) та просто поганого настрою (10%). Водночас серед відповідей зустрічаються характеристики суддів-жінок як таких, що:

- ретельніше вивчають справу;
- більш чутливі і уважні в справах, пов'язаних з дітьми;
- виносять адекватніші рішення;
- ставатимуть, скоріш за все, на сторону матері у справі про дітей;
- більш м'які при вирішенні кримінальних справ;

- у сімейних спорах упереджено ставляться до чоловіків;
- завжди «краще» зрозуміють жінку;

Відповіді свідчать про те, що якщо стаття має значення, то це дістає вияв у «жіночій солідарності» жінок-суддів з жінками – учасницями процесу, а також у більшій ретельності та чутливості суддів-жінок. Прикметно, що жодна характеристика не стосувалася судді-чоловіка, що свідчить про сприйняття чоловіка у суддівській професії як «норми» [3, с. 42].

Також визначено, що клієнти-жінки у 8% наполягають на адвокатах-чоловіках, клієнти-чоловіки ніколи не наполягають на адвокаті-жінці. Такий дисбаланс свідчить про певні упередження з боку чоловіків-клієнтів – вони здебільшого формують попит на адвокатів-чоловіків – та про існування гендерних стереотипів. Частина клієнтів віддають перевагу адвокатам-чоловікам, особливо у кримінальних справах, – через необхідність контактувати з правоохоронними органами. Вважається, що адвокатам-жінкам це робити важче. Крім того, досить поширені стереотипи, що чоловіки більш витривалі, наполегливі та дають більше впевненості клієнту [3, с. 36-37].

Таким чином, як засвідчили результати опитування, вибір статі адвоката пояснюється набором стереотипів, зокрема стереотипами маскуліності-фемінності, які є нормативними уявленнями про соматичні, психічні, поведінкові властивості, притаманні для чоловіків і жінок.

Однією із основних тем роботи «Бути суддею», були якості судді, розглядувані, зокрема, крізь призму гендеру. Автори зазначають, що на жінку часто дивляться крізь призму слабкості, нерішучості; її легше сприймають як господиню в оселі, ніж як господиню в залі судових засідань. Презумпція слабкості та некомпетентності, спірна думка щодо того, що перше місце в житті жінки, безперечно, займають родина та побут, – із цими вкоріненими сторіччями стереотипами і досі доводиться стикатися жінкам. Зважаючи на гендерну ситуацію в країні, жінці доводиться докладати більше зусиль, щоб довести, що вона заслуговує на авторитетну, статусну посаду, яка вимагає концентрації зусиль, високого рівня відповідальності, рішучості, твердості тощо. Часто на адресу суддів-жінок можуть звучати претензії, породжені суспільними упередженнями та стереотипами: твердість, яку проявляє жінка, можуть назвати грубістю; непримиренність – негнучкістю; емоційність – істеричністю; схильність до пошуку компромісів – слабкістю; скрупульозність – нерішучістю; принциповість – стервозністю; вразливість – м'якотілістю тощо. Стосовно чоловіків таких суспільних закидів та кліше існує набагато менше [4, с. 94]. Тобто це свідчить про існування гендерних стереотипів таких як жіноча надмірна емоційність, брак самоконтролю, жіночу логіку, інтуїцію тощо.

Що стосується гендерного упередження безпосередньо під час самого судового процесу, слід зауважити, що чимало як чоловіків, так і жінок з цим стикаються. Під час судового засідання нерідко можна почути зауваження з огляду на стать, на кшталт «поводьте себе як чоловік», «ви ж, жінка», «ви поводитесь як базарна баба». Упереджене ставлення також можна прогледіти і у вигляді жартів про чоловіків та жінок. Це свідчить про глибоку укоріненість гендерних стереотипів у суспільстві, які меншою чи більшою мірою, проте впливають на професійне середовище.

Таким чином, можна зробити висновки, що у сфері судової діяльності досить поширеним являються гендерні стереотипи, які впливають на посадовий склад суддівського корпусу, формування помилкових уявлень, зокрема, щодо жінки-судді, професійність та неупередженість суддів а як наслідок і на їх рішення. Врахування гендерних аспектів управління залогом судового засідання, зокрема усвідомлення та подолання гендерних стереотипів та використання гендерно-нейтральної мови, сприятиме підвищенню довіри до судової гілки влади.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України.-1996р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України від «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 р. № 5207-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>
3. *Фуллей Т.І.* Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с. VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nsj.gov.ua/files/1486454518GendRivnist-p.pdf>
4. Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О. Бути суддею. Київ, 2015. 216 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nsj.gov.ua/files/1444391019To%20be%20a%20Judge.pdf>

Наталія ДУДАР

e-mail: natalochkadudar@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Розбудова незалежної, демократичної, соціальної, правової Української держави, створення для жінок і чоловіків рівних умов реалізації своїх можливостей в усіх сферах суспільно-політичного та економічного життя

країни, з огляду на соціальну специфіку обох статей, має на меті подальшу демократизацію суспільства, інтеграцію країни у європейський та євроатлантичний простір. Усвідомлення рівності чоловіків і жінок, визнання партнерських відносин між ними, необхідність збалансованості їх інтересів у процесі державного управління потребує удосконалення механізмів формування та реалізації державної гендерної політики, забезпечення гендерного паритету на керівних посадах в органах державного управління різних рівнів та у представницьких органах влади [1, с. 3].

Такий напрям політики є досить новим для України та має свою історію становлення. Серед передумов формування гендерної політики у нашій державі можна виділити:

- історичні (поява жіночих організацій, вплив феміністичного руху, Пекінська декларація та інші міжнародні документи, спрямовані на покращення становища жінок у всіх сферах життя);

- культурні (культ жінки-матері в суспільстві за умов існування патріархального устрою);

- політичні (поступове збільшення представництва жінок у Верховній Раді, органах місцевого самоврядування);

- освітні (запровадження навчальних предметів з гендерної освіти в університетах міст Києва, Львова, Одеси та Харкова, створення центрів та лабораторій з гендерних досліджень);

- демографічні (висока і рання смертність чоловіків, зменшення народжуваності та демографічне старіння населення. Починаючи з 1991 року в Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості чоловіків).

- економічні (жінки мають нижчий рівень економічної активності, нижчий рівень зайнятості, вищий рівень безробіття, зарплата жінок становить 68% заробітної плати чоловіків);

- соціальні (насильство в сім'ї, торгівля людьми) [2].

Україна як держава намагається реалізовувати гендерну політику в різних сферах діяльності суспільства.

Зокрема гендерний розвиток у політичній сфері передбачає суттєве підвищення вимог до рівня представництва жінок в органах законодавчої та виконавчої влади органах місцевого самоврядування. Сприяння громадській активності жінок утворення та оптимізацію інституційної бази, правовий захист жінок у чутливих сферах, проведення гендерної експертизи законодавства, поєднання зусиль держави та громадянського суспільства із введення та посилення гендерного контролю за процесом соціальних та економічних змін в інтересах установлення справедливого соціального та економічного порядку в країні, подолання демографічної кризи.

Гендерна політика в економічній сфері передбачає встановлення однакових можливостей для вибору професії або спеціальності,

зайнятості, створення умов для відновлення професійної спроможності жінкам, які доглядали за дитиною, право на рівний доступ до фінансової допомоги і позик, рівний доступ до підприємницької діяльності та реалізації права власності, вироблення особливої політики щодо жінок, які проживають у сільській місцевості розвиток гендерної статистики в різних сферах.

Гендерні зусилля в соціальній сфері спрямовуються на охорону материнства батьківства та дитинства, охорону здоров'я, рівність у сімейних відносинах, розроблення та реалізація програм боротьби з бідністю, з прискоренням подолання тенденцій фемінізації бідності.

Гендерна політика в культурній сфері передбачає зміну соціальних та культурних моделей поведінки чоловіків і жінок для досягнення рівноправності, викорінення упереджень, забобонів та інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї зі статей або стереотипності ролей чоловіків та жінок, забезпечення жінкам рівних з чоловіками прав у галузі освіти.

Варто зазначити, що визначений зміст конкретного напрямку державної гендерної політики не є повним, він постійно розширюється і деталізується рішеннями й діями органів державної влади та місцевого самоврядування на загальнодержавному та місцевому рівнях [3].

Для вирішення гендерної проблеми необхідно вирішити такі питання:

- ✓ формування та реалізація державної політики забезпечення гендерної рівності в суспільстві; адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу в сфері гендерної рівності;
- ✓ впровадження гендерно-правової експертизи законодавства та проєктів нормативно правових актів;
- ✓ створення державно-правових механізмів застосування законодавства з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; розробка та виконання державних цільових програм щодо забезпечення гендерної рівності;
- ✓ підтримка громадських ініціатив, спрямованих на формування гендерної культури, подолання усталених стереотипів щодо ролі та місця жінок у суспільстві; здійснення контролю за дотриманням гендерної рівності під час вирішення кадрових питань у центральних та місцевих органах виконавчої влади;
- ✓ організація наукових та експертних досліджень з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;
- ✓ залучення об'єднань громадян та міжнародних громадських організацій до всіх процесів формування гендерної політики; забезпечення гендерного підходу до формування державного бюджету;

✓ проведення інформаційно-просвітницької роботи з ліквідації всіх форм дискримінації за ознакою статі [4].

Узагальнюючи вищенаведене, слід наголосити на тому, що формування гендерної політики в Україні не відбулось, якби не було змін у свідомості її громадян. Адже будь-які соціальні зміни є можливими завдяки змінам саме у свідомості.

Українська концепція гендерної політики враховує у своєму змісті всі існуючі світові моделі, оскільки при розв'язанні гендерних проблем використовує методи різних моделей. Згадане змішування відбулось у зв'язку з відсутністю в генезисі української політики системності, концептуальності та цілеспрямованості щодо вирішення відповідних проблем.

Враховуючи прогнози вітчизняних науковців-аналітиків, зміст української гендерної політики змінюватиметься, що означає перехід від функцій збереження жінок з боку держави до усвідомленого впровадження гендерної політики. Отже, гендерна політика або гендерна демократія в Україні намагається гарантувати рівність прав і свобод жінок та чоловіків відповідно до міжнародних норм законодавства з питань гендерної рівності [5 С. 32 - 33].

Література

1. *Даудова Г.В.* Формування та реалізація державної гендерної політики в Україні: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Даудова Галина Володимирівна ; Національна академія держ. управління при Президентові України. Харківський регіональний ін-т держ. управління. Х., 2008. 20 с.
2. *Сербина Н.* Реалізація гендерної політики в Україні [Електронний ресурс]. 2009. Режим доступу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/1982/1744>.
3. *Ганзицька Т.С.* Гендерна політика в Україні: теоретико-правова характеристика // Форум права. 2012. № 4. С. 189-193. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_31
4. *Шаповал І.Г., Медведкіна Д.О.* Гендерна політика в Україні: основні аспекти та проблеми [Електронний ресурс]. 2014. Режим доступу до ресурсу: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/21036>.
5. *Грицяк Н. В.* Методологічні засади забезпечення гендерної рівності в Україні. Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 квітня 2018 року). Хмельницький: Видавництво НаДпсу, 2018. 336 с.

БОРОТЬБА ЖІНОК ЗА ВИБОРЧЕ ПРАВО У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Кінець XIX – початок XX століть у Великобританії характеризується посиленням ролі жінок у житті суспільства. Жінки, які до цього не мали політичних прав, почали боротьбу за свої права. Вони виступили як організована самостійна сила. Це період вважається початком громадянського руху за рівноправність жінок, і навіть побіжний погляд на цей рух дає змогу зрозуміти, що він дав багато не тільки жінкам, а й усьому світу. Сутність жіночого руху полягала в боротьбі жінок за зрівняння прав з чоловіками в економічній, політичній, культурній сферах життя, а також їх участь у загальнополітичному процесі [1, с. 477].

Перший етап жіночого руху відомий у науковій літературі як суфражизм (від англ. «suffrage» – «право голосу»), оскільки серед багатьох вимог щодо покращення становища жінок та отримання ними недоступних раніше прав та можливостей для самореалізації, вимога надання виборчих прав була першочерговою. На думку жінок, отримавши це право, вони могли б, шляхом участі у виборі представників і творенні законів, виправити й інші прояви несправедливості тогочасного суспільства [2, с. 360].

Поява вимог щодо надання жінкам виборчого права була неминучою з огляду на проведені парламентські реформи 1832, 1867 та 1884 років. Наслідком цих реформ стало зростання кількості виборців до 670 тис. у результаті першої реформи, до 2,5 млн. – у результаті другої і до 5,7 млн. – у результаті третьої. Але виборче право так і не стало загальним. До парламентської реформи 1918 р. диспропорція в праві голосу проявлялася у двох основних напрямках: 1) з поля електоральної політики були виключені жінки; 2) право голосу мала лише частина чоловіків відповідно до обмежень за майновим цензом [3, с. 211].

Жінки були розлючені тим, що їх позбавили права голосу. Ще в 1832 році обурена заможна англійка Мері Сміт направила до Палати громад петицію з приводу повернення жінкам права обирати, проте депутати лише висміяли цю петицію. Для активного британського жіноцтва це означало початок боротьби за їхні політичні права.

Організована боротьба британських жінок за свої права розпочинається зі створення у другій половині XIX ст. жіночих організацій, що ставили собі за мету розширення прав жінок у різних сферах – на ринку праці, у шлюбі та сім'ї, освіті, політиці. При цьому поступово на перший план було висунуто вимогу надання виборчих прав.

Боротьба за можливість обирати представника у парламенті у другій половині ХІХ ст. здебільшого відбувалася шляхом петиційних кампаній. Суфражисти дотримувалися позапартійної тактики і співпрацювали лише з окремими депутатами, найчастіше – від Ліберальної партії. Ці депутати вносили поправки на користь надання британкам виборчих прав на розгляд Палати Громад [4, с. 46].

У другій половині ХІХ ст. проблема права глосу жінок неодноразово обговорювалася у стінах парламенту, зокрема, і у процесі другої та третьої парламентських реформ, але конкретних результатів не було досягнуто. І з огляду на це, не дивно, що у середовищі прихильників надання жінкам права голосу станом на початок ХХ ст. виокремилася радикальна група, яка вважала наявну тактику досягнення мети малоефективною. У цей час у Великій Британії сформувалися дві основні течії суфражизму – поміркована (конституційна) та мілітантська (войовнича, радикальна).

Першою національною спілкою Великої Британії, яка проводила кампанію за право жінок на голосування, стало створене в 1867 р. Національне товариство жіночого виборчого права (National Society for Women's Suffrage). Організація допомогла закласти основи жіночого виборчого руху. В 1888 р. товариство розділилося на Національне центральне товариство за виборче право жінок (National Central Society for Women's Suffrage) і Національне товариство жіночого виборчого права, а в 1897 р. знову об'єдналися в Національну спілку жіночих виборчих товариств (National Union of Women's Suffrage Societies (NUWSS)), або Національну спілку жіночого права голосу [5, с. 9]. У 1903 р. з неї відокремився Жіночий соціально-політичний союз (ЖСПС) (Women's Social and Political Union (WSPU)), який очолила Еммелін Панкгерст разом з доньками. Цей союз належав до мілітантської течії суфражизму, а помірковане крило було представлене Національною спілкою жіночих виборчих товариств (інша назва – Національний союз жіночих суфражистських товариств).

ЖСПС позиціонував себе як винятково жіночу організацію. Що стосується методів його діяльності, то до 1905 р. їх характер не був чітко визначений керівниками організації і практично не відрізнявся від тих, що вже застосовувалися іншими учасниками суфражистських кампаній. Крім виголошення промов та збору підписів для петицій ЖСПС також організував зібрання, мітинги, з'їзди, публікував інформаційний бюлетень «Голоси для жінок». Згодом суфражистки все ж були змушені вдатися до більш жорстких дій – рівень радикальності їхніх методів зростав по мірі збільшення кількості відмов влади надати жінкам виборчі права. На піку своєї діяльності мілітантки вдавалися до розбиття вітрин, руйнування полів для гольфу, підпалу, а іноді навіть підриву будинків, пошкодження

власності за допомогою кислоти, нищення культурних цінностей тощо [4, с. 48]. Головним гаслом для членів ЖСПС було «Не словом, а ділом».

«Їх називали потворами, проти них організовували дифамаційні медіа-кампанії, покликані показати, що жіночий рух – це збіговисько неповноцінних дам, поганих дружин і горе-матерів. Вони ж пливли на човнах Темзою, трохи смішно, але все ж креативно вимагаючи виборчого права для жінок, вони приковували себе до кованих брам урядових будівель, видавали памфлети і писали законопроекти, зазнавали навадч, протестували, на публічних акціях хапали за лацкани найбільш могутніх чоловіків своїх країн і перемагали», – говорить Лана Самохвалова [6].

За свою діяльність суфражистки неодноразово були заарештовані, зокрема за розбиття вікон, а згодом, і за підпали. Лідер ЖСПС Еммелін Панкгерст лише за 1912 рік була заарештована та відбувала строк у в'язниці 12 разів. Під час ув'язнення жінки оголошували голодування, що було досить дієвим методом і їх відпускали швидше їхнього строку. Цим всім суфражистки привертала увагу до проблеми надання права голосу жінкам. Як говорила місіс Панкгерст, щоб досягти своєї мети, «ви повинні зробити шуму більше, ніж інші, ви маєте вести себе більш нав'язливо, ніж інші...» [7].

Дії членів ЖСПС неоднозначно оцінювало суспільство. Їх не схвалювала поміркована більшість суфражистського руху. Проти них виступала і частина відомих політичних діячів. Проте неоспорюваним є результат їхньої діяльності, адже у 1918 році основна мета, хоч частково, але була досягнута – «Актом про народне представництво» було надане право голосу жінкам, старшим 30-ти років, з деякими додатковими обмеженнями.

З огляду на вище сказане можемо зробити висновок, що питання прав людини, зокрема жінок та їх місця в політичному житті суспільства постало досить давно і було одним із гострих у тогочасному світі. Діяльність мілітанської течії суфражизму на початку ХХ століття у Великобританії відіграла значну роль у наданні жінкам права голосу на виборах і не давала суфражистській проблемі зникнути з суспільного дискурсу, незважаючи на те, що більшість поборників жіночих прав не поділяли радикальних методів їх діяльності.

Література

1. Гриценко-Веселовська О.В. Суфражизм як шлях забезпечення гендерної рівності у сфері виборчих прав жінок. Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 51. С. 477 – 484.

2. *Залеток Н, Черевко О.* Суфражистська кампанія у Великій Британії (1860-ті – 1928 рр.): історіографія проблеми. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2015. Вип. 24. С. 355 – 373.
3. *Чичикало М.* Вплив реформування британської парламентської системи на зародження суфражистського руху (30-ті роки ХІХ ст.). *Scriptorium nostrum*. 2017. № 3 (9). С. 208 – 213.
4. *Залеток Н.* Створення та діяльність Жіночого соціально-політичного союзу у Великій Британії на початку ХХ ст. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2017. Том 28 (67). № 2. С. 46 – 50.
5. *Білосорочка С.І.* Зародження та чинники виникнення суспільно-політичних рухів за рівність у гендерних відносинах. Державне будівництво. 2018. № 1. 9 с. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2018-1/doc/5/5_2.pdf (дата звернення 14.04.2019).
6. *Самохвалова Л.* Суфражистки: жінки, які подарували нам голос, роботу і право на розлучення URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2417919-sufrazistki-zinki-aki-podarovali-nam-golos-robotu-i-pravo-na-rozlucenna.html> (дата звернення 14.04.2019).
7. *Pankhurst E.* Freedom or death (Hartford, Connecticut on November 13 1913) URL: <https://www.theguardian.com/theguardian/2007/apr/27/greatspeeches> (дата звернення 14.04.2019).

Маріна КРИЛЕНКО

e-mail: marishakrilenko@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Основним і незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України на сучасному етапі розвитку, безперечно, є Євроінтеграція. Оскільки наша держава позиціонує себе як демократична та правова, то на особливу увагу заслуговує така ознака, як досягнення гендерної рівноправності. Угода про асоціацію визначає якісно новий формат відносин між Україною та ЄС і слугує стратегічним орієнтиром системних і послідовних соціально-економічних реформ в Україні, які спрямованні зокрема і на визнання особистості найвищою суспільною цінністю незалежно від її статі. Процес реформування також включає необхідність переоцінки деяких підходів до правового забезпечення статусу людини і громадянина та механізмів його гарантування, тому реалізація гендерної політики в Україні набуває істотного значення та потребує якісного дослідження.

Держава зобов'язана забезпечувати дотримання прав і свобод людини, передбачених міжнародними нормами тому, дослідження гендерної

рівності спрямоване на гармонізацію українського законодавства із законодавством європейського співтовариства. Так, принцип рівності жінок та чоловіків задекларований в Конституції України. Український законодавець засвідчує і наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї [1].

Слід зазначити, що рівність статей в Україні має більше декларативний характер і гендерний дисбаланс все ж зберігається, незважаючи на численні спроби його подолати. Так, гендерна нерівність проявляється у сферах оплати праці, побудови кар'єри та дискримінації під час найму на роботу чи звільнення. За даними дослідження Міжнародної організації праці, незважаючи на те, що за останні роки вдалося досягти помітного прогресу в боротьбі з гендерною дискримінацією, у сфері праці вона зберігається як і раніше. Зокрема, рівень жіночого безробіття у світі на 0,8 % перевищує чоловіче безробіття. У свою чергу, принцип гендерної рівності потребує, щоб чоловіки та жінки мали рівний доступ як до роботи за наймом, так і до роботи в сім'ї. Як свідчить історія розвитку української політики, лише на початку 2000-х років жінка перейшла зі статусу «об'єкт» державної політики в статус «суб'єкт», що трактується як розуміння її особистості, яка пов'язана, окрім дітей, чоловіка і сім'ї, з певним обсягом влади, фінансових можливостей, реалізації кар'єрних амбіцій тощо [2].

Окрім цього, варто зазначити, що визначну роль у реалізації задекларованих принципів рівності в Україні відіграє відсутність для цього фінансово-організаційних механізмів. Бо ж важливою передумовою гендерних змін є якісна нормативно-правова база, оскільки саме вона офіційно закріплює як у законодавстві, так і у свідомості громадян певні поведінкові норми, спрямовані за повагу до людини незалежно від статі. Проте для забезпечення гендерного паритету в законодавстві повинні закріплюватись не застарілі стереотипні погляди, а прогресивні сучасні принципи та гарантії, що є загальновизнаними міжнародним співтовариством.

Тож, в процесі формування та удосконалення національного законодавства наша держава повинна орієнтуватися на провідну європейську практику, загальні принципи права та ідеї гуманізму. З вищенаведеного слід зробити висновок, що існуюча в Україні законодавча база де-юре забезпечує гендерну рівність, але фактично не передбачає якісних механізмів її реалізації.

Механізмами забезпечення гендерної рівності є впорядкована система міжнародних, регіональних і національних організаційних структур державного і громадського характеру, діяльність яких спрямована на

утвердження гендерних принципів у різних сферах соціального життя та гарантування здійснення вироблених ними гендерних стратегій і відповідної до них гендерної політики.

Правові механізми це – прийняття нормативно-правових актів для визначення засад та шляхів реалізації державної гендерної політики. Організаційні, фінансові – це забезпечення державного фінансування, ведення освітньої та інформаційної діяльності, застосування інших форм державної та регіональної діяльності для реалізації державної гендерної політики. Політичні, економічні, соціальні, культурні тощо – застосовуються для вироблення гендерних стратегій в окремих напрямках державної політики. Психологічні, ідеологічні – запровадження в життєдіяльності суспільства принципів гендерної рівності [3].

Механізмами за допомогою яких можна досягти реалізації державної гендерної політики в Україні є: узгодження нормативної бази щодо питань гендерної рівності з вимогами міжнародного законодавства; розробки правових норм, необхідних для здійснення на практиці конституційного принципу рівних прав та можливостей; створення гендерної системи управління з метою координації діяльності суб'єктів державної політики щодо забезпечення гендерної рівності на державному, регіональному та міжнародному рівнях; сприяння досягненню та контролю за дотриманням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя. Крім державних механізмів, важливу роль у забезпеченні гендерної рівності відіграє громадянське суспільство, яке має створити та гарантувати середовище, де права людини розглядаються як головні і практично реалізуються. Це стає реальним лише за умов формування гендерної культури суспільних відносин [4].

Не менш важливим фактором є інформативна політика всіх державних інституцій з популяризації гендерної рівності в суспільстві, оскільки зміни в законодавстві неможливі та неефективні без зміни суспільної свідомості. Таким чином, враховуючи прогнози вітчизняних науковців-аналітиків, зміст української гендерної політики змінюватиметься відповідно до новообраного політичного курсу, що означає усвідомлене впровадження гендерної політики, гармонізацію національного законодавства, створення стратегій розвитку та якісних механізмів для реалізації обраного напрямку. Тож, досягнення гендерної рівності є однією з найбільш актуальних проблем сучасності яка розглядається з точки зору захисту прав людини, функціонування демократії, утвердження верховенства права та економічного зростання і сталого розвитку. Сьогодні питання впровадження гендерних аспектів у формуванні законодавства України є соціально виправданим, вирішення якого необхідне для забезпечення прогресивного та стабільного розвитку. Отже, для встановлення єдиної,

правової, демократичної держави, яка прагне бути членом Європейського Союзу, суспільство в Україні має бути рівноправним незалежно від статі не тільки де-юре, але і де-факто.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Хмельницький, 25 квітня 2018 року). Хмельницький: Видавництво НаДпсу, 2018. 336 с.
3. Гонюкова Л. В., Педченко Н. С. Сучасний механізм упровадження гендерної політики в Україні. Вісник НАДУ при Президентові України 2'2016 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://visnyk.academy.gov.ua/pages/dop/54/files/6ef17aa5-7aff-41ef-8f64-37f3e81a7518.pdf>
4. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. 2-ге допов. вид. Київ: Стилос, 2010. 440 с.

Володимир МАКАРЧУК

e-mail: mvs6043@ukr.net

ЗАКОНОДАВЧА ТА СУДОВА ПРАКТИКА ВСТАНОВЛЕННЯ МІРИ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ ДЛЯ ЖІНОК В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА СОЮЗІ РСР

Питання гендерної рівності статей має різноманітні аспекти. Визнаючи основоположні права жінок, нарівні з чоловічою статтю, законодавець та суд враховують певні особливості фізичного та психологічного стану особистості, материнський обов'язок жінки, зрештою, суспільне ставлення до особи жінки і матері. Разом з тим у різні історичні періоди спостерігаємо суттєві відмінності у підходах.

Кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство пізньої Російської імперії передбачали особливий характер судочинства щодо т.зв іногородців (Стаття 168 «Укладення покарань кримінальних та виправних» за виданням 1866 р.), але не робило жодних винятків застосування санкцій закону за гендерною ознакою. Жінку могли приговорити як до смертної кари, так і каторжних робіт [1, с. 19], включаючи й «безтермінові», тобто довічні, не кажучи уже про менш суворі покарання. Навіть вагітність підсудної до уваги не бралася. Разом з тим Стаття 142 «Укладення покарань

кримінальних та виправних» передбачала єдину пільгу : «Неповнолітнім жінкам, яких відправляють на життя до Сибіру (тобто на каторгу чи заслання. – Авт.), якщо вони, при досягненні узаконеного віку, вступають у шлюб під час заслання з людьми, не зобов'язаними залишатися в Сибіру, дозволяється виїзд в інші місця, проте не інакше, як разом з чоловіками і в наступні терміни : засланим в губернії Іркутську чи Єнісейську по другому ступеню статті 31 цього Укладення, після дванадцяти років перебування в цих губерніях; засланим по третьому ступеню в губернії Тобольську чи Томську, після десяти років; засланим в ті ж губернії по четвертому ступеню, після восьми років, а засланим туди за п'ятим ступенем, після чотирьох років. Терміни сії для неповнолітніх жінок, відправлених на життя у віддалені крім Сибірських, губернії, якщо вони вийдуть там заміж, також за людей, не зобов'язаних залишатися в цих місцях, призначаються за дотримання викладеної вище умови, тобто виїзду не інакше, як разом з чоловіком для засланих по першому ступеню статті 33 цього Укладення, через шість років; для засланих по другому ступеню через п'ять років; для засланих по третьому ступеню через чотири, а для засланих по четвертому ступеню через два роки після перебування у віддалених губерніях» [1, с. 89 – 90].

Ліберальні адвокати Російської імперії, особливо якщо справа розглядалася в суді присяжних, полюбили апелювати до питання статі обвинуваченої. Й нерідко ж добивалися успіху. Хрестоматійним у цьому відношенні може бути процес 1878 р. за звинуваченням Віри Засулич (1849–1919). Вперше майбутня терористка потрапила до рук російського імперського правосуддя у 20-річному віці – за участь у екстремістській організації, внаслідок чого провела рік в Петропавлівській фортеці.

Влітку 1877 р. тогочасний петербурзький градоначальник Ф.Ф. Трепов віддав наказ про тілесне покарання студента Боголюбова, який відмовився зняти шапку у його присутності. Це з боку надто гонорового губернатора стало перевищенням влади, яке викликало обурення у ліберальному інтелігентському середовищі. 24 січня 1878 р. В. Засулич тричі стріляла впритул у Ф. Трепова, але той був лише поранений і залишився живим. Справа розглядалася 31 березня того ж року судом присяжних. Захисниками обвинуваченої прагнули стати відразу кілька відомих адвокатів. При отриманні звинувачувального акта підсудна офіційно оголосила, що обирає представником присяжного повіреного (і колишнього прокурора місцевої судової палати) Петра Акимовича Александрова. Першим кроком новопризначеного захисника став повний відвід складу лави присяжних (адвокат таке офіційне право мав).

Діяння Засулич були кваліфіковані обвинуваченням за статтями 9 і 1454 Уложення про покарання, що передбачало «позбавлення усіх прав стану і заслання на каторжні роботи в рудники на час від 15 до 20 років».

До нового складу лави присяжних засідателів увійшли дев'ять чиновників, один дворянин, один купець і один вільний художник.

На фоні сухої і надто «безбарвної» (за визначенням тогочасної преси. – Авт.) промови державного обвинувачувача К.І. Кесселя виступ захисника П.А. Александрова став неприхованою, можна сказати й – безсоромною, апеляцією до громадянських почуттів присяжних: «Встал роковой вопрос: кто вступится за поруганную честь беспомощного каторжанина (це студент столичного університету Боголюбов – «каторжанин»? – Авт.)? Кто смеет тот позор, который навсегда будет напоминать о себе несчастному? Засулич терзал и другой вопрос: где же гарантия против повторения подобного случая? (...) В первый раз является здесь женщина, для которой в преступлении не было личных интересов, личной мести, – женщина, которая со своим преступлением связала борьбу за идею во имя того, кто был ей только собратом по несчастью всей ее жизни. Если этот мотив проступка окажется менее тяжелым на весах божественной правды, если для блага общего, для торжества закона, для общественной безопасности нужно признать кару законною, тогда да свершится ваше карающее правосудие! Не задумывайтесь! Немного страданий может прибавить ваш приговор для этой надломленной, разбитой жизни. Без упрёка, без горькой жалобы, без обиды примет она от вас решение ваше и утешится тем, что, может быть, ее страдания, ее жертва предотвратят возможность повторения случая, вызвавшего ее поступок. Как бы мрачно ни смотреть на этот поступок, в самых мотивах его нельзя не видеть честного и благородного порыва (...)» [2].

Цю промову П. Александрова (згодом вона була повністю опублікована в радянському академічному виданні [3, 651–656] негайно опублікували провідні російські та зарубіжні газети.

Голова судового засідання (а за сумісництвом один із найвідоміших адвокатів епохи) А.Ф. Коні напучував присяжних і по суті підказав їм виправдальний вердикт: «Указания, которые я вам делал теперь, есть не что иное, как советы, могущие облегчить вам разбор дела. Они для вас несколько не обязательны. Вы можете их забыть, вы можете их принять во внимание. Вы произнесете решительное и окончательное слово по этому делу. Вы произнесете это слово по убеждению вашему, основанному на всем, что вы видели и слышали, и ничем не стесняемому, кроме голоса вашей совести. Если вы признаете подсудимую виновною по первому или по всем трем вопросам, то вы можете признать ее заслуживающею снисхождения по обстоятельствам дела. Эти обстоятельства вы можете

понимать в широком смысле. Эти обстоятельства всегда имеют значение, так как вы судите не отвлеченный предмет, а живого человека (...)» [3, с. 564–565].

У підсумку присяжні виправдали підсудну. Їхній вердикт: «Не виновна» викликав бурю овацій в залі судових засідань.

В радянських Кримінальних кодексах ленінсько-сталінської доби при визначенні міри покарання гендерні особливості до уваги не бралися. Тут законодавець дотримувався підходів, започаткованих ще в Російській імперії. Декларативно Радянська влада турбувалася про жінку: «По-новому побудовані в країні соціалізму, який перемиг, побут, сім'я. Однак і в стосунках радянських громадян між собою, і в стосунках в сім'ї, до дітей інколи даються взнаки пережитки капіталістичного минулого (неповага і знуцання над жінкою, відсутність турботи про дітей). Усією своєю діяльністю радянський суд виховує громадян поважати радянську жінку, як будівельника і рівноправного члена соціалістичного суспільства, сприяє зміцненню радянської сім'ї, посиленню турботи про дітей, їх вихованню. Указ Президії Верховної Ради СРСР (8 липня 1944 р.) – новий прояв турботи Радянської держави про жінок і дітей» [4, с. 16].

У згаданому Указі йшлося про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним та самотнім матерям, посиленню охорони материнства, про встановлення вищого ступеня відзнаки – звання «Матері-героїня» та заснуванні ордена «Материнська слава» та медалі «Медаль материнства».

Якихось послаблень юридичної відповідальності для жінок Указ не передбачав, за винятком звільнення від оподаткування податком на бездітних жінок-дружин військовослужбовців строкової служби та дружин офіцерів (п.18 а) та 18 б) Указу) [5]. Якщо ж йшлося не про адміністративну, а кримінальну відповідальність та умови відбуття терміну покарання, «радянська жінка – будівник комунізму» особливих послаблень не відчувала. Однак, в юридичній літературі (зокрема підручниках з кримінального права) вказувалося, що: «Радянське кримінальне право знає випадки об'єктивного пом'якшення покарання, де виключений суддівський розсуд. Так, не може бути застосований розстріл до (...) жінок, які перебувають у стані вагітності («Основні начала», прим 2 до ст. 13; КК РРФСР, ст. 22). Розстріл не може застосовуватися й після того, як жінка народить дитину» [6, с. 507]. Серед обставин, які вели до пом'якшення міри кримінального покарання вказувалося окремим (останнім у переліку) пунктом: «і) особою, яка не досягла повноліття, або ж жінкою у стані вагітності» [6, с. 530].

Стать засудженого до кримінального покарання не приймалася до уваги й при проведенні амністій, наприклад широкої амністії 7 липня 1945 р. [Див. 6, с. 563–566].

У Кримінальному кодексі Української РСР 1960 р. гендерні відмінності уже враховувалися. Особливості питання кримінальної відповідальності жінок регулювали кілька статей – 24-та, 25-та й 27-а.

Стаття 24. Виключна міра покарання – смертна кара регулювала застосування смертної кари – розстрілу. В коментарях вказувалося, що «Хоча закон допускає застосування смертної кари, незалежно від статі засудженого, випадки застосування її до жінок виключно рідкі. Однак, якщо жінка під час здійснення злочину перебувала у стані вагітності, чи перебуває у такому стані на момент винесення чи виконання вироку, смертна кара до неї не може бути застосована» [7, с. 90].

Стаття 25. Позбавлення волі. Вона зокрема взувала, що : «Засудженим до позбавлення волі жінкам відбування покарання у виправно-трудових колоніях призначається: визнанням особливо небезпечними рецидивістками, а також засуджуваним за особливо небезпечні державні злочини (статті 56 – 65) – у колоніях суворого режиму; засудженим уперше до позбавлення волі за злочини, здійснені з необережності, – в колоніях-поселеннях для осіб, які здійснили злочини з необережності; засуджуваним уперше за зумисні злочини, перелічені в абзаці 3 частини 4 цієї статті, – в колоніях-поселеннях для осіб, які здійснили зумисні злочини; іншим засудженим до позбавлення волі жінкам – в колоніях загального режиму» [7, с. 92–93].

Тобто, як бачимо, за радянським законом (нагадуємо мова йде про відносно ліберальні часи Хрущова – Горбачова), засуджена жінка не могла потрапити до в'язниці (або більш прийнятий на сленгу термін «на критку») чи в колонію суворого режиму. Згідно коментованій статті, а також статті 15 ВТК, для відбуття покарання засудженими жінками існували виправно-трудова колонія двох типів режимів : загального та суворого. Крім того, жінки могли відбувати покарання в колонія-поселеннях (ці, в свою чергу поділялися на два типи – для осіб, які здійснили злочин з необережності, та для засуджених за зумисні злочини). Для засуджених чоловіків існувала набагато ширша градація: виправно-трудова колонія-поселення, колонія загального, посиленого, суворого і особливого режимів та в'язниця. Для неповнолітніх злочинців-чоловіків – ще й виправно-трудова колонія загального та посиленого режимів (до настання 18-річного віку).

Стаття 27 Кримінального кодексу УРСР 1960 р. встановлювала й такий вид кримінального покарання, як заслання. Однак вказувалося, що : «Заслання не застосовується (...) до вагітних жінок та жінок, які мають на утриманні дітей до восьмирічного віку» [7, с. 116–117].

Отже, як бачимо законодавець Російської імперії та Союзу РСР повільно, багато в чому вимушено, але звернувся до врахування гендерного фактору при встановленні кримінального покарання особам різної статі.

Література

1. *Таганцев Н.С.* Уложение о наказаниях уголовных и исправительных по изданию 1866 года. С.-Петербург: Издания книжного магазина для иногородних, 1873. 783 с, XII
2. Почему присяжные оправдали террористку Веру Засулич [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pravo.ru/process/view/17103/>
3. *Кони А.Ф.* Избранные произведения. М.: Госюриздат, 1956. 888 с.
4. Советская юстиция (Библиотека народного судьи). М.: Государственное издательство юридической литературы, 1949. 140 с.
5. Библиотека нормативно-правовых актов СССР. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4500.htm
6. Уголовное право. Общая часть. Издание четвертое, переработанное. М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1946. 575 с.
7. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. К.: Издательство политической литературы Украины, 1987. 880 с.

Влада МИХАЙЛЕЦЬ
e-mail:vladaaj9@gmail.com

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ЯК ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

Історія становлення ідеї правової рівності чоловіків та жінок має багатовікові традиції.

XX ст. характеризується появою феномену, який часто визначається фахівцями як “жіноча революція”. Це поняття пов’язано передусім з активним розвитком та поширенням ідей рівності прав жінок і чоловіків. З’являється новий напрямок під назвою “ліберальний фемінізм”, що був пов’язаний з діяльністю суфражисток за надання їм рівних із чоловіками виборчих прав.

В Україні феміністичні ідеї починають розвиватися наприкінці 40-х років XIX ст. У цей період акцентується увага на існуванні жіночого питання, важливості та необхідності його розв’язання, жваво обговорюється потреба розвитку й збагачення мислення у жінок. Однією з представниць феміністичної ідеї була видатна поетеса Леся Українка.

З точки зору С. Павличко у поглядах Лесі Українки виділяються дві головні позиції: з одного боку, вона говорить про природність феміністичної ідеї, яка не потребує доказів, з іншого, – вказує на досить сумний стан жіноцтва і потребу боротьби [1]. Скажімо, всі образи драматичних творів Лесі Українки представляють тему жіночої трагедії: зради щодо жінок, жіночої самотності, жіночого патріотизму, жіночої драматичної відданості істині [1].

Жіночі образи у творчості письменниці – це лицареси, які перевертають класичну гендерну ієрархію і проявляють ініціативу вибору, яка, за звичаєм, надавалася чоловікам. Жіноча тема стала центральною лінією її творчості та інтелектуальних пошуків. Характерною рисою художнього світу Лесі Українки є використання інверсії узвичаєних гендерних ролей, розміщення сильної жінки в осердя драматичного конфлікту [2].

Концептуальним є зауваження Лесі Українки, яке лаконічно і переконливо пояснює, чим зумовлені зміни у модерній літературі та культурі загалом: «Мужицька «рація» в погляді на деякі справи дуже однобока, тому ми її доповнимо своєю рацією, може, теж однобокою, але тільки з них обох може вийти щось ціле і справедливе» [3, с. 150]. В епістолярії Лесі Українки можна знайти й інші мітки, які дозволяють стверджувати, що вона усвідомлювала свою письменницьку місію саме в оприлюдненні голосу жінки, який історично опинився на берегах культурних процесів. Письменниця пишалася гендерними особливостями власних творів, наприклад, була певна, що «історію Мавки може тільки жінка написати», а художній світ «Камінного господаря» розцінювала як український варіант легенди про Дон Жуана, «оригінальний тим, що його написала жінка» [3, с. 405].

Гендерні погляди Лесі Українки постають чи не в кожному оповіданні.

Леся Українка яскраво вимальовує стереотипний жіночий підхід до вибору свого місця в житті («Пізно», «Розмова», «Над морем»), меркантильність, легковажність оточуючих її жінок. Звернувшись до листів, бачимо в них підтвердження цьому: «Дивує мене Людя (йдеться про доньку М. П. Старицького - авт.), їй Богу, я не можу зрозуміти такої психології, що вибрати чоловіка собі так як шапку, або черевики, се вже щось не по нашій культурі!» [3, с. 380], в іншому листі, описує свою сусідку на лікуванні у Ялті «курсистку-фельдшерлицю» («на курси попала здається більше згаряча ніж «по призначенню») [3, с. 469].

Героїні Лесі Українки, за спостереженнями М. Крупки, «орієнтуються на презентацію власної світоглядної позиції не шляхом заперечення чоловічої, а через взаємодоповнення» [4, с. 16]. За традиційними стереотипними уявленнями, які, ймовірно, викристалізувались з загальної

картини феміністської прози, жіночі образи в оповіданнях Лесі українки (за аналогією до її драм) — це сильні, вольові жінки, які зуміли протистояти традиційним патріархальним устоям.

Феміністські погляди письменниці глибоко ввібрані від незалежної, сильної матері, ілюстрацією до вдачі якої слугує спостереження Л. Захер-Мазоха: «Яким би дивовижним не було слов'янське життя на сході, його найбільшою особливістю є стосунки чоловіка і жінки. Тут вони є прямою протилежністю Заходові. Жінка стоїть тут вище від чоловіка. вона перебуває у вирі життя і керує. тут це природно. тут немає слабкої статі. Жінка повсюдно стоїть з чоловіком на рівній нозі - вдома, у товаристві, у громадському житті» [5, с. 91].

Дослідниками неодноразово було зазначено ніцшеанські впливи на творчість Лесі українки, хоча сама вона їх заперечувала. у підтексті її оповідань - віддзеркалення антиподу надлюдини, сильної, самодостатньої особистості.

О. Вісич звертає увагу на чоловіків-персонажів у прозі Лесі українки: «опосередковано зображені у прозі Лесі українки і чоловічі образи (так, у «розмові» постає образ чоловіка-літератора, бездарного журналіста. так виникає мотив чоловічої нереалізованості)» [6, с. 85], в інших новелах персонажі-чоловіки — «жертви жіночого егоцентризму» [6, с. 86].

Письменниця, безперечно, вповні розкриває гендерні ідеї не лише у драмах та поезії, але й у прозі, складними шляхами зрушуючи усталені уявлення панівного традиційно-патріархального погляду у суспільстві кінця XIX століття.

Література

1. Павличко С. Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа? Слово і час. 1991. № 6. С. 11-29
2. Скупейко А. Леся Українка і фемінізм (нефеміністичний погляд) / Лукаш Скупейко // Урок української. 2000. № 1. С. 40 – 42.
3. Українка Леся. Листи (1903 – 1913) // Збір. творів: у 12 т. Т.12. К.: Наукова думка, 1979. 694 с.
4. Крук М. Емансипація творчості в українській жіночій прозі кінця XIX — початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. філол. н. К., 2004. 20 с.
5. Захер-Мазох Л. Вибрані твори. Львів: Літопис, 2008. 398 с.
6. Вісич О. Чоловічі характери в прозі Лесі Українки // Неоромантичні обрії творчих пошуків Лесі Українки: збірник наукових праць. — Сімферополь: Світ, 2008. С. 82–87.

ГЕНДЕРНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У ТРУДОВІЙ СФЕРІ

Сучасне українське суспільство знаходиться на шляху демократичного розвитку. Через це, важливе місце на цьому шляху посідають гендерні відносини – побудовані на взаємодії не лише біологічних статей, а й, перш за все, на основі сформованих соціальних та психологічних особливостей. Оскільки одним із основних принципів демократичного суспільства є визнання рівних прав чоловіків і жінок в усіх галузях і створення умов їх реалізації.

Історично склалося, що жінки мають менше можливостей виявити свої здібності. Це можна пояснити декількома чинниками: по-перше, навантаженням вдома та на роботі; по-друге, більшість роботодавців впевнені, що для жінки найважливішим є самореалізація у сфері сімейного життя, материнства, а все інше – кар'єрний ріст, розвиток власних здібностей, розвиток творчості – відходять на другий план [1].

Стереотипи міцно засіли в головах багатьох людей. І якщо дехто розуміє, що світ змінюється й відповідно до цього зазнають змін соціальні ролі чоловіків і жінок, то інші вперто повторюють, що місце жінки на кухні. В історії знаходимо безліч гендерних стереотипів, починаючи з того, що жінка ще з часів первісного ладу виконувала роль берегині домашнього вогнища, втім просто можна довести протилежне. Цей гендерний штамп плекали протягом довгих років, доки все не змінила війна – саме в цей час жінки довели, що можуть виконувати будь-яку чоловічу роботу в тилу. Попри це, і сьогодні гендерні упередження систематично відтворюють у навчальній літературі, починаючи з «Абетки», де хлопчики зображені з велосипедами, а дівчатка й мами з каструлями [2].

Існує велика кількість міжнародних документів, різних договорів, які сприяють становленню гендерної рівності та рівноваги. Серед них: Конвенція ООН з ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), що є основним документом з питань гендерної нерівності, Декларація Тисячоліття (2000р.), Пекінська декларація й Платформа дій (1995 р.) та багато інших документів [1].

Принцип гендерної рівності жінок в Україні закріплений в Конституції України (ст. 3, 21, 23, 24), у Кодексі законів про працю України (ст. 2- 1 та 22) в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», у якому зазначається, що Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на: утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; запобігання та протидію насильству за

ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі [3].

Але великою проблемою є декларативний характер гендерної рівності, закріплений нормативно-правових актах, оскільки в реальному житті ці норми не допомагають жінкам відчувати себе вільними та рівними в політичній, культурній, соціальній, економічній сфері, при працевлаштуванні.

Ще до співбесіди з потенційним роботодавцем жінки вже зазнають дискримінації. Зокрема, йдеться про безліч оголошень у засобах масової інформації щодо наймання на роботу, які містять вимоги щодо віку, статі і навіть зовнішнього вигляду бажаного працівника. Особливо часто застосовується відсів за статевою ознакою, коли мова йде про високооплачувані та престижні посади. Зазвичай такі оголошення можна зустріти у приватних агенціях з працевлаштування або навіть у державних центрах зайнятості. Надзвичайно поширеною є практика відмови при прийомі на роботу на підставі сімейного стану та віку жінки. Зокрема, дискримінації при прийомі на роботу зазнають незаміжні жінки, жінки з малими дітьми й жінки старші 40 років. При цьому освіта, досвід та професійні якості, як правило, до уваги не беруться [1].

До числа гендерних проблем, що привертають увагу дослідників, можна віднести гендерну асиметрію на ринку праці, що виражається у вертикальній і горизонтальній сегрегації за ознакою статі; стійку кореляцію між часткою жінок, зайнятих в тій чи іншій професійній групі, і рівнем середньої оплати праці; новий «формат» суміщення жінками професійних і сімейних обов'язків тощо [4].

Вертикальна гендерна сегрегація праці – це нерівне розподілення чоловіків і жінок на різних рівнях у середині однієї професії («скляна стеля»), тобто існує невидимий та формально ніяк не визначений бар'єр, який обмежує просування жінки службовими сходинками.

Горизонтальна гендерна сегрегація – нерівне розподілення жінок і чоловіків у різних професіях («скляні стіни»). Це випадки, коли жінки мають менший доступ до професій і видів діяльності, які забезпечують надалі значне вертикальне кар'єрне зростання. «Скляні стіни» сприяють концентрації жінок у тих галузях, які є менш дохідними, надають менший доступ до фінансових і економічних ресурсів, і тому забезпечують менший

доступ у владні структури. Так, у сфері культури, охорони здоров'я або соціального забезпечення, є менші перспективи в кар'єрі, ніж в управлінській та фінансовій галузях. Тому за наявності «скляних стін» обмеженість вертикального просування вже визначена вибором професійної сфери діяльності [5].

Крім цього, за даними Державної служби статистики України, в усіх видах економічної діяльності є різочий гендерний розрив – заробітна плата чоловіків в Україні є більшою, ніж у жінок, у середньому на 22 % (у I кварталі 2018 року). Однак у деяких видах економічної діяльності розрив становить понад 35%. Наприклад, частка співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків у поштовій та кур'єрській діяльності становила 58,9 %, у фінансовій та страховій діяльності – 63,2 %, у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 64,9 %. За січень–вересень 2017 року середньомісячна заробітна плата чоловіків перевищила заробітну плату жінок на 29% [6].

Директор з розвитку Work.ua Сергій Марченко на прес-конференції в Укрінформі, повідомив, що проаналізувавши резюме на Work.ua (їх є понад 1,8 млн.) виявилось, що жінки більш освічені, 48% жінок мають вищу освіту, і на 2% менше у чоловіків – 46%. Проте на керівні посади частіше претендують чоловіки – 60% чоловіків проти 40% жінок.

У списку популярних посад, на яких жінки отримують менше чоловіків: серед менеджерів по продажах – на 26% менше, директори – на 37%, начальники відділів – на 30%, бухгалтери – на 20%, навіть касири-жінки чомусь заробляють менше – 16,7%, дизайнери – на 24%, програмісти – на 41% тощо.

Є професії, в яких чоловіки заробляють набагато більше жінок. Це акушери-чоловіки, що заробляють майже втричі більше – різниця в 182%; в понад два рази більше зарплата у чоловіків-тренерів по фітнесу, сортувальників; менше отримують жінки-менеджери по маркетингу, аніматори, топ-менеджери, геодезисти, інженери-механіки, будівельники [7].

"Але є професії, де жінки заробляють більше за чоловіків. І на першому місці - жінки - помічники депутата, які просять на 84% більше заробітку, ніж чоловіки. Також в топ - кранівники, помічники по господарству, асистенти керівника, картографи, помічники нотаріуса, SEO-оптимізатор, SMM-спеціаліст, категорійний менеджер, завідувач аптекою", – розповів представник Work.ua.

Він додав, що, хоч частина жінок в Україні зазнає гендерної дискримінації, лише 14% з них готові до боротьби проти такого явища.

"Більшість опитаних – майже 40% – вважають, що гендерна дискримінація в Україні не поширена, вони з цим не стикалися. 15% стикалися при прийомі на роботу. У стосунках з начальником – 14%. В

дотриманні прав вагітних і працюючих матерів – майже 13%. Далі в рейтингу – прояви дискримінації в оплаті праці. Жінки заробляють суттєво менше, ніж чоловіки, але тільки 8,6% вважають це серйозним проявом дискримінації. У стосунках з колегами по роботі дискримінацію відчували 6,5% опитаних", – поінформував Марченко.

Водночас, зазначив він, відповідно до опитування, половину жінок проблема боротьби з дискримінацією не хвилює, вони вважають, що це нормально. 19% жінок вважають, що боротися марно, 13% сказали, що їм важко відповісти, 7% вважають, що вони мають об'єднуватися з колегами по роботі і захищати свої права. Ще 7% вважають, що вони готові відстоювати свої права на мітингах, акціях протесту. Тож, на жаль, тільки 14% жінок готові до активних дій для того, щоб запобігти проявам гендерної дискримінації [7].

Отже, можемо зробити висновок, що для України характерний високий рівень гендерної асиметрії на ринку праці. Виявлені проблеми в сфері гендерної рівності вказують на необхідність пошуку нових підходів до забезпечення гендерного паритету на національному ринку праці.

Література

1. *Черба В. М., Ромашико І. Ю.* Гендерна нерівність на ринку праці України. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4978>
2. *Сіробаб Н.* «Жіноча логіка» і «сама винна» – гендерні штампки в Українських медіа. Режим доступу: <https://rovaha.org.ua/zhinochalohika-i-sama-vynna-henderni-shtampki-v-ukrajinskyh-media/>
3. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>
4. *Чернядєва В. П.* Гендерні пріоритети на сучасному ринку праці. Режим доступу: http://eprints.kname.edu.ua/44362/1/%D0%97%D0%B1%D1%-96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_28-250-258.pdf
5. *Шевченко З. В.* (Уклад.). (2016). Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/genderna-segregaciya-praci.html>
6. *Федькович Г.* Право на рівну оплату праці за роботу рівної цінності – українські реалії. Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/tekst-s-zagolovkom/pravo-na-rivnu-oplatu-pratsi-za-robotu-rivnoi-tsinnosti-ukrainski-realii-134693.html>
7. *Марченко С.* Жінки в Україні заробляють менше, ніж чоловіки, і менше претендують на керівні посади. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/-rubric-society/2188181-eksperti-nazvali-sferi-de-zinki-zaroblaut-bilse-za-colovikiv.html>

ТОРГІВЛЯ ЖІНКАМИ ЯК НАСЛІДОК ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ: вітчизняні та міжнародні законодавчі засоби протистояння

Поширеність у різних країнах світу скоєння злочину торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації є актуальною і невирішеною проблемою на національному і міжнародних рівнях. Даний злочин належить й до виду транснаціональних злочинів, оскільки зачіпає інтереси багатьох країн і міжнародної спільноти загалом. Дослідженням цієї важливої і *актуальної* проблеми займалися, вітчизняні науковці, зокрема: Нагачевська Ю., Небитов А., Головки В., Нестерова І. та ін.

Одним із прикладів серйозних наукових досліджень зазначеної проблематики, може слугувати праця А. Небитова «Характеристика злочинних об'єднань, що займаються сексуальною експлуатацією». У даній праці досліджується специфіка спеціалізованих злочинних угруповань, які безпосередньо займаються торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації, а також докладно описується, за якими саме загальними ознаками можна визначити тих осіб, які здійснюють ці злочини [1, с. 272-276].

Очевидно, *торгівля жінками з метою сексуальної експлуатації* – це грубе порушення усіх законних прав та свобод жінок. Незважаючи на ряд нормативно – правових документів, які ратифіковані з метою захисту прав жінок, на сьогодні, одним із найбільш прибуткових «брудних» бізнесів залишається торгівля жінками, зокрема із метою сексуальної експлуатації. Аналізуючи практику вчинення даного злочину, можна зробити висновок про те, що його вчиняють заздалегідь сплановано члени злочинних організації за попередньою змовою. У більшості випадків такими злочинцями виступають повнолітні та працездатні особи, вік яких приблизно становить 20 – 35 р., котрі шукають можливість швидкого та незаконного збагачення. Жертвами даного злочину, в свою чергу зазвичай стають легковірні особи жіночої статі, які в надії заробити великі та водночас легкі гроші, працюючи (але не на важкій роботі), крім того хочуть мати можливість відпочивати, тобто, не перепрацьовувати, що вже є викривленим уявленням про працю, яка мала б приносити великий дохід.

Таким чином, певні особи, які здійснюють злочин з метою сексуальної експлуатації, так би мовити вербують потенційних жертв та заспокоюють їх брехливими обіцянками, що в першу чергу стосується високої

заробітної платні, а також безпосередньо самої праці. Науковці стверджують, що такий обман має місце у двох формах: активної та пасивної. До *активної форми* відносять перш за все, обман, що стосується місця роботи, заробітної плати за виконану роботу, а також він полягає у виготовленні потенційній жертві підробних документів, які мали б надати право на можливість виїхати закордон працювати та ін. До *пасивної форми* відносять той обман, який пов'язаний так би мовити із прихованням специфічних умов праці, які насправді чекають на особу [1, с. 272-276].

Щодо України, то злочин торгівля жінками з метою сексуальної експлуатації залишається тривалий час проблемним питанням. На сьогодні ВРУ ратифіковано основні нормативно – правові документи, які сприяють недопущенню вчинення цього злочину, зокрема: Конвенція ООН щодо заборони торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації (2010 р.); постанова КМУ якою затверджена «Програма запобігання торгівлі жінками, а також дітьми (1999 р.) та ін. [2, с. 46-57].

Досить важливе значення має сама обґрунтована, вичерпна характеристика складу злочину торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації, адже можливо дослідити власне чому та що саме спонукає конкретних осіб до вчинення даного злочину. Серед найбільш поширених причин, що змушують осіб вчиняти даний злочин називають, перш за все, бідність, безробіття, нестабільність економіки, неосвіченість громадян, слабкий захист прав людей з боку держави (громадян) та ін. Варто зазначити, що деякі науковці до зазначених вище причин відносять проблему гендерної рівності.

Якщо аналізувати історію, то ще з далекого середньовіччя ми спостерігаємо соціальну нерівність між чоловіком та жінкою. Протягом тривалих років жінки були обмежені у своїх правах (в деяких країнах донині, наприклад: Арабські Емірати) і були повністю підвладними сильній статі людства – чоловікам. Питання гендерної рівності є досить поширеним та розповсюдженим як на міжнародному рівні, так само і на національному рівні в Україні. Незважаючи на значні зусилля урядів щодо подолання гендерної нерівності на жаль у реальному світі, жінки стикаються із даною проблемою. Перш за все, існують різні обмеження у сфері працевлаштування для жінок: якщо це стосується праці, яка безпосередньо пов'язана із керівними посадами, то на сьогодні жінки менше представлені у рядах керівників.

Отже, для України питання гендерної рівності не є досить новим, вона як і інші європейські країни, намагається на законодавчому рівні активно протидіяти злочину гендерної нерівності, в основі яких лежать наступні ратифіковані, нормативно – правові документи міжнародного рівня: Загальна декларація прав людини (1948 р.); Конвенції про ліквідацію всіх

форм дискримінації щодо жінок (1999 р.); Конвенція про політичні права жінок (1952 р.) та ін. [5, с. 5-244].

Щодо протидії торгівлі жінками на міжнародному рівні, то одним із основних документів у протидії даному злочину є прийнята у 1950 р. *Конвенція про захист прав та свобод людини*. Дана Конвенція зобов'язала усіх держав – членів Ради Європи на законодавчому рівні більше уваги приділяти захисту прав та свобод особи, крім того, було наголошено, що кожна особа має право на особисту недоторканість, право бути вільним. Ніхто не має права позбавити особу свободи, лише у випадках передбачених законом. Також у ст. 9 Міжнародного пакту про громадські і політичні (1966 р.) було вказано, що будь – яка особа має право на свободу, а також особисту, в т. ч. й статеву недоторканість. Отже, аналізуючи деякі нормативно – правові документи міжнародного права, можна стверджувати, що незалежно від статі, віку та статусу, кожна особа має право на свободу та особисту недоторканість, а також не може бути позбавлена цього права з причин, які не передбачені законом [3, с. 216-220].

Розглядаючи злочин торгівлі жінками відповідно до ККУ, розуміємо, що під об'єктом даного злочину розуміється особиста (статева) недоторканість та свобода особи, а також честь та гідність особи. Склад цього злочину закріплений у IV розділі Особливої частини ККУ. До злочинів такого виду відносять: насильство; зґвалтування; сексуальний зв'язок із неповнолітньою особою, а також розбещення неповнолітніх. Щодо злочину, який стосується примусового заняття проституцією, то даний злочин безпосередньо пов'язаний із статевими злочинами, так як є прямий зв'язок між названими діями та порушеннями статевої свободи та недоторканості особи [4, с. 3-8].

Отже, із зазначеного вище, випливає, що такий злочин як торгівля жінками на сьогодні є досить актуальною, складною та доволі поширеною проблемою багатьох країн та міжнародної спільноти. Незважаючи на сформовану нормативно – правову базу, яка безпосередньо мала б врегулювати це гостре питання, цей злочин все ж таки не втрачає своєї актуальності, а злочинні організації після завданих багатьох ударів з боку правоохоронців, швидко відновлюють свій потенціал. Тому потрібно більше докладати зусиль для боротьби із цим злочином, що включає в себе, перш за все, проведення різних тренінгів та заходів, з метою попередження громадськості про такий злочин, аналізувати і творчо використовувати міжнародний досвід у сфері протидії такому злочину, а також вдосконалювати законодавчу базу, яка покликана ефективно регулювати питання, пов'язані із протидією торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації, а також торгівлі людьми загалом.

Література

1. *Небитов А.А.* Характеристика злочинних об'єднань, що займаються сексуальною експлуатацією [Електронний ресурс] // Науковий вісник публічного та приватного права. Вип. 5, 2016. С. 272-276. Режим доступу: <http://www.nvppr.in.ua/vip/2016/5/58.pdf>
2. *Онитченко О.І.* Форум – театр як профілактичний засіб сексуальної експлуатації жінок та торгівлі людьми [Електронний ресурс] // Науковий вісник ДДУВС. Вип. 2, 2017. – С. 46-57. Режим доступу: http://eprints.kname.edu.ua/44326/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_28-46-57.pdf
3. *Філянїна Л.А.* Криміналізація злочинів у сфері торгівлі людьми: міжнародно – правовий аспект [Електронний ресурс] // Науковий вісник ДДУВС. 2017. С. 216-220. Режим доступу: <http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/255/1/32.pdf>
4. *Дудоров О.О.* Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи [Електронний ресурс] // Практик. поради. Северодонецьк: РВВ ДДУВС. 2018. С. 3-8. Режим доступу: <http://lduvs.edu.ua/wp-content/uploads/Docs/books/%D0%94%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1>
5. *Пищуліна О.І.* Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України [Електронний ресурс] // Центр Разумкова. 2016. С. 5-244. Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf>

Наталія САВЧУК
e-mail: nsavcuk0508@gmail.com

ЧОЛОВІЧА ТА ЖІНОЧА РОБОТА, ГЕНДЕРНА АСИМЕТРІЯ НА РИНКУ ПРАЦІ

Гендер – це поняття, яке відображає соціальну стать, соціально обумовлену конструкцію, що базується на біологічних відмінностях між чоловіками і жінками. Аналіз гендерних відносин по суті є аналізом відносин влади статей в економічній, соціальній, політичній сферах життєдіяльності. Гендерна нерівність є одним з проявів соціально-економічної диференціації населення, що зумовлює різні можливості самореалізації чоловіків та жінок у суспільстві.

Гендерна соціально-економічна нерівність – це соціальні, а не біологічні причини відмінностей у можливостях людей залежно від статі.

Ідеал гендерної рівності означає, що жінки та чоловіки повинні мати однаковий суспільний статус, однакові умови для реалізації всіх прав людини, однакові можливості робити внесок у національний,

політичний, економічний, соціальний розвиток та користуватися його результатами [1, с. 115].

Розмежування професій на «чоловічі» і «жіночі» виникає ще задовго до того, як люди починають свідомо обирати фах. Перебуваючи в дошкільних закладах, школі дитина чує, що дівчинка має бути «чудовою господинею», а хлопчик - «сильним захисником», тим самим нав'язуючи дитині ту чи іншу гендерну роль.

Останнім часом прослідковуються позитивні зміни в напрямі рівності прав між чоловіками та жінками. Так, нещодавно Міністерство охорони здоров'я видало наказ, яким скасувало перелік із 450 заборонених для жінок професій.

Перелік заборонених для жінок робіт був затверджений майже 26 років тому (наказ МОЗ України від 29 грудня 1993 року № 256). Він складався з розділів, що об'єднують роботи з металообробки; будівельні, монтажні та ремонтно-будівельні роботи, гірничі роботи; геологорозвідувальні і топографо-геодезичні, роботи з видобутку нафти і газу; чорна та кольорова металургія; ремонт обладнання електростанцій і мереж, електротехнічне виробництво, виробництво абразивів радіотехнічне і електронне виробництво, загальні професії електронної техніки, професії хімічних виробництв, професії виробництв харчової продукції, тютюново-махоркове та ферментаційне виробництво, роботи на залізничному транспорті та метрополітені, автомобільному, морському, річковому транспорті, поліграфічне виробництво, сільське господарство.

Цей перелік суперечить національному законодавству, вимогам законодавства ЄС, міжнародним зобов'язанням України з питань гендерної політики. Крім того, за минулі роки змінились умови та характер праці на підприємствах, з'явилися сучасні технології, обладнання, використовуються нові матеріали та хімічні сполуки. Тому МОЗ України розробило наказ, який скасовує цей документ професійної дискримінації жінок (Наказ МОЗ України № 1254 від 13 жовтня 2017 року «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256»).

Однак, незважаючи на позитивні зміни, все ще можна прослідковувати гендерну дискримінацію на ринку праці. Про це свідчать статистичні дані. Так, за даними Державної служби статистики, кількість зареєстрованих безробітних у 2018 році – 341,7 тисяч осіб. З цих безробітних більше жінок (184 тисяч), ніж чоловіків (157,7 тисяч). В усіх видах економічної діяльності є різкий гендерний розрив — заробітна плата чоловіків в Україні є більшою, ніж у жінок, у середньому на 22 % у I кварталі 2018 року. Однак у деяких видах економічної діяльності розрив становить понад

35 %. Наприклад, частка співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків у поштовій та кур'єрській діяльності становила 58,9 %, у фінансовій та страховій діяльності — 63,2 %, у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку — 64,9 %. [2].

Серйозною проблемою українського ринку праці є гендерна асиметричність: зосередження жінок у малоприбуткових секторах економіки й обмеження їхньої висхідної професійної мобільності, тоді як подолання гендерної нерівності забезпечує вищу ефективність ринків праці; збільшення кількості зайнятих жінок сприяє підвищенню конкуренції; зміцнюються основи для оподаткування прибутковим податком; зростають показники народжуваності [3].

Через механізми гендерування ринку праці чоловіки та жінки спрямовуються у дві полярні течії економічної активності. Цей розподіл зумовлений явищем горизонтальної сегрегації, через що жінки зосереджені в малоприбуткових секторах економіки (феномен "скляних стін" і "скляного підвалу"), а також вертикальною сегрегацією, яка акумулює жінок на нижчих щаблях професійної драбини, підкріплюючи такий професійний та посадовий поділ іншими дискримінаційними практиками ("скляної стелі" та "лишкої підлоги") [4, с. 94].

Отже, можна стверджувати, що на сьогоднішній день гендерна дискримінація на ринку праці існує, проте держава активно сприяє усуненню даної проблеми.

Література

1. Семикіна М., Бугайіова М., Гончарова Н. Гендерні аспекти зайнятості в Україні // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2016. Вип. 30. С. 114-126. Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/6287/1/14.pdf>
2. Федькович Г. Право на рівну оплату праці за роботу рівної цінності – українські реалії. [Електронний ресурс]. <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/tekst-s-zagolovkom/pravo-na-rivnu-oplatu-pratsi-za-robotu-rivnoi-tsinnosti-ukrainski-realii-134693.html>
3. Чепурко Г. Гендерна рівність у світі праці. К. : Міжнародне бюро праці, 2010. 50 с.
4. Марценюк Т., Прахотнік О. Гендерова робота: як ринок праці та хатня робота конструюють гендер // Гендер для медій : підруч. із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. К. : Критика, 2013. С. 77–96.

ПРИНЦИП ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ

«Гендерна рівність – це чутливий індикатор, який демонструє, наскільки розвинутою і демократичною є держава», – зазначив видатний американський політолог Рональд Інглхарт. В цілому, ствердження гендерної рівності – це частина широкої культурної трансформації, що змінює функціонування традиційних суспільств і сприяє розвитку демократичних інститутів.

Відповідно до Звіту з глобального гендерного розриву за 2018 рік, представленого Світовим економічним форумом, Україна займає 65 місце за індексом гендерної рівності (у рейтингу серед 149 країн) [1].

Важливим показником сьогоденної ситуації в цілому світі є особливості принципів гендерної рівності в міжнародних інституціях.

Відзначимо політику Європейського Союзу, де Європейська Комісія застосовує так званий подвійний підхід: втілення політики «Гендерної пріоритетизації» (gender mainstreaming) та ініціювання спеціальних заходів (specific measures) [2].

У ЄК гендерні питання прямо стосуються Комісії з питань правосуддя, прав споживачів та гендерної рівності (Justice, Consumers and Gender Equality). Як зазначено у вітальному слові Комісарки ЄК Віри Юрової, уперше гендерна рівність з'являється у назві посади Комісара ЄК, що означає привернення уваги до проблематики Гендерної рівності [3, с. 15].

Отже, один з аспектів гендерної політики, як вже говорилося, це «Гендерна пріоритетизація» (або Гендерний мейнстрімінг) – це визнана на глобальному рівні стратегія втілення політики гендерної рівності.

Спеціальні заходи – це законодавство стосовно гендерної політики на рівні ЄС, інформаційні, просвітницькі кампанії і стратегії, а також фінансові програми. Мета цих заходів полягає у розв'язанні конкретних проблем, таких як різниця в оплаті праці, брак представництва жінок, наприклад, у певних сферах зайнятості тощо [2].

Тут варто згадати Директиву 2006/54/ЄС Європейського парламенту і ради від 5 липня 2006 року про реалізацію принципу рівних можливостей і рівноправного ставлення до чоловіків та жінок у питаннях працевлаштування і зайнятості. Вона містить положення щодо ефективної реалізації принципу рівноправного ставлення, зокрема у аспектах: доступу до робочих місць, включаючи кар'єрне зростання, та до професійного навчання; умов роботи, у тому числі оплати праці; механізмів професійно-соціального забезпечення. Вона також містить

положення, спрямовані на забезпечення більш ефективної реалізації її положень за рахунок створення відповідних процедур [4].

На міжнародному інституційному рівні важлива роль у формуванні та реалізації Гендерної політики належить і Організації Об'єднаних Націй. ООН запропонувала жінкам міжнародний механізм для багатостороннього діалогу для розгляду загальних питань та досягнення компромісних рішень, який згодом став інструментом запровадження змін на національному та локальному рівнях. Цей процес відбувається в рамках складної структури. Крім, головних органів ООН існує багато установ, фондів та програм, які теж є частиною Системи ООН [5, с. 22].

У липні 2010 року Генеральною асамблеєю ООН була створена структура Організації Об'єднаних Націй з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок – «ООН Жінки».

Створення структури «ООН Жінки» відбулося під час реформування порядку денного системи ООН. Для досягнення кращого результату «ООН Жінки» об'єднала ресурси та мандати чотирьох попередніх окремих структур системи ООН, що працювали виключно в області гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок, зокрема: відділу з просування жінок (DAW); міжнародного науково-дослідного та навчального інституту з просування жінок (INSTRAW); канцелярії спеціального радника з гендерних питань та просування жінок (OSAGI); жіночого фонду розвитку ООН (UNIFEM) [6].

Структура ООН Жінки надає підтримку державам-членам ООН у встановленні глобальних стандартів для досягнення гендерної рівності та працює разом з державними органами та громадянським суспільством над розробкою законів, стратегій, програм та послуг для дотримання цих стандартів. Офіси структури ООН Жінки на рівні країн активно працюють в усіх регіонах світу, спрямовуючи конкретні дії на допомогу жінкам у відстоюванні своїх прав та розширенні своїх можливостей [7].

Ця інституція зосереджує свої зусилля на п'яти пріоритетних напрямках:

- Зміцнення жіночого лідерства та підтримка участі жінок в політичних процесах, а також економічних процесах з наслідком розширення економічних і політичних властивостей жінок;
- Ліквідація насильства щодо жінок та дівчат;
- Доступ жінок на всіх етапах розбудови миру та безпеки, а також до різноманітних гуманітарних дій;
- Забезпечення належної уваги до питань гендерної рівності в процесах планування та складання бюджетів.

Принципи гендерної рівності закладені і в діяльності НАТО. Ключовим елементом Політики НАТО з питань жінок, миру і безпеки є необхідність визнання жінок не тільки як жертв конфліктних ситуацій, але і як акторів мирного процесу, що беруть участь у попередженні, регулюванні та вирішенні конфліктів.

У цьому контексті НАТО у співпраці з країнами-партнерами докладають зусиль для забезпечення імплементації Резолюції Ради Безпеки ООН №1325(2000) «Жінки, мир і безпека» та інших резолюцій РБ ООН з цієї проблематики [8].

Основні напрями діяльності в рамках нового Плану дій щодо імплементації Політики НАТО/РЄАП з питань жінок, миру і безпеки передбачає заходи, спрямовані на обмін кращими практиками та досвідом між державами-членами та партнерами Альянсу щодо підвищення рівня участі жінок у процесах підготовки, прийняття та виконання рішень, фінансування гендерного дослідження щодо визначення чинників радикалізації та агресивного екстремізму, а також винайдення цільових та обґрунтованих відповідей на існуючі виклики, включно з залученням жінок до захисту населення, активним співробітництвом з громадськістю, подальшою інтеграцією гендерних перспектив до ініціатив з розбудови оборонних інституцій, а також до оборонного планування на національному рівні.

Саме офіс НАТО з гендерних питань і Консультативний експертний комітет НАТО з гендерних питань, є складовими елементами, яким доручено сприяти впровадженню гендерного підходу як невід'ємного компоненту процесу розробки, реалізації, моніторингу та оцінки політики Альянсу, його програм і військових операцій [8].

На нашу думку, аналіз свідчить про те, що діяльність кожної з проаналізованих найголовніших міжнародних інституцій світу тим чи іншим чином просякнута принципом гендерної рівності. Відчутна тенденція саме до удосконалення гендерної політики, адже вдосконалення правового становища жінок, утвердження гендерної рівності та формування фактичного гендерного балансу є важливим аспектом цілого суспільного розвитку.

Література

1. Звіт з глобального гендерного розриву за 2018 рік: веб-сайт. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf
2. Марценюк Т. Ідея та цінність гендерної рівності у політиці Європейського Союзу: веб-сайт. URL: <https://povaha.org.ua/ideya-ta-tsinnist-hendernoji-rivnosti-u-politytsi-evropejskoho-soyuzu/>

3. *Марценюк Т.* Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики: публікація МЦПД. К, 2015. 43 с.
4. Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast) // Official Journal. 26.7.2006. L 204. P. 23-36.
5. *Грушова А.* Діяльність ООН щодо гендерної рівності: Міжнародні відносини: Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2007. С. 20-23.
6. ООН Жінки: веб-сайт. URL: <https://unaids.org.ua/ua/about-unaids/diyalnist-v-ukrajini/oon-zhinky> (дата звернення: 20.03.2019).
7. ООН Жінки в Україні: веб-сайт. URL: <https://www.prostir.ua/?organization=oon-zhinky-v-ukrajini-un-women-ukraine>
8. Політика НАТО з імплементації Резолюції РБ ООН №1325(2000«Жінки, мир і безпека»): веб-сайт. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ua/about-nato/nato-res-1325>

Христина ШИКУЛЬСЬКА
e-mail: khrystyna1999.5@gmail.com

РЕАЛІЗАЦІЯ ЖІНКАМИ ПРАВА НА НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ І САМОЗАХИСТ – УЧАСТЬ ЖІНОК У ВИКОНАННІ ЗАГАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВОГО ОBOB'ЯЗКУ

Сьогодні ставлення до жінки на війні, в армії є неоднозначним. Чи може жінка співставити свою біологічну та соціальну ролі – бути матір'ю і солдатом?

Звичайно, що ХХІ століття – це новий час, де бачення світу кардинально відрізняється від поглядів та ідей минулого, але ще до сьогодні ми зустрічаємось з дискримінацією за статтю. Такі принципи бачення жінки були закладені й на законодавчому рівні, безперечно непрямо виражені, проте аналізуючи законодавство можна простежити цю тенденцію.

Відповідно до ст. 2 Загальної декларації прав людини, кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища [1]. Статтею 14 Європейська конвенція з прав людини забороняє дискримінацію людей за певними ознаками, в тому числі за статтю [2].

Згідно з ст. 3 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: «Держави-сторони вживають в усіх галузях, і зокрема в політичній, соціальній, економічній і культурній, всіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, щодо забезпечення всебічного розвитку та прогресу жінок, з тим щоб гарантувати їм здійснення і користування правами людини та основними свободами на основі рівності з чоловіками» [3].

Кожна держава світу намагається максимально забезпечити правове регулювання гендерної рівності. Сьогодні Україна переживає військову агресію Росії, окуповано частину територій України. Чи може жінка захищати себе, свою державу від агресора?

Участь жінок у військовій справі довгий час викликала суперечки. Аргументи противників гендерної рівності головним чином стосувалися фізичної та психологічної неспроможності жінок проходити військову службу, проблеми забезпечення згуртованості, боєготовності та підтримки морального духу загону. Але подібні аргументи неодноразово спростовувалися соціологічними дослідженнями. З'ясувалось, що жінки страждають від психологічних, фізичних незручностей та напруженого графіку роботи так само, як і чоловіки [4].

Одним з найкращих прикладів, що вирівнює жінку і чоловіка у військовій сфері є стратегічна військова політика Ізраїлю. Збройні сили цієї держави є її гордістю. В армії Ізраїлю проходять службу більшість жінок країни, так як вони є військовозобов'язаними. І хоча тема жінок, яким доводиться служити в ізраїльських військах, неодноразово обговорювалася в світовому співтоваристві, самі ізраїльтянки не сприймають армійську службу як проблему, для них це, скоріше, є відмінною можливістю освоїти хорошу спеціальність [5].

У США жінка у військовій справі є рівна з чоловіком. Проте статус жінки, як захисника держави, має певні особливості. Держава ставить «жорсткі», як на наш світогляд, умови прийняття жінки на військову службу. При підписанні контракту про вступ на військову службу, вона зобов'язується не одружуватися, не вагітніти й не народжувати дитину впродовж певного часу. (Такі вимоги спричинені фізіологічними особливостями жінки). У США пояснюють такі умови тим, що держава витрачає чималий ресурс на відбір та підготовку жінки в погонах. Очевидно, що вона для держави надзвичайно важлива навіть з фінансово-ресурсної точки зору (річна «вартість» підготовки та утримання професійного вояка у США становить приблизно 500 тис. доларів). І держава просто не може дозволити собі відпустити такого професіонала надовго, наприклад, і бути впевненим, що через два-три роки після народження дитини у цього спеціаліста залишиться адекватна готовність до активної служби. Таким чином, якщо не погоджуєшся з такими правилами, то не підписуєш контракт, оскільки це

добровільна справа кожного. Але вступивши на службу у збройні сили США жінки мають рівні права з чоловіками, зокрема у професійному кар'єрному просуванні по службі [6].

Що ж до України, то з кожним роком від початку Незалежності українська армія збільшувала кількість жінок-військовослужбовців, які проходили службу за контрактом. Уже у 2012 році, згідно зі статистикою Міністерства оборони України, кожен п'ятий військовослужбовець в Україні був жінкою, а українська армія вважалася однією з найбільш фемінізованих у Європі. Аналогічну тенденцію можна було спостерігати й в інших країнах світу. Проте, на жаль, кількість жінок зовсім не означає рівні можливості та рівний доступ до всього [7].

По-перше, жінка не має можливості отримувати довійськову підготовку у військових ліцеях та інших навчальних закладах, де передбачено виховання тільки чоловічої статі. Так, на сьогодні є певні зміни, держава впроваджує таку можливість для дівчат-підлітків, але чи буде це реалізовано відповідним чином на практиці, покаже тільки час.

По-друге, для жінок обмежена кількість спеціальностей та посад, які вони можуть займати, що порушує їхні права, адже вони не можуть отримати, наприклад, звання генерала, незважаючи на те, що мають відповідні навички та вміння, фізичну підготовку (іноді навіть кращу від чоловіків).

По-третє, неспроможність держави забезпечити армію гідними умовами, а жінка як воїн потребує пошиття відповідної форми, елементарні засоби гігієни і мінімальні умови для цього.

У Збройних Силах України служить більш як 25 тисяч жінок. Тобто, фактично, кожен п'ятий військовий – жінка. З них понад три тисячі – офіцери. Шість тисяч – учасниці АТО. Ще 2 тисячі представниць прекрасної статі і нині беруть участь в бойових діях на Сході України. Вони професійно тримають в руках зброю і можуть змагатися з найпідготовленішими бійцями. Вони віддають перевагу терміну прекрасна, а не слабка стать!

Обіймати певні посади у Збройних Силах України жінкам дозволили ще 2016 року. Наразі перелік розширився. Жінки отримали доступ до таких військових професій як кулеметник, снайпер, гранатометник, льотчик-штурман. Військовослужбовиць вже не зараховують до штату на посади "санітарок" та "кухарок", коли ті виконують обов'язки снайперів, водіїв і розвідників.

Водночас досі недоступними для жінок лишаються посади, пов'язані із застосуванням вибухівки, отруйних речовин або водолазними роботами. Не призначають і на службу на підводних човнах і кораблях. Крім того, тільки 70 військовослужбовиць мають звання полковників, а в жовтні 2018 року вперше жінка обійняла посаду генерал-майора [8].

Проаналізувавши роль і місце жінки у збройних силах України варто зазначити, що питання забезпечення рівних умов служби для чоловіків і жінок має стояти в перших пунктах порядку денного реформ сектору безпеки і оборони. Зокрема, розробка державної стратегії гендерної рівності в секторі безпеки і оборони (очевидно, цим питанням займатиметься урядовий уповноважений з гендерних питань); розробка плану дій імплементації стратегії; внесення змін до законодавства [9].

Немає значення хто тримає в руках зброю, жінка чи чоловік, головне - це забезпечити відповідну оборону і захист своєї держави. Проблема виникає тільки з боку державної влади, яка не може забезпечити належну рівність чоловіка та жінки та гідних умов при здійсненні військового обов'язку.

Література

1. Загальна декларація прав людини ООН: Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1948 / [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Рада Європи: Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 / [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок ООН: Конвенція, Міжнародний документ від 18.12.1979 / [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207.
4. *Мафученюк Т.* Жінки у збройних силах світу та України: на шляху до інтеграції // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://povaha.org.ua/zhinky-u-zbrojnyh-sylah-svitu-ta-ukrajiny-na-shlyahu-do-intehratsiji/>.
5. В армії Ізраїлю служать усі / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://milnavigator.com.ua>.
6. Якщо жінка прийшла до армії, то повинна прийняти і обов'язки - офіцер ГШ ЗСУ / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/ministry/zmi-pro-nas/2018/09/19/yakshho-zhinka-prijshla-do-armii-to-povinna-prijnyati-i-obovyazki-oficzer-gsh-zsu/>.
7. Що жінка роблять в армії? / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.theinsider.ua/lifestyle/5693d03401fe8/>.
8. Історії найвідоміших жінок-військовослужбовців: як у світі руйнують гендерні стереотипи / [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://24tv.ua/nayvidomishi_zhinki_viyskovosluzhbovitsi_yak_u_sviti_ruynuyut_genderni_stereotipi_n1087418.
9. *Василенко А.* Жінці в армії місце // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/01/10/228366/>

ЧАСТИНА ІІІ.

Права людини у практиці Європейського суду з прав людини

Ельвіра ВАСИЛЬКЕВИЧ
e-mail: vasykvevyche@gmail.com

ВИЗНАЧЕННЯ «КАТУВАННЯ», «НЕЛЮДСЬКЕ ПОВОДЖЕННЯ», «ПОВОДЖЕННЯ, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ» У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року (далі – ЄКПЛ) передбачає три широкі сфери заборони. З одного боку вони і відмінні між собою, але, водночас, і пов'язані одна з одною. Як зазначала Європейська комісія з прав людини у Грецькій справі (Грецька справа, звіт Комісії від 5 листопада 1969 року, Щорічник № 12): «Цілком очевидно, що може існувати поведження, до якого застосовуються усі ці категорії, бо будь-яке катування є нелюдським і таким, що принижує гідність, видом поведження, а нелюдське поведження є також таким, що принижує гідність» [1].

Варто знати про правовий зміст кожного з термінів, які зазначені у статті 3 ЄКПЛ, а саме: катування; нелюдське поведження; таке, що принижує гідність поведження; таке, що принижує гідність покарання.

Катування як юридичний термін має власний правовий зміст. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) висловив думку, що наміром укладачів ЄКПЛ було чітко розмежувати використання обох термінів: «катування» та «нелюдське або таке, що принижує гідність, поведження» (рішення у справі «Дікме проти Туреччини», 11 липня 2000 року).

Зокрема, Суд вважав, що намір полягав в тому, що до навмисного нелюдського поводження, що спричиняє дуже сильні та жорстокі страждання, має застосовуватися особливе тавро ганьби. З цього приводу Суд посилався на статтю 1 Резолюції 3452 (XXX), прийнятої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 9 грудня 1975 року, яка зазначає: «Катування є обтяжуючим і навмисним видом жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання».

ЄСПЛ у своїх рішеннях не давав визначення терміну «катування», хоча постійно виокремлює елементи, які характеризують поводження чи покарання як катування. Однак він частково погодився із визначенням, наведеним у Конвенції проти катувань Організації Об'єднаних Націй, що набрала чинності 26 червня 1987 року (зокрема, рішення у справах: «Акос проти Туреччини»; «Салман проти Туреччини», 27 червня 2000 року).

У статті 1 Конвенції зазначено, що термін “катування” означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду.

З усього вищезазначеного можна виділити три основні елементи, які становлять катування: заподіяння сильного фізичного чи морального болю або страждання; навмисне заподіяння болю; переслідування конкретної мети, наприклад, одержання відомостей, покарання чи залякування [2].

Жорстоке поводження, яке не є катуванням у тому сенсі, що не має достатньої інтенсивності або мети, класифікуватиметься як нелюдське або таке, що принижує гідність.

У Грецькій справі ще Європейська комісія з прав людини зазначила, що поняття нелюдського поводження охоплює щонайменше таке поводження, яке навмисно викликає сильні страждання, психічні чи фізичні, які в конкретній ситуації є невиправданими.

Суд визнав поводження «нелюдським» таке, яке заподіювалось навмисно впродовж декількох годин поспіль і призводило або до фактичного заподіяння тілесних ушкоджень, або до сильних фізичних і моральних страждань.

Багато випадків нелюдського поводження виникали в контексті утримання під вартою, де потерпілі піддавалися жорсткому поводженню, яке хоч і було суворим, але не такого ступеню інтенсивності, щоб кваліфікувати його як катування.

Суд також постановив, що погрози фізичної розправи з боку співробітників поліції з метою встановлення місцезнаходження зниклої безвісти дитини може за певних обставин прирівнюватися до нелюдського поводження (рішення у справі *«Гарфен проти Німеччини»*, заява № 22978/05, рішення від 1 червня 2010 року).

Воно також може застосовуватися до типу поведінки поза межами утримання під вартою, де потерпілі піддаються умисним жорстоким діям, які залишають їх у вкрай пригніченому стані [2].

Таке, що принижує гідність, поводження – це поводження, яке викликає у потерпілих почуття страху, муки і неповноцінності, та здатне принизити і зганьбити їх. Його також характеризують як таке, що може зламати фізичний і моральний опір потерпілого (рішення у справі *«Ірландія проти Сполученого Королівства»*, заява № 5310/71, 18 січня 1978 року) або примусити його діяти проти власної волі чи совісті (висновок Комісії у Грецькій справі, Розділ IV, стор. 186). Основне в такому поводженні – це його мета. Тобто, Суд, при вирішенні справи звертає увагу на те, чи метою такого поводження було принизити і зганьбити відповідну особу. Крім того, важливими є наслідки такого поводження, адже люди по різному сприймають ту чи іншу поведінку. Тому для ЄСПЛ важливим є питання чи вчиняє негативний вплив на особистість особи таке поводження з нею (рішення у справі *«Рапінен проти Фінляндії»*, заява № 20972/92, 16 грудня 1997 року). Втім, відсутність такої мети не може виключити можливість встановлення порушення статті 3 ЄКПЛ.

Поводження також вважається «таким, що принижує гідність», якщо воно викликало в потерпілих почуття страху, муки і неповноцінності, яке могло принизити та зганьбити їх і, можливо, зламати їхній фізичний та моральний опір (рішення у справі *«Jalloh проти Німеччини»* «заява №54810/00, 11 липня 2006 року) [3].

Страждання і приниження повинні виходити за межі неминучого елемента страждання чи приниження, пов'язаного з тією чи іншою формою законного поводження чи покарання. Заходи, що позбавляють людину свободи, часто можуть включати в себе цей елемент. Втім, не можна сказати, що утримання під вартою саме по собі порушує питання, передбачені статтею 3 Конвенції.

Тим не менш, відповідно до цього положення держава повинна гарантувати, що:

- особа утримуватиметься під вартою в умовах, сумісних з повагою до людської гідності;
- спосіб та метод застосування цього заходу не піддаватиме її стражданням і труднощам, інтенсивність яких перевищуватиме неминучий рівень страждань, властивий утриманню під вартою;

- і що враховуючи практичні вимоги до позбавлення свободи, її здоров'я та благополуччя будуть належним чином захищені.

ЄСПЛ, коли розгадає справи про порушення статті 3 ЄКПЛ в частині неналежного утримання під вартою, то в кожному конкретному випадку звертає увагу на конкретні умови, суворість режиму, його тривалість, переслідувану мету і його наслідки для відповідної особи [3].

Отже, катування та інші жорстокі види поводження, що принижують гідність особи, розглядаються міжнародним товариством як грубі порушення прав людини і є імперативною нормою, що не передбачає винятків. Тобто, це означає, що ті гарантії, які передбачає стаття 3 ЄКПЛ вони повинні застосовуватися завжди і жодна особа ні при яких обставинах не повинна зазнавати катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження чи покарання. Як постійно підкреслює у своїх рішеннях ЄСПЛ, вона відображає одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства.

Таким чином, кожен громадянин, працівник органів влади і просто будь-яка особа має мати внутрішнє переконання у неможливості застосовувати катування до інших осіб та неприпустимості подібних дій, а вони припиняються тільки тоді, коли будуть втілені у свідомість людей, а не тільки будуть задекларовані.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : 4 лист. 1950 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. *Пушкарь П.В.* Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://aau.edu.ua/static/pdf/hr_ppushkar_art3.pdf.
3. *Червяцова А.О.* Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: навч. посібник. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. 308 с.

Діана ВІЗНЯК

e-mail: vizniak.d@gmail.com

РАБСТВО ТА ПРИМУСОВА ПРАЦЯ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

В сучасному світі воля, свобода особи, а також право на працю та його гарантії є досягненням нашого суспільства, проте продовжують й надалі

залишатись найбільш гострими проблемами. Звичайно, вони не є феноменами ХХ-ХХІ століття, оскільки існували набагато раніше і міжнародне співтовариство вже давно усвідомило необхідність протидії поширенню цього явища і вжиття заходів для виявлення і покарання злочинців.

Серед проблем сучасності існують і торгівля людьми, і сексуальне рабство, і використання дитячої та примусової праці. Поняття рабства та примусової праці зазнавали суттєвих історичних змін і часто необхідно враховувати всі обставини конкретної справи, щоб їх розмежувати. Основним актом в європейській системі права, який регулює дане питання є Конвенція про захист прав і основоположних свобод.

Відповідно до ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ): 1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані. 2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю. 3. Для цілей статті 4 значення терміну «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:

- на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;
- на будь-яку службу військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;
- на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю суспільства;
- на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків [1].

У статті 4 ЄКПЛ не розкривається поняття рабства, підневільного стану. Визначення рабства дається в Конвенції про рабство, ухваленій Лігою Націй в 1926 р. котра каже, що «рабство – це стан або становище людини, над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них». В рішенні у справі «Siliadin проти Франції», у якій заявниця, вісімнадцятирічна громадянка Того, протягом багатьох років працювала хатньою робітницею п'ятнадцять годин на день безоплатно і без відпустки, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) дійшов висновку, що поводження, якого вона зазнала, є підневільним станом, а також примусовою і обов'язковою працею, проте його не можна визначати як рабство. ЄСПЛ вирішив, що хоча заявниця вочевидь не могла вільно розпоряджатись собою, її не утримували в рабстві у тому

сенсі, що юридично не здійснювалось справжнє право власності, яке перетворило б її на «рiч» [2, с. 7].

Що ж стосується підневільного стану, то Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргiвлi, iнститутiв i звичаiв, подiбних до рабства, ухваленiй ООН в 1956 р. визначає його як стан або становище особи, що створилося в результатi таких iнститутiв, як боргова кабала, крiпацтво, i звичаiв, якi ст. 1 цiєї Конвенцiї вiдносить до iнших статей, зокрема п. «б» ст. 7 [3, с. 131]. Європейська комiсія з прав людини та ЄСПЛ розглянули кiлька справ в яких пiднималося питання стосовно пiдневільного стану. Бiльшiсть iз скарг були поданi особами, якi перебували в ув'язненнi, i жодна з них не була прийнята до розгляду. Так, у справi «Ван Дроогенбрюк проти Бельгiї» (1982) рецидивiст, якого було передано пiд нагляд адмiнiстративних органiв, скаржився на те, що контроль, пiд яким вiн перебував, був пiдневiльним станом. ЄСПЛ не погодився з цим, зазначивши, що обмежувальнi заходи не тiльки носили тимчасовий характер, але й здiйснювалися пiд судовим наглядом. Суд також пiдкреслив, що цi заходи не вплинули на правовий статус заявника настiльки, щоб мова могла йти про рабство чи пiдневiльний стан [4].

Хоча стаття 4 ЄКПЛ й забороняє примусову чи обов'язкову працю проте зовсiм не уточнює, що слiд розумiти пiд цими поняттями. У справi «Van der Musselle проти Бельгiї», ЄСПЛ спирався на Конвенцiю № 29 МОП про примусову чи обов'язкову працю, в якiй «примусова чи обов'язкова праця» означає «будь-яку роботу чи службу, що її вимагають вiд якоi-небудь особи пiд загрозою якогось покарання i для якоi ця особа не запропонувала добровiльно своїх послуг». Суд взяв це визначення як точку вiдлiку [2, с. 8].

«Примушування» в контекстi п. 2 ст. 4 ЄКПЛ означає застосування до особи фiзичного або психiчного тиску (насильства). «Обов'язковий» означає застосування у будь-якiй формi примушування або зобов'язання щодо виконання робiт, не передбачених трудовим договором. Тобто це робота, яку працiвник змушений виконувати пiд загрозою якогось покарання, а також яка виконується ним проти його волi, або у випадку коли вiн добровiльно не запропонував своїх послуг [5, с. 82-82].

До ЄСПЛ надходило кiлька звернень, в яких представники рiзних професiй стверджували, що зобов'язання, згiдно з яким вони повиннi були надавати послуги конкретного характеру або в конкретнiй мiсцевостi, становили порушення пункту 2 статтi 4 ЄКПЛ. Бiльшiсть цих звернень надiйшла вiд представникiв правничої професiї. У справi Iверсена (Заява № 1468/62) норвезький дантист стверджував, що порушенням пункту 2 статтi 4 було примушування його обслуговувати пацiєнтiв у вiддаленiй частинi краiни пiсля того, як закінчилися невдачею усi спроби знайти

спеціаліста, що бажав би оселитись у цій частині країни. Окремі члени Європейська комісія з прав людини визнали, що таке примушування виконувати обов'язок може бути виправдане на підставі положень підпункту с пункту 3 статті 4: «надзвичайної ситуації або стихійного лиха, що загрожує життю чи благополуччю суспільства». Інші члени Комісії дійшли висновку, що обмежений термін цієї роботи, належна винагорода та характер послуг, що мали бути надані, відповідали професії, яку обрав собі заявник [4]. Це підкреслює важливість врахування всіх обставин конкретної справи для винесення одноголосного рішення.

Скарги європейців на порушення своїх трудових прав за статтею 4 ЄКПЛ є не дуже поширеними в практиці Європейського суду. Найбільш грубими порушниками в цій сфері є Російська Федерація і Республіка Кіпр (по 22 рішення про порушення прав за статтею 4 Конвенції) [5, с. 83].

Прикладом рішення ЄСПЛ в якому Суд визнав порушення заборони примусової чи обов'язкової праці є справа «Карлхайнц Шмідт проти Німеччини» (1994). В основі цієї справи лежала дискримінація за ознакою статі, оскільки уряд, проти якого було подане звернення, звертався лише до чоловічої частини населення, а не до жінок, коли йшлося про те, чи нести службу в пожежній бригаді, чи платити компенсаційне відшкодування замість проходження такої служби [4].

Отже, заборона рабства і примусової праці є не лише необхідним пунктом у національному законодавстві держав а є й одним з «абсолютних» прав. Втім, проблема встановлення фактів рабства чи використання примусової праці є непростим завданням ,тому захист людей від такого порушення їхніх прав і свобод залишається надзвичайно актуальною проблемою.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: 4 лист. 1950 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Довідник із застосування статті 4 Європейської конвенції з прав людини – Заборона рабства і примусової праці. URL [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_4_UKR.pdf
3. *Кафарський В.І.* Практика Європейського суду з прав людини в контексті попередження рабства та примусової праці // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 39. Том 2. С. 130-133.
4. *Шатарська Т.* Заборона рабства та примусової праці (привести приклад рішення ЄСПЛ в конкретній справі). URL [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.shatarska.in.ua/5-zaborona->

rabstva-ta-primusovo%D1%97-praci-privesti-priklad-rishennya-yespl-v-konkretnij-spravi/

5. *Гаращенко Л.П.* Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту трудових прав // Судова апеляція. 2015. № 2(239). С. 79-86.

Марта КАЛИНИЧ
e-mail: marsiii25x@gmail.com

КОНЦЕПЦІЯ СВОБОДИ ДУМКИ, СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Право на свободу думки, совісті та релігії належить до основоположних природних прав людини до якого звертаються численні національні, міжнародні і європейські документи. Адже воно виступає необхідною складовою свободи особистого самовизначення.

Свобода думки, совісті та релігії в останні роки стає предметом усе більшої уваги Європейського суду та інших інституцій, покликаних захищати права та свободи людини. Процеси глобалізації, мультикультуралізму та інтенсивні міграційні потоки ставлять виклики перед сучасним світом у сфері забезпечення права на свободу думки, совісті та релігії і, відповідно, перед кожним, хто відчуває потребу в такому захисті.

Відповідно до статті 9 Конвенції,

1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [1].

Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) виокремлює три аспекти поняття «свобода думки, совісті, релігії». По-перше, такі переконання є вирішальними для ідентичності особи. По-друге, це поняття охоплює як традиційні релігійні погляди, так і нерелігійний світогляд. По-третє, усі вірування та переконання визнаються Судом рівними. З огляду на широкий зміст поняття «свобода думки, совісті і релігії», воно охоплює не лише релігійні вірування, а й, наприклад, пацифізм (ухвала Комісії у справі «*Arrowsmith v. the United Kingdom*»).

У практиці ЄСПЛ було сформоване поняття «абсолютна свобода думки, совісті, релігії» з огляду на те, що ст.9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не передбачає жодних обмежень, за винятком свободи відкрито сповідувати свою релігію чи переконання. Тому Суд встановив, що «абсолютна свобода», яка стосується внутрішніх переконань людини, не може обмежуватися жодним чином, а «відкрите сповідання», яке стосується прилюдного сповідання переконань, держава може обмежити за певних умов [2, с. 247].

Поняття «свобода думки», «свобода совісті» та «свобода релігії» не ідентичні, хоча між ними існує тісний зв'язок. Зміст свободи думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, висловлювати їх, певним чином відображати об'єктивну дійсність у своїх уявленнях та публічно висловлювати погляди та переконання. Останні можуть при цьому стосуватися будь-яких сфер: зовнішньої політики, освіти і культури, державної влади, економічних процесів, розвитку законодавства, політичних процесів тощо. Свобода слова створює значну гарантію громадського контролю над державною владою.

Свобода совісті – природне право на умови, за яких можливе вільне самовизначення особистості у світоглядній сфері буття, її духовне становлення, розвиток, самоактуалізація. Наявність свободи є найважливішою передумовою людського права і можливості самостійно формувати свої моральні принципи, визначати обов'язки, здійснювати моральний самоконтроль і моральну самооцінку своїх вчинків.

Свобода релігії – вузький різновид свободи совісті: людина може дотримуватися будь-яких поглядів та переконань, зокрема сповідувати будь-яку релігійну систему або не мати релігійних переконань взагалі. Вільний вибір ставлення до релігії означає, що особа має можливість самостійно, без будь-якого тиску, примусу чи загрози дискримінації визначати своє ставлення до конкретної релігії чи до релігії як світогляду загалом.

Стаття 9 ЄКПЛ про захист прав людини і основоположних свобод більш широко формулює вказане право, містить такі категорії, як «свобода думки, совісті та віросповідання». Європейський суд з прав людини зазначає, що гарантії ст. 9 ЄКПЛ не поширюються на кожную дію, на вчинення якої особу спонукає чи надихає релігія або переконання, і ця стаття не завжди гарантує особі право поводити себе у публічній сфері так, як приписує її релігія або переконання. Так, наприклад, у справі «Лейла Шахін проти Туреччини» ЄСПЛ наголосив на тому, що заборона носіння ісламської хустки студентці Стамбульського університету не є порушенням свободи віросповідання, оскільки відповідає законній меті захисту громадського порядку, прав і свобод інших осіб, а також спрямоване на

забезпечення принципу відокремлення церкви від держави та атмосфери плюралізму в університеті [3].

ЄСПЛ у рішенні від 19 квітня 1993 р. у справі «Коккінакіс проти Греції», свобода думки, совісті та віросповідання є однією з основ «демократичного суспільства». У своєму релігійному вимірі вона виступає одним з невід'ємних елементів, що визначають належність віруючих та їхній світогляд, водночас вона є цінним надбанням для атеїстів, агностиків, скептиків і тих, хто ще не визначився. Від неї залежить плюралізм, невідривний від демократичного суспільства та здобутий дорогою ціною впродовж століть [4].

Отже, кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень тощо. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір. Свобода слова являє собою одну з головних опор демократичного суспільства і є основоположною умовою, яка слугує його прогресу і самореалізації кожного індивіда. Свобода совісті – це одне з фундаментальних прав і свобод людини, поза якими її нормальне існування не можливе. Інтерпретація ст. 9 ЄКПЛ самим ЄСПЛ відіграє значну роль в захисті кожної людини на свободу думки, совісті та релігії, а особливо у встановленні балансу між іншими правами. Тлумачення, застосування ст. 9 Конвенції Європейським судом має важливе значення для правозастосовчої практики як в Україні так і в інших державах, тому їх дослідження є досить актуальним та необхідним на сьогоднішній час.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : 4 лист. 1950 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. *Дудаш Т.І.* Практика Європейського Суду з прав людини: навч.-практ. посіб. К. : Алерта, 2013. 367 с.
3. Рішення Палати у справах «*Аейла Шахін проти Туреччини*» та «*Зейнеп Текін проти Туреччини*» : від 29.06.2004 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2004. № 4.
4. *Рабінович П.М.* Коментар ст. 35 Конституції України // Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2011.

ПРАВО НА ЗАХИСТ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) передбачає свободу думки, совісті та релігії. Також у статті зазначено, що це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно [1].

Свобода віросповідання є закріпленою у першому поколінні прав людини. Зазначаємо, що це право є одним з найбільш оспорюваних у розгляді справ Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд). Хоча, як показує практика, рішення ЄСПЛ є не зовсім однозначними щодо розгляду таких справ.

Якщо детальніше зупинитись на генезі свободи думки, совісті та релігії, то Європейський Суд з прав людини виокремлює три аспекти цього поняття. По-перше, такі переконання є вирішальними для ідентичності особи. По-друге, це поняття охоплює як традиційні релігійні погляди, так і нерелігійний світогляд. По-третє, усі вірування та переконання визнаються Судом рівними. Також хочемо підкреслити, що ЄСПЛ неодноразово наголошував на ролі держави як нейтрального та неупередженого організатора вирішення питань, пов'язаних з відправленням різних релігійних культів, сповіданням релігій і переконань, і зазначав, що така роль сприяє підтриманню в демократичному суспільстві громадського порядку, релігійної гармонії і терпимості [2, с. 108].

Загалом ЄСПЛ надає право не лише сповідувати будь-яку релігію, але наголошує на тому, що кожна людина має права не сповідувати ніякої релігії. Також ЄСПЛ зазначає, що хоч і вважає державу одним з основних організаторів вирішення питань, пов'язаних з віросповіданням, але вказує, що держава не має права втручатись у релігійні переконання будь-якої особи.

ЄСПЛ допускає можливість обмеження реалізації права на свободу світогляду та віросповідання в певних випадках. Зокрема, про певні обмеження щодо свободи сповідувати свою релігію або переконання вказано у статті 9 ЄКПЛ [1]. Зокрема, такі обмеження можливі в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я, моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Також у своїй статті вчені П.М. Рабінович та СБ. Цебенко пропонують, що стосовно реалізації свободи совісті, на законодавчому рівні варто:

1) врегулювати можливість участі священиків у державних церемоніях (при цьому не надаючи переваги жодній конфесії та враховуючи принцип рівності всіх конфесій перед законом);

2) запровадити конкретні санкції за порушення законодавчих норм, котрі передбачають можливість проведення богослужінь та релігійних обрядів у лікарнях, місцях позбавлення волі тощо на прохання осіб, котрі там перебувають [3, с. 12].

Щоб ясніше зрозуміти позицію ЄСПЛ щодо питань, пов'язаних з віросповіданням, потрібно звернутись до її судової практики. Пропонуємо розглянути справу *«Коккінакіс проти Греції»* від 19 квітня 1993 року. У цій справі, як стверджує вчений Є.В. Ткаченко, свобода думки, совісті та віросповідання є однією з основ «демократичного суспільства». У своєму релігійному вимірі вона виступає одним з невід'ємних елементів, що визначають належність віруючих та їхній світогляд, водночас вона є цінним надбанням для атеїстів, агностиків, скептиків і тих, хто ще не визначився. Від неї залежить плюралізм, невідривний від демократичного суспільства та здобутий дорогою ціною впродовж століть [4]. Ми погоджуємось з думкою вченого, адже дійсно законодавче закріплення права на свободу думки, совісті і релігії відіграє важливу роль для віруючих. Як правило, практика ЄСПЛ щодо вирішення справ, де посилаються на статтю 9 ЄКПЛ, засвідчує, що вирішення справ стосовно захисту права на свободу віросповідання є надскладним і повинна враховувати усі вразливі та найбільш важливі аспекти релігійної свободи поряд із іншими фундаментальними і невід'ємними правами людини та вирішення цих питань на державному рівні та у національному законодавстві.

Отже, хочемо зробити висновок, що важливою та дієвою гарантією захисту свободи віросповідання, після вичерпання всіх національних засобів захисту свого порушеного права, є діяльність Європейського суду з прав людини. Аналізуючи судову практику та рішення Європейського суду дає можливість стверджувати, що держави несуть відповідальність за забезпечення здійснення різних релігій, вірувань та переконань.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : 4 лист. 1950 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_00
2. *Дахова І.І.* Зміст права на свободу совісті та віросповідання // Форум права. 2016. № 4. С. 107–112.

3. *Рабінович П.М, Цебенко С.Б.* Права людини у сучасній православній інтерпретації (у світлі міжнародних стандартів) // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. Х. : Право, 2015. № 2 (81). С. 7–16.
4. *Ткаченко Є.В.* Право на свободу віросповідання: судовий захист та деякі проблеми реалізації [Електронний ресурс] // Теорія і практика правознавства. 2015. Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_7

Наталія ЛЕСЯК

e-mail: natalialesiak2812@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРАВА НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ

Свобода пересування є однією з фундаментальних свобод людини, яка тісно пов'язана з реалізацією інших, не менш важливих прав і свобод людини. Свобода пересування - право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають в Україні, вільно та безперешкодно за своїм бажанням переміщатися по території України у будь-якому напрямку, у будь-який спосіб, у будь-який час, за винятком обмежень, які встановлюються законом [1].

На європейському рівні свобода пересування, відповідно до ст. 3 Протоколу № 4 до Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі – ЄКПЛ), вперше сформульована наступним чином: жодна людина не може бути позбавлена права в'їзду на територію держави, громадянином якої вона є. Згідно із ст.2 Протоколу № 4 до ЄКПЛ, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї, який ратифіковано Україною в 1997 році.

«Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території». Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну. На здійснення права вільного пересування та вільного вибору місця проживання не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб [2].

Основними міжнародними нормативно-правовими актами, що закріплюють свободу пересування, є ст.13 Загальної декларації прав людини (далі – ЗДПЛ) і ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. У ЗДПЛ не визначені конкретні обмеження права на свободу

пересування та вільного вибору місця проживання. Про обмеження йдеться лише у п. 2 і п. 3 ст. 29 ЗДПА, які стосуються усіх гарантованих цим актом прав та свобод, а отже, й свободи пересування та вільного вибору місця проживання. Обмеження цих свобод можливе, коли воно передбачене законом для: забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших осіб; забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві; унеможливлення здійснення цих прав і свобод, якщо воно суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй. Перераховані права також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві.

На національному рівні в Україні право на вільне пересування закріплено в Конституції, кодексах та законах. Відповідно до ст. 33 Конституції України, свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання належать кожній людині, яка на законних підставах перебуває на території України, і включають у себе свободу пересування територією України, право на вільний вибір постійного чи тимчасового місця проживання на території України, право вільно залишати територію України, право громадянина України в будь-який час повернутися в Україну [3].

Регіональним механізмом захисту права на свободу пересування і свободу вибору місця проживання є Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Умовою прийнятності скарг у ЄСПЛ є послідовне оскарження рішень влади, які порушують свободу пересування, на національному рівні, вичерпавши усі засоби правового захисту.

Відповідно до практики ЄСПЛ, держава має право встановлювати правила, що визначають критерії законності перебування іноземців на території країни. Практика ЄСПЛ свідчить, що питання про те, чи особу було позбавлено свободи з порушенням статті 5 Конвенції, має вирішуватись у кожній справі окремо з урахуванням усіх обставин.

У справі *«Іванов проти України»* заявник скаржився на тривале обмеження його права на вільне пересування в результаті застосування підписки про невийзд, вказуючи на порушення на ст.2 Протоколу № 4 до ЄКПА. Уряд зазначає, що право заявника на пересування не було порушене, оскільки він мав можливість подати до суду клопотання про дозвіл залишити місце проживання. Проте ЄСПЛ погодився з заявником у тому, що застосований до нього захід обмежував його право на вільне пересування, і відхилив твердження Уряду про те, що право заявника на вільне пересування не було обмежене, оскільки він отримав дозвіл на виїзд та не був покараний за недозволений виїзд. ЄСПЛ вважає, що зобов'язання кожного разу просити державні органи дозволу на виїзд не відповідає значенню концепції «вільне пересування» [4].

Так, у справі «*Енгель та інші проти Нідерландів*» (1976) Суд ухвалив рішення про те, що необхідність проживання військовослужбовців у казармах не суперечить статті 5 ЄКПЛ, тому що таке обмеження «не виходить за рамки звичайної військової служби». У той же час подібні обмеження по відношенню до цивільних осіб є неприйнятними. У справі «*Гуццарді проти Італії*» (1980) Суд ухвалив рішення про те, що особа, яка була вимушена залишатися на невеликому острові й була обмежена у кількості та різновиді контактів із суспільством, може вважатися такою, яку позбавлено свободи. Але у справі «*Нільсен проти Данії*» (1988) Суд, навпаки, прийшов до висновку, що стаття 5 неприйнятна у випадку, коли опікун віддав дванадцятирічного хлопчика до психіатричної лікарні [5]. Таким чином, різниця між позбавленням свободи, яке порушує статтю 5, і обмеженням свободи, коли не відбувається порушення статті, полягає в більшій мірі в рівні обмежень, а не в їхній суті.

У Протоколі № 4 визначається спосіб регламентації обмежень: вони повинні бути «передбачені законом» (пункт 3 статті 2) або «введені відповідно до закону» (пункт 4 статті 2 ЄКПЛ). Суд прийшов до висновку, що держава повинна вказати на конкретний правовий акт або норму, відповідно до яких введені вказані обмеження. Це може бути закон, підзаконний акт, норма прецедентного або загального права. Дане положення має бути прийняте і вступити в дію в установленому порядку, а передбачене у ньому обмеження не повинно бути довільним, тобто воно повинно бути «необхідним у демократичному суспільстві».

Підсумовуючи, можна сказати, що право на свободу пересування є одним із основоположних прав людини, яке закріплено як в національному законодавстві, так і в міжнародних правових договорах; це зумовлено процесами усвідомлення людини як найвищої соціальної цінності, закріпленням впливаючих з такого розуміння прав, формуванням механізму правових гарантій їх реалізації. В даний час реалізація права на свободу пересування в чинному міжнародному та національному законодавстві, а також практика його застосування недосконалі і потребують подальшого розвитку законодавства, що забезпечує свободу пересування.

Практика ЄСПЛ свідчить, що питання про те, чи особу було позбавлено свободи з порушенням статті 5 ЄКПЛ, має вирішуватись у кожній справі окремо з урахуванням усіх обставин. Наявність спеціального закону, що присвячений регламентуванню свободи пересування громадян, є нетиповим для країн ЄС, а також для більшості пострадянських країн. В Україні хоча і прийнятий спеціальний Закон України, що регулює відносини, пов'язані зі свободою пересування та вільним вибором місця проживання, проте він не регулює всі засади вільного пересування та вибору місця проживання і в багатьох випадках не дає вичерпний перелік тих чи інших аспектів реалізації

цих прав, що є його істотним недоліком як спеціального закону, який регулює зазначені відносини.

Література

1. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003р. №1382-IV. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>
2. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї від 16.09.1963 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України, 1996р. – №30. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Справа «Іванов проти України» (Заява № 15007/02). Рішення ЄСПЛ від 7 грудня 2006 року: Офіційний вісник України. № 23, 2007. 960 с.
5. Захаров Є.Ю. Права людини в Україні. 2013. Доповідь правозахисних організацій: Права людини. Харків, 2014. 456 с.

Наталія Пиль

e-mail: natahaa.pyl@gmail.com

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗМІСТУ Й ОБСЯГУ ЦЬОГО ПРАВА

Право на повагу до сімейного життя належить до невідчужуваних прав людини, зумовлених її біосоціальною природою. Формальне юридичне закріплення розглядуваного права (як національне, так і міжнародно-правове) є формою офіційного визнання значущості тих соціальних цінностей та інтересів, які опосередковуються за допомогою легітимних можливостей поведінки людини у сфері сімейного життя. У цьому зв'язку саме сім'я та сімейне життя виступають базовими об'єктами правової охорони, окреслення змісту й смислових меж яких має визначальне значення для розкриття особливостей інтерпретації права людини, передбаченого у ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) й у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) із застосування її приписів.

Аналізу правових позицій ЄСПЛ щодо права на повагу до сімейного життя має передувати з'ясування взаємозв'язку «поваги до сімейного життя» із «сімейним життям». Видається також прикметним, що у практиці Суду, в якій

не міститься чіткого дефініціювання поняття сімейного життя, зустрічаються дві термінологічні конструкції: «право на сімейне життя» та «право на повагу до сімейного життя». Уточнення співвідношення обох згаданих прав потребує виявлення тих критеріїв, на підставі яких у рішеннях Суду визначається належність міжособистісних відносин до сімейних, до таких, що становлять «сімейне життя». Для цього, у свою чергу, доцільно оглянути існуючі методологічні підходи до інтерпретації поняття сім'ї. У сучасній юриспруденції відсутнє загальноприйняте розуміння поняття «сім'я».

Особливий інтерес становить розгляд використання соціологічного підходу до розуміння сутності сім'ї у правових позиціях ЄСПЛ. Застосування названого підходу Судом при з'ясуванні змістовно-сислового наповнення згаданого явища виразно простежується в низці його прецедентних рішень. Осмислення положень цих рішень дозволяє стверджувати, що під час вивчення обставин тієї чи іншої справи ЄСПЛ звертає особливу увагу на зміни у розвитку соціокультурних моделей сімейного життя у відповідних державах. Як наслідок, поняття «сім'я» у практиці Суду наповнюється відносно визначеним смислом, хоча при цьому й не піддається вичерпному дефініціюванню. Передусім важливо звернути увагу на те, що Суд здебільшого послуговується терміном «сімейне життя», який безпосередньо пов'язаний з поняттям «сім'я». Для сім'ї як суспільного явища й соціального інституту, у розумінні ЄСПЛ, є характерними кілька особливостей, які можуть бути представлені сукупністю наступних ознак. По-перше, поняття «сім'я» у практиці Суду «не зводиться лише до відносин між подружжям» і може охоплювати й інші зв'язки, що існують між особами *de facto*. Зрозуміло, в очах авторів ЄКПЛ 1950 року вказаним поняттям охоплювалось головню (якщо не виключно) життя одружених пар [1, с. 362]. Попри це, Суд неодноразово підтверджував підхід, згідно із яким поняття «сімейне життя» не обмежується виключно відносинами, заснованими на шлюбі, і може включати також інші «фактичні сімейні зв'язки, коли сторони спільно живуть поза шлюбом».

По-друге, іноді Суд визнає відносини сімейними, зважаючи на певні обставини, як-от: чи живе пара разом і упродовж якого часу, чи ці особи продемонстрували свою відданість один одному тим, що мають спільних дітей. Як свідчить практика ЄСПЛ, спільне проживання, зазвичай, є важливою умовою для визнання існування між особами сімейного життя. Втім, у деяких випадках для підтвердження наявності сімейних зв'язків ця обставина виявляється не обов'язковою, оскільки інші чинники також можуть вказувати, що відносини мають достатню постійність, аби створити *de facto* «сімейні зв'язки». У справі *Verrehab v. Netherlands* Суд зазначає, що сімейне життя не завжди припиняється в разі завершення відносин між подружжям, зважаючи на те, що батьки повинні мати можливість і надалі

підтримувати відносини зі своїми дітьми [2]. Адже «зв'язок, який виникає вже з моменту народження і в силу самого факту народження між дитиною та її батьками, становить сімейне життя».

Особливу увагу ЄСПЛ звертає на тривалість сімейних відносин. Як приклад наведемо справу *Zaunegger v. Germany* (2009), у якій п. Х. Цаунеггер – батько позашлюбної дитини, – оскаржував відмову національних судів задовольнити вимогу про спільну опіку над донькою без згоди її матері. Визнаючи відносини батька й дочки сімейними, Суд взяв до уваги вагоме значення, яке відігравав заявник у вихованні дитини, зокрема той факт, що він проживав із донькою більше п'яти років. А згодом, навіть після того, як відносини пари припинились, активно спілкувався із дитиною та продовжував забезпечувати її щоденні потреби.

Так, відносини між прийомними батьками та дитиною, які проживали разом упродовж багатьох місяців, становили сімейне життя у розумінні ст. 8, попри відсутність біологічних відносин між ними. За цих обставин Суд брав до уваги той факт, що між означеними особами виникав тісний емоційний зв'язок, подібний до того, що існує між біологічними батьками та дітьми, а також те, що прийомні батьки поводитися в усіх відношеннях як батьки дитини [3]. Сімейне життя охоплює також широке коло батьківських прав і обов'язків у сфері догляду за неповнолітніми дітьми, оскільки «здійснення батьківських прав є основним елементом сімейного життя».

У використуваному Судом соціологічному підході до поняття «сім'я» зміст останнього визначається в безпосередній залежності від соціокультурного контексту. Адже ЄСПЛ, надаючи юридичного значення тим чи іншим видам сім'ї (біологічній – утворена на підставі шлюбу, кровного споріднення, що має в основі біологічний зв'язок між членами сім'ї; позашлюбній – створюється на ґрунті кровного споріднення, усиновлення, члени такої сім'ї не перебувають у шлюбних відносинах; прийомній – створюється на підставі добровільного рішення сім'ї чи окремої особи взяти на виховання дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування; одностатевій – утворена на основі шлюбу (або цивільного партнерства) чи фактичних відносин двох осіб однієї статі, усиновлення ними дітей), бере до уваги реальні соціальні відносини, враховує історичні, релігійні, культурні та інші чинники.

Під впливом різного роду перетворень (індивідуалізації праці, розвитку галузі біотехнологій тощо) істотно змінилися. Так, у багатьох державах Європи відбулася еволюція соціальних і встановлених державою норм (зокрема, щодо офіційного визнання сімейними відносин осіб однієї статі), поширення й укорінення у масовій суспільній свідомості ліберальних ціннісних орієнтацій (особистої свободи, примату індивідуальних прав людини, загальної рівності, ціннісного плюралізму), що знаходять

вираження у фактично практикованих взірцях шлюбно-сімейної поведінки. Відтак при визначенні наявності «сімейних» зв'язків Суд враховує головню культурно зумовлені соціально-змістовні та психологічно-емоційні аспекти міжособистісних відносин [4, с. 198].

Звернемося до інтерпретації поняття «сім'я» з позицій формально юридичного підходу. У національному законодавстві сім'я здебільшого тлумачиться як спільнота, члени якої взаємно пов'язані правами та обов'язками, що випливають із соціальних фактів шлюбу, кровного споріднення, усиновлення або іншої форми прийняття дітей на виховання [5, с. 6]. Звичайно виникнення правовідносин у сфері сімейного життя законодавство певним чином пов'язує із укладенням шлюбу. При цьому юридичного значення набуває виключно шлюб, зареєстрований органами державної влади. Загалом шлюб розглядається як правоутворюючий юридичний факт, як найбільш типова (хоча й не єдина і не виключна) підстава виникнення сім'ї і сімейних відносин, що породжує у суб'єктів, які його укладають, взаємні права та обов'язки.

В різних галузях права України, а нерідко і в окремих нормативних актах в межах однієї галузі, коло членів сім'ї визначається по-різному. З огляду на це, наприклад, у рішенні Конституційного суду України від 3 червня 1999 року № 5- рп/99 (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») зазначено, що «поняття «член сім'ї» застосовується щодо осіб, які пов'язані кровними зв'язками або шлюбними відносинами. Діти є членами сім'ї незалежно від того, чи це діти будь-кого з подружжя, чи вони спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або поза ним».

Як вбачається з наведеного, сім'я виступає основною формою реалізації права людини на сімейне життя й, послуговуючись термінологією ст. 8 ЄКПЛ, права на повагу до сімейного життя. При цьому поведінка суб'єкта у сфері сімейного життя, що спрямована на задоволення особистих інтересів, повинна узгоджуватись із інтересами та потребами більшості суспільства. Тобто юридичні підстави організації сімейного життя, закріплені в ст. 3 Сімейного кодексу України та санкціоновані державою (такі, як шлюб, кровне споріднення, усиновлення), відкривають простір для охорони цінностей і втілення інтересів окремих членів сім'ї. Водночас вказівка на «інші підстави, не заборонені законом і такі, що не суперечать моральним засадам суспільства» призводить до певної правової невизначеності, оскільки вимагає додаткового доведення належності тих чи інших видів відносин до інституту сім'ї, яке зазвичай «відбувається шляхом встановлення сімейного статусу таких відносин компетентним органом (переважно судом)».

Проаналізувавши правові позиції ЄСПЛ, зауважуємо, що означений підхід, однак, не отримав послідовного розвитку у його практиці. Так, у 2004 році Суд висловив думку про те, що просте біологічне споріднення, не

підкріплене якими небудь правовими або фактичними аргументами, що вказують на існування тісних особистих відносин між батьком і дитиною, не може вважатися достатнім для того, щоб на нього поширювалася дія гарантій ст. 8 щодо захисту права на повагу до сімейного життя [6]. Водночас Суд вказував, що «природні сімейні відносини не припиняються з огляду на те, що дитину взято під державне піклування».

Література

1. *Недєлек Б.* Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод // Європейська конвенція з прав людини : основні положення, практика застосування, укр. контекст. К. : ЗАТ «Віпол», 2004. С. 347–400.
2. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі *Berrehab v. Netherlands* від 21 червня 1988 року [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57438>
3. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі *Nazarenko v. Russia* від 16 липня 2015 року [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156084>
4. *Слабан М.М.* Зміни методологічних підходів до розуміння понять «сім'я» та «шлюб» у практиці Європейського суду з прав людини // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія : юридичні науки. № 824. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. С. 194–201.
5. *Ромовська З.В.* Українське сімейне право: підручник для студ. вищ. навч. закл. К.: Правова єдність : Алерта : КНТ : Центр учбової літер., 2009. 500 с
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Lebbink v. Netherlands* від 1 червня 2004 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pravo.news/semeynoe-pravo-rossii-kniga/lebbink-protiv-niderlandov-lebbinknetherlands-17288.html>

Соломія ЦЕБЕНКО

e-mail: smombd@ukr.net

Ярина БАБІЙ

e-mail: yarinababiy@gmail.com

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ

Слід зазначити, що європейські стандарти прав людини – це узгоджені і визнані європейським співтовариством (європейською спільнотою держав), зафіксовані в юридичних актах та інших документах

європейських міжнародних організацій принципи і норми щодо прав людини, дотримуватись яких зобов'язана будь-яка держава – член цих організацій або ж яка має намір стати їх членом.

У всіх європейських документах закріплено найважливіші та основні права людини, але найважливішим з усіх прав, звісно, є право на життя, яке у людини виникає з моменту її народження.

Право людини на життя – це одне з основоположних прав кожної людини. Воно не може бути відчужене ніким, особа не може бути позбавлена життя, за порушення цього права держави повинні притягувати винних до якнайсуворішої відповідальності.

На сьогоднішній час право на життя закріплене в багатьох міжнародних документах, серед яких є:

- ✓ Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року (далі – Статут ООН);
- ✓ Загальна декларація прав людини 1948 року (далі – ЗДПЛ);
- ✓ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі – ЄКПЛ);
- ✓ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року та інші.

Вперше право людини на життя було закріплене після Другої світової війни у ЗДПЛ, яка була прийнята 10 грудня 1948 року. Так, стаття 3 зазначеного акту містить положення про те, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість». Згадана норма Декларації, незважаючи на дещо узагальнений характер проголошення права на життя людини, на сьогодні визнається звичаєвою нормою міжнародного права, якої повинні дотримуватися всі держави.

Стаття 3 ЗДПЛ, на думку шведського професора Гудмундера А., охоплює право на життя в біологічному сенсі, як право та можливість виживання, та в більш широкому людському сенсі, – як захист від нелюдських умов життя [1].

З метою визначення єдиної позиції щодо окремих аспектів даного права, в тому числі з принципових моментів його реалізації та захисту в міжнародно-правовому аспекті, було б доцільно звернутися до положень ЄКПЛ 1950 року, а також відповідного тлумачення норм про право на життя Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Саме в практиці ЄСПЛ висвітлюються найбільш принципові моменти реалізації права на життя. Варто зазначити, що відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення ЄСПЛ є джерелами права на території України, в, відповідно, обов'язковими для судової практики країни та грають важливу роль у розвитку правової системи держави [2].

Стаття 2 ЄКПЛ передбачає, що право кожного охороняється законом. Однак, крім того містить і винятки – ситуації, коли позбавлення життя людини не буде вважатися порушенням статті 2 Конвенції, а саме для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; для здійснення законного арешту або запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання [3].

Охорона права на життя з боку держави полягає в тому, що держава має позитивні зобов'язання зробити все необхідне для того, щоб людське життя перебувало у безпеці. Однак звернень щодо порушення статті 2 ЄКПЛ не зменшується, що свідчить про те, що державами-учасницями Ради Європи право на життя все ж порушується. І не завжди держави виконують свої позитивні зобов'язання щодо проведення ефективного розслідування позбавлення життя людини і притягнення винних до відповідальності. Адже сфера застосування права на життя є досить широка і включає усі випадки навмисного позбавлення життя людини або випадки, коли не було проведено ефективного розслідування злочину.

Слід зазначити, що хоч стаття 2 ЄКПЛ і передбачає підстави, коли особа правомірно позбавляється життя, зокрема, в разі виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання особи винною у вчиненні злочину, за який законом передбачається таке покарання. Однак, згодом були прийняті два Протоколи до конвенції, які регулюють це питання. Протокол №6 до ЄКПЛ значно розширює категорію «право на життя». Однак все ж допускав ще застосовувати смертну кару як покарання під час введення на території воєнного або надзвичайного стану. Цю ситуацію виправив Протокол №13 до ЄКПЛ, в якому заборона смертної кари передбачена незалежно від періодів, ситуацій чи умов.

У всіх випадках позбавлення життя внаслідок застосування сили, держава у відповідності до положень статті 2 ЄКПЛ зобов'язана провести ефективне офіційне розслідування обставин смерті [4]. Незважаючи на те, що дане позитивне зобов'язання держави не закріплене в статті 2 Конвенції, ЄСПЛ, а колись і Європейська комісія, вважають, що воно виступає невід'ємною частиною загального зобов'язання щодо захисту життя людини.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що право на життя, як і інші права та свободи людини закріплене в багатьох міжнародних документах. У кожному документі дещо відмінно трактується право на життя, кожна держава на власний розсуд сама вправі визначати з якого моменту починається життя людини. Але спільним є те, що право на життя повинно бути забезпечене та гарантоване всім

людям. Проте, варто зазначити, що держави, які ратифікували ці документи не завжди повністю захищають права людини, а тому повинні нести особливу відповідальність за їх порушення.

Література

1. Федорова А.А. Право на життя як невід'ємне природне право людини. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/artmv/article/viewFile/370/338>.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України ; 23 лют. 2006 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : 4 лист. 1950 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Кожан В. Окремі аспекти реалізації права на життя. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.jurnaluljuristic.in.ua/archive/2015/6/7.pdf>

Соломія ЦЕБЕНКО

e-mail: smombd@ukr.net

Ірина Швед

e-mail: irasved99@gmail.com

ПРАВО ВЛАСНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Питання захисту права власності є важливим та актуальним, адже власність посідає одне з головних місць як в суспільному, так і в приватному житті громадян. Практично кожна людина протягом свого життя стикається з тими чи іншими проблемами, пов'язаними з її власністю. Можна сказати, що власність є фундаментом життєздатності економіки держави, а також вона забезпечує існування і розвиток суспільства загалом [1, с. 688].

Статтю 1 Протоколу №1 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод передбачено право кожної фізичної чи юридичної особи безперешкодно користуватися своїм майном, не допускається позбавлення особи її власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права, визнано право держави на здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [2].

Тому варто зазначити, що відповідно до практики Європейського суду з прав людини ця стаття закріплює право безперешкодного користування

своїм майном, регулює умови позбавлення власності, визнає право держав здійснювати контроль за використанням власності відповідно до загальних інтересів.

Основною гарантією захисту права власності є можливість звернення за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права до суду, зокрема, до Європейського суду з прав людини. Відповідне право передбачене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, а також законодавством України, прийнятим на виконання зобов'язань за Конвенцією [3, с. 92].

Статистика свідчить про те, що за кількістю випадків порушення права власності в європейських країнах посідає друге місце після порушення права на справедливий суд. Важливим є послідовне тлумачення та застосування на практиці права власності. Визначальну роль у цьому відіграє забезпечення єдності судової практики [1, с. 688].

Щоб скористатися захистом статті 1 Першого протоколу, особа повинна мати хоч якийсь право, передбачене національним законодавством, яке може вважатися правом власності з точки зору Конвенції. Цей момент ілюструється розглядом Судом багатьох заяв.

Як і поняття «цивільних прав і обов'язків», концепція «майно» в розумінні статті 1 Першого протоколу до Конвенції має автономне значення, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві: певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а відтак і «майном». Отже, при з'ясуванні змісту поняття «майно» недостатньо керуватися національним законодавством держав-учасниць Конвенції. Щоб вирішити питання щодо застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції до конкретної справи, Суд повинен з'ясувати, чи надають обставини справи в цілому заявнику право на самостійний інтерес, що захищається цією статтею [4, с. 127].

Слід наголосити, що головною проблемою застосування міжнародно-правових стандартів являється розуміння та тлумачення змісту норм. Право тлумачити конвенційні норми стосовно захисту права власності має лише Європейський суд з прав людини через судові рішення, які мають дві особливі важливі ознаки. По-перше, вони обов'язкові для всіх країн-учасників Конвенції, а не тільки для тих, що є сторонами у справі. По-друге, в них містяться стандарти вирішення певних правових ситуацій [5, с. 8].

Аналізуючи практику розгляду Судом справ щодо порушення права володіння майном, ми можемо зробити висновок, що поняття «майно», як і «власність», має досить широке тлумачення й охоплює цілу низку економічних інтересів (активів) – як матеріальних, так і нематеріальних.

У контексті статті 1 Першого протоколу Конвенції Судом розглядалися справи щодо порушення права власності, де об'єктами були:

- усе «власне» майно особи, що може входити до складу спадщини, і яке можна заповісти («Маркс проти Бельгії»);
- нерухомість, зокрема, мастки («Колишній Король Греції та інші проти Греції»), земельна ділянка та будинок, будинки («Спорфронг і Льоннрот проти Швеції»);
- прибутки, що випливають з власності, зокрема, орендна плата (рента), передбачена договором, добровільно укладеним відповідно до законодавства («Мелакер та інші проти Австрії»);
- рухоме майно, наприклад, картина (зокрема, «Портрет молодого селянина» Ван Гога був предметом розгляду у справі «Беслер проти Італії», або речі особи, що знаходяться в її помешканні («Іатрідіс проти Греції»);
- банківські внески («Гайдук та інші проти України»);
- частка у пенсійному фонді («Мюллер проти Австрії»);
- кошти/присуджені суми, належні до виплати заявникам на підставі остаточного і обов'язкового до виконання арбітражного рішення («Грецькі нафтопереробні заводи «Стран» та Стратіс Андреадіс проти Греції»);
- кошти, належні заявникам на підставі судових рішень, які є остаточними та підлягають виконанню («Бурдов проти Росії») [4, с. 128].

Суд звертає увагу на свою практику, що неможливість для заявника домогтися виконання рішення на його чи її користь становить втручання у право на мирне володіння майном, як вказано у першому реченні пункту першого статті 1 Першого протоколу. Отже, будь-яке втручання у право власності, що вчинене не з метою здійснення контролю за користуванням майном відповідно до публічних інтересів має розцінюватися як порушення права власності.

Обов'язок держави зі сплати компенсації за позбавлення особи її майна не слідує з положень статті 1 Першого Протоколу, але вимога дотримання справедливого балансу між інтересом позбавленої майна фізичної чи юридичної особи та інтересом суспільства означає, що компенсація повинна виплачуватися.

Проте за певних умов публічний інтерес може виправдати виплату компенсації, меншої за ринкову вартість майна. Особливими обставинами, що виправдовують менше відшкодування або відсутність компенсації взагалі, можуть бути умови, за яких було придбане майно [3, с. 97].

Отже, можна зробити висновок, що Конвенція гарантує право власності, а держава у свою чергу здійснює дійсну компенсацію вартості майна, якого вона позбавляє і це відбувається у суспільних інтересах. І також варто зазначити, що в Україні більшість спорів, які виникають у

сфері втручання держави в право власності фізичної чи юридичної особи, потенційно вимагають від українських судів застосування положень ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Тому вкрай важливим є правильне розуміння критеріїв, що підлягають оцінюванню для висновку про відповідність втручання в право власності принципам, закладеним у ст. 1 Першого протоколу, а також правильне застосування вітчизняними судами практики ЄСПЛ.

Література

1. *Шевчук С.* Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. – Вид. 2-е випр., доп. – К.: Реферат, 2007. – 695 с
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
3. *Новіков Д.В.* Гарантії захисту права власності у практиці європейського суду з прав людини. - Європейські перспективи №2, 2016. 198 с
4. *Фуллей Т.І.* Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с
5. *Яковлев А.А.* Міжнародно-правове співробітництво у захисті права власності в системі Ради Європи : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Андрій Анатолійович Яковлев. Харків: Б.в., 2009. 20 с.

Соломія ЮЗЬКІВ

e-mail: solomia290100@gmail.com

ПРАВО НА ОСВІТУ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Питання захисту права на освіту було, є і буде актуальним для демократичного суспільства. Все більше ми можемо спостерігати за ростом значимості особистих та культурних цінностей людини у різних державах. Ці права формувалися протягом багатьох століть і закріплювалися у великій кількості нормативно-правових актів. Одним серед основних культурних прав є право на освіту. Воно закріплює в собі найважливіші аспекти розвитку особи, як суб'єкта суспільного життя. Тому не дивно, що ряд справ у Європейському суді пов'язані саме з цим правом.

У положенні ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 р.), зазначено: Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій,

узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань [1, 2]. Отже, згідно з цим положенням держави, які долучились до Конвенції зобов'язані, перш за все, сприяти розвитку освіти кожного громадянина, а також не перешкоджати у користуванні цим правом. Законодавець зазначив, що держава повинна поважати: вибір батьків у питанні освіти дитини, віросповідання та світогляду кожної сім'ї та проводити антидискримінаційну діяльність у сфері освіти. Заодно слід підкреслити те, що ця стаття не зобов'язує державу надавати певні можливості чи гарантувати освітній рівень для громадян, окрім узятих нею самотійно.

На нашу думку всі вищесказані аспекти неабияк впливають на рішення Європейського Суду. Він проводить детальний аналіз відповідності цієї статті із діяльністю держави у сфері освіти на практиці.

У справі *К'ельдсен, Буск Мадсен і Педерсен проти Данії* (1976) Суд підкреслив важливу роль, яку освіта відіграє у демократичному суспільстві, звернувши увагу на те, що друге речення статті 2 Протоколу № 1 ЄКПЛ зокрема: спрямоване ... на забезпечення можливості плюралізму в освіті. Ця можливість є життєво необхідною для збереження «демократичного суспільства» таким, яким воно представлене у Конвенції... Зважаючи на повноваження сучасної держави, цієї мети треба досягти передовсім через державне навчання [3].

Отже, це положення вказує, що кожна дитина, кожен громадянин є рівним у питанні отримання освіти. Саме у цьому заключається ідея демократичного суспільства. Держава, її навчальні структури є першоджерелом реалізації нормативно-правових актів щодо освіти на практиці. На нашу думку державні заклади є прикладом для приватних навчальних закладів та сприяє протидії дискримінаційній політиці у школах та інших навчальних закладах, забезпечує розвитку і збереження демократичного суспільства.

На основі ст. 2 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав і основних свобод людини науковці визначили перелік основних принципів право на освіту :

- ✓ навчання і освіта передбачають доступ до закладів шкільної освіти, які існують у даний час, передання знань і інтелектуального розвитку, як і можливість, завдяки офіційному визнанню завершеного навчання, отримати переваги від отриманої освіти, відповідно до чинної у кожній державі нормативно-правової бази, наприклад, шляхом отримання диплому;
- ✓ стаття 2 Протоколу № 1 стосується як початкової шкільної освіти, так і повної середньої освіти, вищої освіти і фахової освіти;

- ✓ держава несе відповідальність як за державні, так і приватні школи;
- ✓ право на освіту за своїм характером вимагає регламентування з боку держави, котре може змінюватись з часом і залежно від місця, відповідно до потреб і ресурсів громади і конкретних осіб [4].

На нашу думку, ці принципи дають змогу детально окреслити сферу повноважень та зобов'язань держави у сфері освіти. Регламентування цього права має неабияке значення, оскільки дає змогу закріпити це право не тільки на міждержавному, але й на національному рівні. Ми можемо спостерігати, що освіта все більше модернізується та осучаснюється. З розвитком ІТ технологій, різних наукових сфер сьогоденне покоління потребує сучасного викладення матеріалу та отримання найновіших знань, щоб йти в ногу з часом. Тож регламентація та оновлення нормативно-правових актів у кожній державі має неабияке значення.

Що ж до практики Європейського Суду з прав людини, то існує багато справ та рішень у цій сфері. Серед них справа *«Кемпбелл і Казанс проти Сполученого Королівства»*, 1982 р. У цій справі матері скаржились на застосування в державних школах Шотландії, які відвідували їхні діти, тілесних покарань як дисциплінарного заходу щодо учнів. У спільних заявах стверджувалося, зокрема, що застосування тілесних покарань у школах порушувало права, які гарантуються у другому реченні ст. 2 Протоколу № 1 ЄКПЛ, у тій частині, що їх світоглядним переконанням не відповідає застосування тілесних покарань у процесі освіти і навчання їхніх дітей у школі. Окрім цього, одна із заявниць стверджувала, що виключення її сина зі школи порушило право на освіту, яке гарантується в першому реченні цієї статті. Суд дійшов висновку, що у таких випадках порушення права на освіту мало місце. Справа *«Кемпбелл і Казанс проти Сполученого Королівства»* становить єдиний до сьогодні прецедент, у якому Суд констатував порушення права на освіту згідно з першим реченням ст. 2 Протоколу № 1 ЄКПЛ [4].

Підсумовуючи, хочеться зазначити що ЄСПЛ є основним джерелом захисту та реалізації права на освіту. У своїй діяльності він спирається на ст. 2 Протоколу № 1 ЄКПЛ (1950 р.). В цій статті закріплені головні аспекти, завдяки яким він приймає рішення. На сьогодні існує велика кількість справ та рішень у сфері освіти, оскільки право на освіту є одним серед основних прав людини у будь-якій державі.

Ратифікація Конвенції про захист прав і основних свобод людини сприяє забезпечення цього права на національному рівні. Саме держава є першоджерелом реалізації вільного доступу до освіти кожного, забезпечує протидію діяльності, яка перешкоджає користуватись цією можливістю. Також вона є прикладом для приватних навчальних закладів та сприяє боротьбі з дискримінаційною діяльністю.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Рішення Європейського Суду з прав людини від 07 грудня 1976 року. *Справа К'ельдсен, Буск Мадсен і Педерсен проти Данії* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Довідник із застосування статті 2 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини від 30.04.2017. Право на освіту. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_Protocol_1_UKR.pdf

ЧАСТИНА IV.

Асоційовані питання

Олександра БЕЛІЧЕНКО

e-mail: beli.alexandra14@gmail.com

ПОГЛЯДИ А.І. ЯКОВЛІВА НА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ

До славної плеяди українських дослідників нашої історико-правової минувшини належав А.І. Яковлів, який був прихильником ідей тих істориків права, котрі вважали, що в основною рушійною силою та провідним чинником у формуванні й розвитку права є ментальність та правосвідомість народу. Зазначений принцип вчений застосовує у власних наукових розвідках з проблемгенези процесуальної дії за звичаєвим правом [1, с. 52]. Зокрема, такими працями в яких він досліджував зазначене питання, можна, вважати «До питання про генезу копних судів на Україні», «Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII вв. на Україні», «Про копні суди на Україні», «Українське звичаєве процесуальне право», «До історії кодифікації українського права XVIII в.», «Український кодекс 1743 року «Права, по которымъ судится малороссійській народъ».

Вчений вважав, що правові явища не можуть бути законсервованими і вони перебувають у постійному розвитку. Це чітко проявляється при дослідженні історії українського звичаєвого процесуального права. За світоглядною концепцією початки нашого юридичного процесу ідуть від неписаного звичаєвого права, яке протягом віків зберігалось у народній пам'яті, а подальший його розвиток пройшов віковий шлях починаючи з часів Київської Русі й закінчуючи добою Гетьманщини. У вісімнадцятому столітті, через втрату державної автономії та зміною суспільно-політичної формації, звичаєве процесуальне право занепадає [5, с. 4].

Відповідно до звичаєвого права відбувався судовий процес общини, де всі її члени однаковою мірою мали права та обов'язки в судових розглядах.

Первісній формі судового процесу не були відомі стадії проведення розшуково-слідчих дій в сучасному їх розумінні. Основною формою відновлення справедливості була помста, яка не передбачала ніякої доказової бази. Якщо хтось був убитий за надану кривду, то вбивці за його дії не мстили. Було відсутнє поняття матеріальної відповідальності все вирішував суд старійшин щодо матеріального відшкодування потерпілій стороні [2, с. 8].

В подальшому, як доводить вчений, норми звичаєвого права стали базовими для писемних правових кодексів. Так, за статтями Руської Правди, опираючись на звичаєве право, процес був змагальний і мав приватно-позовний характер. Справа могла відкритися тільки з подачі скарги потерпілої сторони, а в разі її відсутності або неможливості подачі, це мали право зробити члени його сім'ї чи родичі. Для встановлення справедливості потерпіла сторона сама переслідує свого кривдника, збирає докази для підтвердження своєї правоти залучає свідків і лише після того до судово-владних органів із своїми претензіями та встановленням справедливості [3, с. 14]. Потрібно зауважити, що інша процесуальна сторона, з метою власного захисту, також мала можливість надавати докази або залучати свідків.

А. Яковлів вважав, що провадження з ряду формальних дій, які були обов'язковими для сторін є не що інше, як певні обряди, що були характерними для українського звичаєвого процесуального права.. Зокрема, вчений обґрунтовано пояснив статті Руської Правди про першу стадію процесу, що за своєю суттю є досудовим провадженням, та визначала процесуальні стосунки сторін і включали в себе окремі процесуальні дії, які в сучасному праві називаються попереднім слідством. На думку вченого попереднє слідство складалося з таких стадій, як «заклич», «звід» і «гоніння сліду».

Вчений констатував, що занепад Київської держави під татарською навалою призвів до того, що правові звичаї знову стали єдиним джерелом юридичної процедури. Люди почали вирішувати свої спори та встановлювати справедливість в судах громади, які в Литовсько-Руській державі називалися «копними судами» [4, с.12].

В часи перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського національна правотворчість розвивалася на основі звичаєвого права. На думку дослідника воно в подальшому набуло поширення на території всього князівства і така рецепція нашого давнього права підтверджується численними судовими актами до статутного періоду. У перших кодексах писаних законів використовується значна частин норм

звичаєвого права особливо, що регламентують юридично-процесуальні дії копних судів.

А. Яковлів доводить, що норми звичаєвого процесуального права діяли на території, що відносилася до Литовсько-Руської держави протягом XVII століття і лише в другій половині XVIII століття, під впливом змін умов політико-державних умов копні суди перестають діяти і звичаєве право втрачає свою значимість [5, с. 19].

Як вважає науковець, на території Гетьманщини новостворені козацькі суди у своїй діяльності посилалися на правові норми Литовських Статутів та звичаєвого права. А.І. Яковлів вказував, що джерела українського звичаєвого права мали важливе значення у використанні його норм кодифікаторами для внесення змін, пояснень та доповнень правових норм, запозичених з інших джерел, з метою пристосування до характеру місцевої нормотворчої умови [6, с. 110].

Особливо ці протиріччя виявились при формуванні системи покарань та принципів покарання. Як вважає А.І. Яковлів, домінуючим поглядом на злочин і покарання був релігійний, тому кара – відплата за гріх проти Бога. Тому-то у Кодексі 1743 р. часто використовується принцип таліону. Разом з тим, комісією, для посилення страху, ввела нові види тілесних покарань [6, с. 150].

В кінці XVIII століття на території колишніх земель Гетьманщини запроваджується губерніяльний адміністративно-територіальний та уніфікація судочинства до загальноімперського, копні суди, а разом з ними і звичаєве процесуальне право перестають діяти.

А. Яковлів доказував, що чуже право, яке діяло на українських землях було побудоване на інших принципах і не могло задовольнити потреб спільноти з іншою правосвідомістю та ментальністю, через це у цивільно-правових та сімейно-шлюбних відносинах часто судові рішення приймалися, опираючись на норми звичаєвого процесуального права [3, с. 24].

Отже погляди вченого на процесуальні дії за звичаєвим правом ґрунтувались на його світоглядній позиції, основними складовими елементами якої були: національно-державницький характер наукової творчості; діалектично-матеріалістичний підхід до історії права; орієнтація на провідні ідеї історичної школи права.

Дослідження зазначеної проблематики вчений проводив в хронологічних рамках коли існувала повна чи частково обмежена державність на українських землях. Зокрема, ґрунтовно було проаналізовано процесуальні дії за звичаєвим правом в часи Київської Русі., а також розкрито їх вплив на процедурну юрисдикцію у Великому князівстві Литовському. Вчений підкреслив, що в часи Гетьманщини кодифікація процесуального права хоч і відбувалася з використанням

різних джерел права, проте часто процесуальні норми нівелювалися у судовій практиці посилаючись на норми звичаєвого права.

Література

1. *Кудін С.* Дослідження історії вітчизняного кримінального права XI – XVIII ст. у працях А. І. Яковліва // Вісник академії адвокатури України. Вип. №14. К., 2009. С. 50–56.
2. *Яковлів А.* До історії кодифікації українського права XVIII в. // Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. 1939. Т. 2.
3. *Яковлів А.* Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII вв. на Україні // Життя і право. 1929. Ч. 1 15 с.
4. *Яковлів А.* Про копні суди на Україні // Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі, присвячений панові Президентові Чеськословенської республіки проф. др. Т.Г. Масарикові для вшанування 80-тих роковин його народження. Прага, 1930. Ч. 2. 24 с.
5. *Яковлів А.* Українське звичаєве процесуальне право // Український В. Університет в Празі в роках 1926–1931. В Празі: Державна друкарня в Празі, 1931. 21 с.
6. *Яковлів А.* Український кодекс 1743 року «Права, по которымъ судится малороссійській народъ» // Записки Наукового Товариства імени Шевченка. Мюнхен: Кооперативне вид-во «Заграда», 1949. Т. СЛІХ. 210 с.

Павло БІЛИК

e-mail: buks000@gmail.com

ФОРМУВАННЯ НОВИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА ЯК ВИКЛИК СУЧАСНОСТІ

Питання про генезис нової галузі права – це питання про процес виникнення й становлення певної якості в правовій реальності. Межею генезису нової галузі права є оформлення її як самостійної галузі права. Відомо, що методологічним орієнтиром у розкритті генези того чи іншого явища слугує поняття основи, оскільки основа містить ту сторону цього явища, яка обумовлює його інші сторони, властивості та зв'язки, що становлять сутність явища. Конкретизується поняття основи через близькі йому поняття причини й умови, що відображають процесуальну сторону реальності. Так, поняття причини характеризує не стільки саму галузь права, скільки процес її виникнення. Ось чому головним змістом аналізу передумов є встановлення протиріч, які визначають виникнення нової галузі права.

Становлення нової галузі права є результатом синтезу загальних, безпосередніх та основних передумов. Сформована нова галузь права являє собою систему, яка є затребуваною юридичною практикою й наукою.

Сьогодні у вітчизняній юриспруденції можна вважати загальноприйнятим визначення галузі права, під якою розуміється об'єктивно сформована всередині єдиної системи права у вигляді її відокремленої частини група правових інститутів і норм, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини на основі певних принципів і специфічним методом, унаслідок чого вони здобули відносну самостійність, стійкість та автономність функціонування [1, с. 22]. У вітчизняній юридичній літературі також поширена думка, згідно з якою підставою виділення нової галузі права є утворення нового предмета права й нового правового методу. Ця думка, незважаючи на декілька критичних робіт, є домінуючою в теорії держави та права з кінця 1930-х рр. [2, с. 297].

Однак, на наше переконання, конструкції галузі права, заснованій на особливому предметі й методі правового регулювання, притаманні протиріччя. По-перше, положення про власний метод для кожної галузі права не дотримується. По-друге, з огляду на цю конструкцію є незрозумілим статус таких утворень, як «комплексна галузь права». По-третє, існують труднощі у визначенні співвідношення системи права й системи законодавства [3, с. 34].

Якщо провести аналіз базового визначення галузі права, то з нього постає, що ознаками галузі права є такі характеристики: а) наявність відповідної сфери суспільних відносин; б) наявність певної єдності в цьому комплексі суспільних відносин; в) наявність об'єктивно обумовленого інтересу в самостійному регулюванні цього комплексу відносин; г) наявність певного специфічного методу регулювання цього комплексу відносин [2, с. 297].

Однак наведених загальних ознак недостатньо для виділення нової галузі права, оскільки вони носять суб'єктивний характер через свою нечіткість. Тому багато дослідників стали виділяти також інші ознаки, наприклад наявність загальних принципів або «соціальну цінність» [4, с. 23]. Проте використання як критерій для виділення нової галузі права наявності власних принципів у цій галузі права не отримало у вітчизняній юриспруденції розвитку, тому що названі ознаки є більш суб'єктивними, ніж інші.

Уже давно висловлювалася думка про те, що специфіка предмета правового регулювання галузі не вичерпується лише вимогою особливої форми або методу правового регулювання. Специфіка виявляється також у такому змісті правового регулювання, який не може охоплюватися загальними положеннями інших галузей права, а вимагає формулювання самостійних положень, спрямованих на застосування цієї сукупності

юридичних норм [5, с. 117]. Таким чином, новій галузі права необхідно мати власну «загальну частину», інакше таке утворення не може вважатися галуззю права.

Незважаючи на все сказане, головним системоутворюючим фактором для нової галузі права вважається предмет правового регулювання [6, с. 57]. Це основний, проте не єдиний чинник, його можна розуміти як об'єктивну потребу суспільства в особливому режимі правового регулювання згаданої групи суспільних відносин. На цю необхідність впливають усі сторони суспільних відносин, однак найбільше – соціально-економічні та політичні. Постає питання про те, яким є механізм утворення нової галузі права.

Багато авторів вважають, що слід виділяти суспільні відносини, які існують лише як правові, та суспільні відносини, для яких правова форма не є обов'язковою. Перші утворюють самостійні галузі права з об'єктивних причин (адміністративне, кримінальне тощо). Другі можуть як утворювати галузі права, так і не утворювати їх. При цьому вирішальну роль відіграють такі чинники: характер відносин, ступінь застосування до них методів державного впливу, наявність самостійного законодавства [7, с. 16].

Таким чином, існують галузі права, наявність яких зумовлюється об'єктивно, і галузі права, наявність яких залежить від волі суспільства й держави. Проте провести межу між об'єктивними та суб'єктивними умовами в такому разі досить складно. Зокрема, послідовно застосовуючи об'єктивний предметний підхід до розуміння галузі права, А.Ю. Анішин дійшов такого висновку: «Фінансове право є такою ж об'єктивною реальністю, як і самі фінанси. Воно виникло водночас із виникненням держави та є його невід'ємним атрибутом» [8, с. 11]. Щодо того, що об'єкт правового регулювання фінансового права виник одночасно (або принаймні хронологічно близько) з виникненням держави, вагатися дійсно не доводиться. Автор має рацію, якщо виходити зі згаданого підходу до розуміння того, чим є галузь права.

Таким чином, можна констатувати, що елементи структури права, які не вписуються в її логічну схему, проте є подібними за низкою ознак із галузями права, формують галузі права. Однак це не означає, що з них обов'язково повинна сформуватися повноцінна нова галузь права. Це означає лише, що є реальна можливість початку процесу формування нової галузі права.

Література

1. *Бобылев А.И.* Современное толкование системы права и системы законодательства. Государство и право. 1998. № 2. С. 22-27.

2. Керимов Д.А. Философские проблемы права. М.: Мысль, 1972. 472 с.
3. Сорокин В.Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс. *Правоведение*. 2000. № 4. С. 34-45.
4. Оборотов І.Г. Порівняльне правознавство. 3-є вид., випр. і доп. Миколаїв, 2014. С. 9–23.
5. Хахуліна К.С. Теорія держави та права як основа буття юриспруденції. *Правничий часопис Донецького університету: науковий журнал*. 2013. № 1(29). С. 116–120.
6. Мустафасва А. До питання про галузь права у світлі створення загальнотеоретичного підґрунтя забезпечення належного рівня регулювання прав людини і громадянина. *Збірник наукових праць Львівського державного інституту новітніх технологій та управління ім. В Чорновола*. Серія «Юридичні науки». 2010. Вип. 4. С. 56–65.
7. Мураховська Т.Є. Формування нових галузей в системі права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Харківський нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 19 с.
8. Анишин А.Ю. Предмет финансового права: современное состояние: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право; финансовое право; информационное право»; МГЮА. М., 2004. 19 с.

Назар БОЧУЛЯК
e-mail: nnovuch@gmail.com

АДВОКАТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ДО ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ

У період глобалізаційних викликів та трансформаційних процесів у праві одним з визначальних правозахисних інститутів є адвокатура. З огляду на тенденцію ідейної інтеграції у європейський правовий простір, питання значущості адвокатури як одного з фундаментальних інститутів демократичного поступу українського соціуму, гарантії прав і свобод його суб'єктів та її внутрішньої інституалізації є актуальною та надто важливою як для національного законодавства, так і для світових держав, зокрема України, де організоване адвокатське самоврядування.

Конститутивним напрямом ефективної діяльності істинно демократичної держави є гарантування забезпечення права на захист, який не уявляється без розвитку та якісного функціонування адвокатури.

Звісно, що без здійснення права на захист є немислено говорити про побудування демократичної держави, більше того, у контексті адаптації національного законодавства до міжнародних норм права адвокатура

виконує роль своєрідного індикатора істинності практичної реалізації законодавчих ініціатив.

Європейська система права відводить адвокатурі фундаментальне місце у своїй побудові, адже саме адвокати є основними репрезентантами, гарантами реалізації права на захист. Аргументом цьому виступає судова практика Європейського суду з прав людини, клопотання до якого є недопустимим без участі адвоката. Правовою основою сучасного українського законодавства про інститут адвокатури є Конституція України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», підзаконні нормативно-правові акти, а також виняткову роль мають акти Національної Асоціації Адвокатів України. Саме створення цієї організації обумовило суттєві переми в системі функціонування адвокатури, оскільки по-суті інституційно затвердило адвокатське самоврядування. Разом з тим, були внесені зміни до Конституції України, адекватно до яких упроваджено певне «привілейоване» право для адвокатури – представництво особи в суді, захист її від кримінального обвинувачення здійснюють виключно адвокати (ст.1312 Конституції України), яке в наукових розвідках популяризується під категорією «адвокатська монополія». Тому й актуалізується проблема дослідження змісту цих змін та їх наслідків щодо правового становища адвокатури в цілому, та адвокатського самоврядування зокрема.

Актуальність обраної тематики обґрунтовується також тим, що сьогодні відсутні ґрунтовні наукові розвідки з проблематики реформування та функціонування адвокатського самоврядування в Україні, передусім після набуття чинності Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Окрім того, вивчення засад, на основі яких у нашій державі залучаються представники адвокатури як фахова спільнота до реалізації делегованих державою на законодавчому рівні управлінських функцій контролю та регулювання у власному професійному середовищі, вимагає новітнього наукового підходу та становить значний суспільний запит.

Визначальними методами у процесі дослідження виступили методи системного та функціонального аналізу. Метод системного аналізу дозволить нам комплексно дослідити організаційні основи адвокатського самоврядування, структуру адвокатського самоврядування, охарактеризувати наявні зв'язки в адвокатському самоврядуванні, з'ясувати відносини, що виникають у сфері адвокатського самоврядування, окреслити організаційні форми адвокатського самоврядування. Метод функціонального аналізу застосовано у процесі вивчення нами функціональних базисів адвокатського самоврядування, комплексу функцій, які воно здійснює, ролі, завдань та соціальної місії адвокатського самоврядування.

Нами теоретично узагальнено та запропоновано нове розв'язання наукового завдання, яке полягає в окресленні організаційних форм адвокатського самоврядування в Україні з метою перспективного реформування вітчизняної адвокатури на базисі науково аргументованих концепцій, що повинне сприяти удосконаленню якості пропонованої адвокатською спільнотою правової допомоги в українському просторі. До важливих положень магістерської роботи варто віднести наступні:

Визначена національним законодавством дефініція організаційно-правової (організаційної) форми власне адвокатської діяльності дещо викривлено виводить сам об'єкт, який виступає предметом видового поділу у контексті характеристики організаційних форм, що діють в адвокатурі. У процесі дослідження організаційних форм в системі адвокатури необхідно говорити про «форми організації адвокатської діяльності», але аж ніяк не про «організаційні форми адвокатської діяльності».

Адвокатське самоврядування – право адвокатів, гарантоване державою, вирішувати проблеми організації та функціонування адвокатури відповідно до порядку передбаченого законодавством про адвокатуру.

Визначено, що завданням адвокатського самоврядування є формування та забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування, формування високопрофесійного адвокатського корпусу та вирішення питань про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності. Запропоновано ввести відповідні доповнення до ст. 44 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Збори адвокатів виступають авансованою (первинною) формою регіонального адвокатського самоврядування, яка здійснюється разом зі конференціями адвокатів, функціонуванням регіональних рад адвокатів, кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатів, регіональних ревізійних комісій адвокатів. Самі збори адвокатів проходять в обласних центрах, районних центрах, районах міста, містах обласного підпорядкування.

Збори адвокатів користуються наступними повноваженнями:

1) вибір делегатів на регіональні конференції адвокатів;

2) окреслення проблем, які повинні бути внесені до денного порядку регіональних конференцій адвокатів. Нагальність змін до ст. 47 Закону та наступних наукових розвідок означеної проблеми обумовлюється практичними потребами органів адвокатського самоврядування в Україні зокрема, та адвокатського співтовариства загалом.

Запропоновано організування органів адвокатського самоврядування методом прямих виборів. Відтак би в адвокатурі виборні посади (голів та членів РАУ чи РА регіонів, голів ревізійних комісій адвокатів регіонів,

ВКДКА, КДКА чи Вищої ревізійної комісії) посідали особи внаслідок обрання їх усіма, без винятку, адвокатами регіону або адвокатами України.

У результаті наділення органів адвокатського самоврядування повноваженнями (правами) з адміністрування системою безоплатної правової допомоги, означитиме фактичну передачу адвокатському самоврядуванню керування державними (бюджетними) коштами. По суті, це стане фактом бюджетного фінансування адвокатури, а це безпосередньо перечить правовому статусу адвокатури, як неспідрічного «недержавного самоврядного інституту». Дисциплінарна відповідальність адвоката виступає різновидом їх професійної відповідальності. Вона у законодавчому порядку передбачає дисциплінарне стягнення з адвоката за вчинення ним дисциплінарного проступку.

Установлено певні тенденції щодо обмеження адвокатських кваліфікаційно-дисциплінарних комісій у їх професійній компетенції визначувати, що саме виступає дисциплінарним проступком адвоката. Себто спостерігаються конкретні зусилля на підзаконному щаблі формулювати окремі склади дисциплінарних проступків та несення відповідальності за них (підбір стягнення, яке буде застосоване до адвоката за вчинення певного проступку). Неприпустимим є формулювання та визначення переліку системи (складу) дисциплінарних проступків, тлумачення виду дисциплінарного стягнення за вчинення правопорушення в актах органів адвокатського самоврядування.

Доведено, що система (органи) адвокатського самоврядування в Україні функціонує за правилом «згори донизу», а відповідно до міжнародних стандартів зобов'язана створюватися вільно в адвокатських спільнотах у регіонах. Національне законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність прикріплює за національними органами адвокатського самоврядування конкретні функції, які насправді необхідно делегувати регіональним органам.

Нерегламентованою на законодавчому рівні залишається первинна форма здійснювання самоврядування адвокатами, яка за територіальним принципом є найбільш близька до них – зборів адвокатів. Відтак нами запропоновано врегулювати квоту представництва, перелік компетенцій, порядок проведення зборів адвокатів, а також саме питання делегування суб'єктів на регіональні конференції адвокатів.

В результаті проведеного нами дослідження вважаємо за доцільне удосконалити законодавче положення про адвокатське самоврядування наступними пропозиціями:

«Завданнями адвокатського самоврядування є:

1) гарантування незалежності адвокатів, забезпечення захисту від втручання у виконання адвокатської діяльності;

- 2) організація професіонального адвокатського корпусу;
- 3) системна підтримка якісного професійного рівня адвокатів;
- 4) створення та забезпечення ефективної діяльності органів адвокатського самоврядування;
- 5) організація сприятливих умов для реалізації адвокатської діяльності;
- 6) розв'язання проблем щодо притягнення суб'єктів адвокатської діяльності до дисциплінарної відповідальності;
- 7) забезпечення доступності та відкритості інформативної бази про адвокатуру та адвокатську діяльність;
- 8) систематичне ведення Єдиного реєстру адвокатів України;
- 9) безпосередня участь у формуванні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя та Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів згідно порядку, передбаченого законом».

Світлана БРОВЧУК
e-mail: brovchuks20@gmail.com

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ УЧЕНИМИ ХІХ ст.

Найбільшим здобутком у процесі систематизації прав у Великому князівстві Литовському стало укладання в ХVІ ст. трьох Литовських статутів. Кодифікація литовсько-руського права відбулася за принципами пріоритету писаних законів (хоч у самих Литовських статутах містяться посилання на давні звичаї), єдності права (Литовський статут не суперечив дії інших нормативно-правових актів), суверенності держави (у 1569 р. цей суверенітет було втрачено) та рівності усіх перед законом (реально Литовські статути визнали неоднакову правоздатність різних суспільних груп) [1, с.110].

Статути Великого Князівства Литовського 1529, 1566 і 1588 років представляли собою найновіші та ретельно розроблені юридичні документи у Європі. Саме у них знайшли відображення і основні положення державного, цивільного, сімейного, кримінального і процесуального права князівства, нормиримського, руського, польського і німецькогокодіфікованогозвичасвого права, відповіднамісцевасудова практика, «Руська правда», польські судебники. Його положення діяли на землях Литви і Русі аж до середини ХІХ століття [2].

Статути є пам'ятками історії законодавства та культури литовського, українського і білоруського народів. Ось чому викликає протест найменування Статутів литовськими, що перекручу є їх сутність і історичне походження [3].

Відомо, що в основу Статуту 1529 року були покладені норми, напрацьовані адміністративною та судовою практикою на базі звичаєвого права України, Литви та Білорусії. Це відображене в його найменуванні: «Права писане дань панству Великому князству Литовському, Рускому, Жомойтському и иных через наяснейшего пана Жикгимонта, з Божее милости короля Польского, великого князя Литовского, Руского, Пруского, Жомойтского, Мазовецкого и иных» [2].

Статути 1566 та 1588 рр. носили назви: «Статут Великого князства Литовського 1566 года» і «Статут Великого князства Литовського 1588 года». В цих найменуваннях підкреслювався загальнодержавний характер статутів і відображалась інтеграція правових норм України, Литви та Білорусії. На цій підставі статuti слід називати повним найменуванням з відповідним порядковим номером, як то: «Статут Великого князівства Литовського», та тільки не «Литовський статут», бо таке найменування спотворює дійсне розуміння історії [4].

Найрозробленішим був Литовський статут 1588, в якому значною мірою зберігались основні засади давньоруського права. Цей статут, що діяв, зокрема, у Київській, Подільській та Волинській губерніях до 1840, юридичне запровадив кріпосне право на Брацлавщині (тепер Вінницька і частина Хмельницької обл.) і Придніпров'ї. Написаний білоруською мовою, а в 1614 його перекладено і видано польською, згодом — французькою, латинською та ін. мовами. Закріплював феодальну власність на землю, передбачаючи і власність на неї селян. Третій статут оформив створення єдиного стану кріпосних селян шляхом злиття закріпачених слуг з ін. розрядами залежних селян. Договори, як правило, укладаються в письмовій формі. Інколи вимагалася їх реєстрація в суді та присутність свідків. Найпоширенішими були договори купівлі продажу, позики, майнового найму. Для забезпечення зобов'язань застосовувалася застава. Право спадщини належало синам, дочки могли одержати не більше чвертини майна у вигляді приданого [6].

У цьому Статуті знайшли віддзеркалення правовідносини і нові підходи у відношенні до конфесій. Була визначена роль держави у збереженні миру між громадянами. Це уніфіковане законодавство мало рівну силу для всієї території Речі Посполитої.

Систематичне вивчення Литовського Статуту в контексті історії Великого князівства Литовського започаткував у середині XIX ст. визначний представник київської історико-юридичної школи М.Ф. Владимирський-Буданов і успішно продовжили його колеги та учні Ф.І. Леонтович, М.М. Ясинський, Г.В. Демченко, О.О. Малиновський, М.О. Максимейко.

Дослідженню злочинів проти особи у праві Великого князівства Литовського у своїх наукових працях приділяв увагу й дослідник М.О. Максимейко. Вагомою сторінкою української історико-правової науки є науковий доробок Федора Івановича Леонтовича. Діяльність вченого неодноразово привертала увагу юристів та істориків. Важливим етапом діяльності вченого стали дослідження з історії литовсько-руського права, які дали можливість вважати Ф.І. Леонтовича фундатором нової західноруської школи права [7].

Опублікування тексту Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. сприяло появі наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. ряду історичних досліджень, присвячених історії суспільного, державного ладу, права Великого князівства Литовського (далі - ВКЛ), в яких тією чи іншою мірою вивчалися джерела Статуту 1588 р., аналізувалися його норми. Серед таких була низка праць Ф. І. Леонтовича, зокрема «Руська Правда і Литовський Статут», «Спірні питання литовсько-руського права», «Нариси історії литовсько-руського права» [8].

Важливим аспектом наукового доробку Ф.І. Леонтовича стосовно права ВКЛ було те, що він вивчав окремі українські (руські) землі, що входили до складу цієї держави впродовж ХІV - ХVІст. - Київщину, Волинь, Сіверщину, Поділля і дійшов висновку про своєрідність їхнього розвитку, відособленість від інших регіонів князівства та збереження ними багатьох рис укладу Київської Русі.

А. Павлов довів, що Литовський Статут глибоко вплинули на розвиток економіки українських земель і сприяли поширенню зовнішньоекономічних зв'язків. Створення Статуту 1588 року мало велике значення для розвитку, у майбутньому, правової думки України, Білорусії, Польщі, Росії, інших держав [5].

Отже, Литовські статuti були важливим джерелом права на українських землях, вони забезпечували спадкоємність і наступність багатьох норм та інститутів і в українського права, сформованих у Київській Русі та Галицько-Волинській державі. Литовські статuti вирізнялися достатньо високим, як для того часу, рівнем юридичної техніки: в них подано визначення багатьох правових термінів (наприклад, злочин, право власності, договір, контракт та ін.). Литовські статuti також позитивно вплинули на розвиток української правової думки і формування законодавства.

Література

1. *Терлюк І.* Історія держави і права України (Доновітній час). К.: Атіка, 2006. 400 с.

2. Історія держави і права України: Академічний курс: У 2 т.: Підручн. для студ. юридичн. спец. вузів/ Ред. В.Я. Тацій, А.Й. Рогожин; Академія правових наук України, Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. К.: Ін. Юре. 2000. Т.1. 2000. 646 с.
3. Орленко В.І. Історія держави і права України: Посібник для підготовки до іспитів. К.: Вид. Паливода А. В., 2006. 161 с.
4. Швидько Г. Історія держави і права України (X – XIX століття): Навчальний посібник. Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1998. 175 с.
5. Іванов В. Історія держави і права України :Навчальний посібник /Міжрегіональна акад. управління персоналом. К.: МАУП. 2002. Ч. 2. 2003. 223 с.
6. Історія держави і права України: Академічний курс: У 2 т.: Підручна. для студ. юридичн. спец. вузів/ Ред. В.Я. Тацій, А.Й. Рогожин; Академія правових наук України, Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. К.: Ін Юре. 2000 Т.2. 2000. 577 с.
7. Єгорова О.В. Історія українського права в дослідженнях М.Ф. Владимирського-Буданова // Історія і особистість історика: Зб. наук. пр., присвяч. 60-річному ювілею проф. Г.К. Швидко. Д., 2004. С. 295-300.
8. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 р.: У 2 кн. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. О.: Юрид. л-ра, 2004. Кн. 2. 568 с.

Христина ВАВРИК
e-mail: vhuks0010@gmail.com

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Конституцією України прямо не передбачено принцип доступності правосуддя, однак він випливає з низки її положень. Згідно з п. 3 ст. 8 Конституції України звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина гарантується безпосередньо на підставі Основного Закону. Ст. 55 Конституції визначає, що права та свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено, що судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, передбаченому Конституцією та законами України. П. 1 ст. 6 встановлюється, що всім суб'єктам правовідносин гарантується захист їх

прав, свобод і законних інтересів незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до цього Закону.

Ще на початкових етапах судово-правової реформи проголошено ідеї, реалізація яких у чинному законодавстві була спрямована на максимальний доступ особи до суду [1]. Посилання на необхідність забезпечення доступного і справедливого правосуддя, прозорості діяльності судів зроблено в підсумкових документах парламентських слухань «Про здійснення судово-правової реформи в Україні» і «Про стан правосуддя в Україні». Аналогічні приписи зустрічаються й у деяких підсумкових документах науково-практичних конференцій і законопроектах [2].

Вивчаючи проблему доступності правосуддя, не можна оминати рішення КС України у справі про доступність і безоплатність освіти, у мотивувальній частині якого (п. 4.2, абз. 2) підкреслюється, що системний аналіз положень КУ, у яких вживається термін «доступність», дає підстави для висновку, що поняття «доступність освіти» в п. 3 ст. 53 Конституції означає створення державою можливостей для реалізації права людини на освіту. У такий спосіб КС України наголосив на обов'язку держави забезпечити реалізацію зазначеного права.

У резолютивній частині рішення вказано, що положення ч. 3 ст. 53 Конституції України про те, що «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах», необхідно розуміти так: 1) доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту на принципах рівності, визначених ст. 24 КУ, означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, а держава має створити всі можливості для його реалізації; 2) безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту — це можливість здобуття останньої в державних і комунальних навчальних закладах без внесення плати в будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу і в межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена ч. 3 ст. 53 Конституції [3].

Доцільним є звернення до англomовного аналога поняття «доступ до суду». Англійською слово «access» перекладається як доступ, право доступу; підхід, прохід, сервітут проходу. Глумачний словник пропонує такі значення цього терміна: спосіб наближення або входу; право або можливість досягти, використати або відвідати; свобода наближення або взаємодії. Словосполучення «access to courts» означає доступ до судових установ, можливість звернення до суду; право на судовий захист. Іншими словами, мається на увазі доступ до суду в інституційному аспекті. Одночасно в англomовній літературі зустрічається і словосполучення «access to justice»,

переклад якого може містити певні варіації. Англійське «justice» має декілька значень: справедливість; правосуддя; юстиція; суддя [4, с. 251].

У теорії права доступність розглядається здебільшого як доступність права (законодавства). Цим питанням присвячено публікації таких учених, як В.Д. Ткаченко, І.М. Жаровська, С.П. Погребняк, у яких автори досліджують поняття, зміст, прояви доступності права, що не стосуються предмета даної наукової роботи. Важливим є обґрунтування тези, що забезпечення доступності права (законодавства) - це функція держави і відповідно її обов'язок. Крім того, за переконанням І.М. Жаровської, доступність законодавства передбачає максимально можливе на певному етапі розвитку суспільства наближення особи до законодавства і законодавства до особи, що служить передумовою життєдіяльності будь-якого демократичного суспільства.

Наведене положення перекликається із запропонованою І. М. Жаровською «внутрішньою» доступністю права як можливістю свідомо засвоїти інформацію про правові вимоги, що містяться у правовій нормі (яка разом із доступністю «зовнішньою», тобто можливістю легко і швидко знайти необхідну юридичну норму, складає структуру поняття «доступність права») [5, с. 145].

Роль держави в забезпеченні доступності певного правового інституту визначається двома вихідними положеннями.

По-перше, держава, яка проголошує себе правовою й демократичною, бере зобов'язання забезпечити відповідний рівень особистої свободи індивіда, що неможливо без створення як інститутів, спрямованих на реалізацію творчого, інтелектуального потенціалу особи (наприклад, освіти), так і спеціальних правозахисних (приміром, суду).

По-друге, ступінь їх доступності, а значить, і зобов'язання держави його забезпечити мають визначатися соціальною значимістю того чи іншого інституту.

Принцип доступності нерозривно пов'язаний з ідеалами справедливості. Так, міжнародно-правові акти у сфері судової влади розуміють під поняттям «суд» лише суд «справедливий» (ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини), сприймаючи цю його характеристику як невід'ємну властивість належної організації суду в державі. У науковій, насамперед філософській, літературі справедливість розглядається в різноманітних аспектах, що відбиває уявлення людства про належний стан речей. Її ідеали як загальноприйнятого стандарту належно почали розвиватися за давніх часів, разом зі становленням держави і права. На ранніх етапах зародження людства (культура античного світу, середньовіччя) вони існували на рівні міркувань про те, якими мають бути

людина і суспільство, й відображали певні настанови суспільної та індивідуальної свідомості [6, с. 510–519].

Аналізуючи різноманітні втілення ідеї справедливості, зауважимо, що їх зміст нерозривно пов'язаний з історичними, культурними й соціальними реаліями. Відповідно до двох вимірів соціального буття — персонального й інституційного — можна вирізнити два поняття справедливості: а) як характерна риса особистості, що належить до чотирьох головних рис людини поряд із розважливістю, мужністю й розумом (мудрістю); б) яка стосується соціальних інститутів (родини, господарства, школи), включаючи справедливість політичну як властивість права, держави й політики. Їх теж можна позначити як суб'єктивну й об'єктивну справедливість [7, с. 222–223].

Значне місце питання справедливості посідають у практиці Європейського суду з прав людини. Ключовими елементами справедливого процесу в практиці Суду вважаються: рівність сторін (справедливий баланс), змагальність процедури, наочність відправлення правосуддя, ефективна участь у процесі розгляду справи (адекватне і правильне використання права на захист), швидкий розгляд справи (*justice delayed is justice denied*, що означає: запізнення правосуддя є відмовою в ньому).

Таким чином, концепція Суду щодо права на справедливий судовий розгляд згідно зі ст. 6 Конвенції містить критерії оцінки насамперед процедури судового розгляду, тобто процесуальної справедливості. Щодо належної організації суду, то практика Суду дотримується першорядних вимог до суду: незалежність, безсторонність, компетентність, утворення на підставі закону [8, с. 217–220].

Ці критерії та проблеми втілення ідеї доступності правосуддя в організації судової системи будуть розглянуті в наступних підрозділах.

Ураховуючи багатоаспектність феномену справедливості, можна зробити висновок: згідно із сучасними поглядами вона виступає як: 1) взірець, стандарт поведінки людей у їх співіснуванні та взаємодії; 2) беззаперечна правова цінність, що набуває рис універсальності; 3) критерій оцінки діючого позитивного права й інструмент легітимації діючого права і правових інститутів; 4) критерій, який використовується при розподілі соціальних благ. Стандарти справедливого правосуддя, по суті, є проявом ідеї справедливості в її інституціолізованому аспекті й відображають певний суспільний консенсус щодо того, яким вимогам має відповідати судова процедура, який мінімальний набір гарантій вона повинна містити. Справедливість у правосудді можна розглядати як: 1) процес здійснення правосуддя (справедлива процедура, регламентована процесуальним законодавством); 2) вимоги до устрою суду (незалежний, неупереджений, безсторонній, доступний, законний); 3) результат

судового розгляду (судове рішення у справі, що відповідає не лише нормам матеріального права, а й ідеалам справедливого розподілу благ у суспільстві).

Література

1. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні: Постанова Верхов. Ради України від 28.04.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. Ст. 426.
2. Концепція розвитку системи правосуддя на 2004–2014 рр. *Юрид. вісн. України*. – 2004. – № 10. – С. 5. Проблеми правового забезпечення економічної та соціальної політики в Україні: Рек. наук.-практ. конф. 24–25.05.2005 р. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2005. 24 с.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України від 04.03.2004 р., № 5-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 11. Ст. 674.
4. *Англо-русский юридический словарь*. Сост.: С. Н. Андрианов, А. С. Берсон, А. С. Никифоров. 2-е изд., стереотип. М.: РУССО, 1998. 512 с.
5. *Жаровська І.М.* Доступність права: теоретико-правовий аспект. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2004. № 11 (37). С. 142–151.
6. *Банчук О.А., Куйбіда О.Р.* Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав і основних свобод до процедури здійснення судочинства. К.: ІКЦ «Леста», 2005. 116 с.
7. *Самохвалов В.В.* Законність і справедливість в епоху античності і середньовіччя. *Правова держава: Щоріч. наук. пр. ІДП НАН України*. К.: Юрид. кн., 2000. Вип. 11. С. 510–519.
8. *Філософія права: Навч. посіб.* За заг. ред. *О.Г. Данільяна*. К.: Юрінком Інтер, 2002. 272 с.

Любов ВАТАМАНЮК
e-mail: lyubof13@gmail.com

ПРАВОСУДДЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Правовий досвід сучасних демократичних країн виразно відображає, що правосуддя (його система, механізм та організованість) – це продукт політичного компромісу, який досягається між законодавчою та виконавчою владою. Разом із тим, незалежна судова влада – це результат компромісу між державою та громадянським суспільством. Саме завдяки діяльності певних правових інститутів, соціум попереджає та запобігає

тотальній підлеглих судової влади державі в особі їх органів чи посадових осіб. Пошук балансу між державою та громадянським суспільством мотивує до таких механізмів організації судової влади, які зуміють продемонструвати їх спільний компроміс.

На нашу думку, компроміс між державою та громадянським суспільством щодо проблеми організації судової влади та здійснення правосуддя може реалізовуватися, насамперед, у формі громадянського контролю. Слід погодитись із думкою С.В. Шестака, що недержавний контроль є одним із механізмів позитивної консолідації суспільства, коли максимально можлива відкритість судової влади стає запорукою підвищення рівня її довіри серед широких верств населення, коли відносини між державою та громадянським суспільством розвиваються в руслі конструктивного діалогу [1, с. 324].

Соціум повинен продукувати через відповідні механізми організації суддівського корпусу. При здійсненні правосуддя суспільство впливає через безпосередню участь представників громади (народних засідателів, присяжних). Громадянський контроль за судовою владою має здійснюватися через відкритість процесу правосуддя (гласність та відкритість судочинства), доступність ЗМІ до судової інформації та її об'єктивне висвітлення [2, с. 236].

На думку, В.В. Городовенка, контроль громадськості за судом можливий завдяки наявності: по-перше, гласності, відкритості (публічності) судового розгляду; по-друге, наявності інституту відводу суддів за ініціативою учасників процесу або самих суддів; по-третє, участі народу у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних; по-четверте, включення до складу кваліфікаційних комісій суддів представників юридичної громадськості [3, с. 172].

Прозорість судової влади і правосуддя – необхідна умова здійснення за ними ефективного громадянського контролю. Водночас прозорість правосуддя виступає особливою проблемою, яка має не лише юридичний, але й політичний характер. Держава і громадянське суспільство ще не зробилися тут паритетними учасниками, для цього необхідно, щоб реформу акумулювала зацікавленість громадян. У змагальному правосудді індивід за тлумачення є сторона рівноправна з державою, і саме тут він має шанс реально, а не в деклараціях, сьогодні, а не завтра, змусити державу зважати на свої права та законні інтереси.

Публічність, чи відкритість правосуддя, – значно більш глибоке поняття, а ніж просто гласне провадження судового розгляду чи оголошення вироку. По суті, вона – пріоритет громадянського суспільства над державою [4, с. 172].

Юридичною і суспільною практикою розроблені певні форми контролю соціуму над правосуддям: гласність процедури судочинства; демократичний порядок формування судової системи і суддівського

корпусу; інформованість суспільства про механізм формування судової влади, про ухвалені нею рішення, про призначення і особисті якості її представників, також надання гласності і відкрите обговорення всіх цих питань в рамках публічного дискурсу. Разом усе це складає відкритість, «прозорість» або транспарентність правосуддя.

Судова влада в сучасному суспільстві, будучи інтегрованою у державний механізм, має виконувати функцію посередника в суперечках між учасниками суспільного життя і являє собою доволі ефективний засіб примирення і розв'язання соціальних конфліктів. У цьому вбачається головна соціальна цінність правосуддя і основна причина, через яку суб'єкти соціального життя конституують судову владу. Водночас судова влада (як і інші гілки влади) та структури громадянського суспільства є генетично пов'язаними. У суспільстві, де немає місця для громадянської ініціативи, не може існувати і незалежна судова влада, а значне поширення нігілістичних настроїв масової свідомості щодо легальних форм задоволення своїх потреб і захисту інтересів руйнує фундамент існування судової влади [5, с. 50–51].

Як справедливо наголошує Т.В. Струс-Духнич, важливою проблемою в умовах розбудови громадянського суспільства є проблема самостійності судів і незалежність суддів, що є гарантією захисту прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, а також інтересів суспільства і держави. Самостійність судів виявляється в тому, що вони у своїй діяльності нікому не підзвітні, підпорядковуються лише закону, судові рішення не потребують попередньої згоди чи затвердження будь-якої посадової особи або органу, вони мають силу закону в конкретній справі і є обов'язковими для виконання всіма громадянами і на всій території України [6, с. 12].

Безумовно, судова влада у правовій та демократичній державі має будуватись на таких засадах, щоб бути незалежною та самостійною між державою та людиною. Незалежна судова влада – це насамперед прояв і здобуток громадянського суспільства, де суд виступає не складовою системи державного апарату та управління, а є незалежним та безстороннім посередником між громадянським суспільством та державою.

Література

1. Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку: матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції 16–18 вересня 2011 р., м. Саки. Київ; Сімферополь: СМД, 2011. Ч.1. 448 с.

2. Прилуцький С.В. Громадянське суспільство в механізмі судової влади та правосуддя: теоретико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 236-243.
3. Городовенко В.В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні. К.: Фенікс, 2007. 224 с.
4. Смирнов А.В. Проблемы открытости судебной власти для гражданского общества. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-ropnyatii-sudebnaya-vlast>
5. Судебная власть. Под ред. И.Л. Петрухина. М.: ООО «ТК Велби», 2003. 720 с.
6. Струс-Духнич Т.В. Судова влада в період розбудови громадянського суспільства: теоретико-правові аспекти: Автореф. дис. ...к.ю.н.: спец. 12.00.01 / Т.В. Струс-Духнич; Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2012. 18 с.

Богдан ГАРАСИМІВ
e-mail: realistprocs@gmail.com

РОЛЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ФОРМУВАННІ ПРАВАВОЇ ДЕРЖАВИ

Розвиток демократичних процесів в державі, ринкової економіки і громадянського суспільства є пріоритетним напрямком трансформаційних процесів в Україні та постсоціалістичних суспільствах Центрально-Східної Європи. Подальший демократичний поступ вимагає утвердження громадянського суспільства як невід'ємної умови незворотності політичної трансформації. Якщо категорії «демократія» і «ринкова економія» є вже досить усталеними у політичному та науковому дискурсах, то концепт «громадянського суспільства» й досі потребує аргументованого тлумачення.

Значну роль у суспільно-політичному житті відіграє студентська молодь з власними інтересами, пріоритетами та цінностями. Українська держава переживає період глибоких перетворень у всіх сферах свого буття. У реалізації завдань трансформації політичної системи та утвердження режиму консолідованої демократії виняткова роль належить інститутам громадянського суспільства, у тому числі молоді. Політична та громадська участь студентської молоді набуває нової актуальності у зв'язку з формуванням їх свідомості в умовах соціальних, політичних та економічних перетворень, відходу від патерналістських устремлінь держави.

Інституціоналізоване громадянське суспільство представляє собою розгалужену, багатоаспектну мережу різноманітних форм асоціативного

життя, волевиявлення й формування громадської думки, забезпечених певною інфраструктурою й автономних стосовно держави.

Очевидно, що найбільш мобільною частиною суспільства є молодь. Саме молоді люди здатні досить швидко реагувати на зміни в суспільно-політичному житті держави і, разом з цим, проектувати власними діями завдання державної політики. Вони виконують чимало соціальних ролей, долучаються до різних соціальних інституцій, які надають їм змогу проявити себе та реалізувати особисті ідеї, бажання, потреби. По-перше, тому, що молодь є найбільш рухливою та динамічною верствою суспільства. По-друге, молодь займає досить високу питому вагу в сукупному населенні країни. По третє, це – соціальна група, яка сильніше відчуває та реагує на невідповідність між декларативністю пануючих у суспільстві прав і реальними можливостями їх забезпечення.

Як інститут громадянського суспільства студентство виступає соціальним акумулятором трансформаційних змін. Будучи носієм величезного інтелектуального потенціалу, особливих здібностей до творчості (підвищені чуттєвість, сприйняття, образність мислення), молодь – прискорювач упровадження у практику нових ідей, ініціатив, нових форм життя, бо за природою вона противник консерватизму і застою [1, с. 8].

Громадсько-політична активність молоді може бути як конструктивно-реформаційною, так і деструктивною. Суспільство і держава впливають на формування свідомості студентської молоді через виховання її громадських позицій, засвоєння елементів політичної культури, що обумовлює суб'єктно-об'єктні відносини, які згодом визначають взаємовідносини у політиці, що необхідно для укріплення суспільства й держави. У свою чергу, активність студентської молоді сприяє високому рівню політичної соціалізації, що здійснюється в рамках державної молодіжної політики [2, с. 3].

Будучи найменш консервативною за своїми ціннісними орієнтаціями верствою населення, молодь найбільш чутливо реагує на соціальні зміни, виступає своєрідним «барометром» соціально-економічного та політичного стану суспільства. Можна з повним правом назвати молодь, особливо студентство, «соціальним нервом суспільства» [3, с. 4]. Вона відіграє дедалі більшу роль у суспільно-політичних перетвореннях, що відбуваються в державі, активно підтримує політичний курс на здійснення демократичних реформ, бере участь у розбудові демократичного суспільства. Саме студентська молодь часто ініціює соціально-економічні, політичні і духовні зрушення, адекватні викликам часу. Тому дослідження саме її політичної активності та культури становить практичний інтерес.

Студентство як рушійна сила громадянського суспільства та його кадровий ресурс прагне сформувати найбільш затребувані для поточного моменту соціальні та професійні компетенції. У ньому закладений діяльнісний потенціал, здатний конвертуватися у соціальний капітал. Студентська активність може здійснюватися у різних формах діяльності, як то участь у навчальному процесі, гуртках, виборах, референдумах, профспілкових організаціях, партіях, органах місцевого самоврядування, різних громадських ініціативах, а також у заходах, що мають конфліктну природу: масових виступах протестного характеру, участі в революційних рухах.

Студентська громада є осередком взаємодії, спілкування і солідарності. Вона власне є наймобільнішим та найоперативнішим середовищем публічного життя і колективного вирішення проблем. Студентство є тим інститутом громадянського суспільства, який найбільше має бажання та здатність усвідомлювати, артикулювати і відстоювати свої інтереси. Йому притаманне негативне ставлення до порушення демократичних норм, законів, моральних принципів. Саме студентство як рушій громадянського суспільства найчастіше ініціює соціальні, економічні, політичні й духовні зрушення, адекватні викликам часу.

Таким чином, однією з головних умов демократичного політичного режиму є ефективне функціонування громадського суспільства. Студентська молодь є потужним людським ресурсом та рушійною силою суспільства. Глобалізаційні процеси сучасності зумовлюють нагальну необхідність розвитку та розкриття духовного, інтелектуального, професійного потенціалу молодих людей з огляду на розбудову демократичного суспільства. Підтримка молодих людей, їхнє залучення до творчої, активної участі в житті суспільства – це інвестиції у розвиток стратегічних ресурсів держави, оскільки саме молоде покоління виконує такі важливі соціальні функції, як: успадкування і підвищення досягнутого рівня розвитку суспільства й держави та соціального відтворення, відповідаючи за збереження та спадкоємність розвитку суспільства.

Література

1. *Безклетний С.* Політична участь молоді та студентів як предмет політичного аналізу. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка.* 2007. № 3. С. 7-13.
2. *Баснін О.С.* Політична активність студентства у контексті трансформації суспільних відносин в Україні: автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02. К., 2010. 18 с.
3. *Кругляк І.С.* Динаміка рівня політичної активності студентської молоді регіону в 2004-2009 роках: конкурсна робота. Полтава, 2009. 38 с.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ТРАНЗИТИВНИХ ПРОЦЕСІВ

Сучасні держави та уряди, активно шукаючи відповіді на актуальні правові, соціально-економічні, політичні, екологічні, демографічні та інші питання, намагаються з'ясувати, яким чином суспільство має бути долученим до розв'язання суспільних проблем, чи можливо повною мірою використати наявний людський потенціал. Пошук відповідей, зазвичай, пов'язано з викликами, що час від часу виникають у суспільстві залежно від того, які суперечності нагромаджено між владою та соціумом, які системні ризики потребують подолання, які загрози можуть призвести до радикальних змін у державі.

Національним інститутом стратегічних досліджень в аналітичній доповіді ситуація в Україні охарактеризована як системна криза – криза базових відносин у політико-правовій та соціально-економічній сферах, на яких будувалася чинна модель розвитку країни. Тривале нехтування потребою здійснення суспільних перетворень, яких вимагали виклики сучасності, призвело до деградації більшості важливих суспільних інститутів країни, погіршило ситуацію із забезпечення базових прав і свобод людини і громадянина, поставило під загрозу суверенітет нашої держави [1, с. 3]. Відстань між владою й суспільством спричинила глибоку ціннісну, правову, інформаційну, політичну дезорієнтацію значної частини населення країни.

Відтак, актуальним залишається питання побудови відносин між владою та суспільством, досягнення консенсусу. Зберігають актуальність проблеми браку публічності й відповідальності органів державної влади перед суспільством, вчасного та повного інформування про прийняття рішень, забезпечення громадського контролю за їх виконанням. На нашу думку, не єдиним, але одним з унікальних «рецептів» запобігання повторенню подібних криз у майбутньому є існування та розвиток громадянського суспільства, адже відсутність співпраці органів влади з громадянським суспільством спричиняє деградацію держави.

Розвиток економічних відносин свідчить про подальше розшарування суспільства на багатих і бідних, що суттєво знижує можливості останніх. При цьому практично всі демократичні країни у своїх конституціях визначають засадничим принципом рівноправ'я. На наш погляд, громадянське суспільство – це відносини взаємодії рівноправних індивідів,

де не може бути виключення за рівнем доходу, расовою приналежністю, кольором шкіри тощо. Рівність можливостей і соціальна справедливість передбачають розбудову справедливого соціально інтегрованого суспільства, де неможливі відторгнення й маргіналізація. Навіть особливі групи населення, що не є здатними реалізовувати власні інтереси, повинні мати рівні права з іншими членами суспільства.

З цього приводу зацікавлює досвід Організації Об'єднаних Націй щодо розроблення Порядку денного розвитку, який свідчить, що пріоритети розвитку визначаються із залученням широких верств громадянського суспільства з урахуванням думки найуразливіших груп населення, які не завжди мають можливість брати участь у подібних обговореннях [2, с. 10]. Подібний підхід сприяє примиренню соціуму на основі залучення індивідів до діалогу та спільної відповідальності за розроблені рішення.

Отже, умовою існування громадянського суспільства є рівні можливості всіх без винятку членів суспільства, залучення до діалогу стосовно планування розвитку, що розробляється на основі комплексного, відкритого і прозорого процесу за участю багатьох зацікавлених сторін. Політична рівність як умова існування громадянського суспільства передбачає відповідальність політичних лідерів перед громадянами, що обмежує як абсолютну владу, так і її відсутність.

Як відомо, в умовах економічної лібералізації активніше формується так званий середній клас, створюється база для задоволення соціально-економічних потреб людини, зростає добробут людей. Відтак, виникає потреба в стабільності соціально-економічних відносин, що йдуть на користь розвитку суспільства, а в антиконституційних сил звужується сфера можливого впливу. Тому вважаємо, що економічна стабільність сприяє розвитку громадянського суспільства, спонукає цей розвиток, є його важливою умовою існування та поряд з іншими умовами може гарантувати стабільність соціально-економічного становища в державі.

Можливість громадянина самостійно та відповідально брати участь у житті суспільства та держави, що базується на законодавчо визначених нормах, гарантіях реалізації прав і свобод громадянина (на мирні зібрання, свободу об'єднання, звернення, участь в управлінні державними справами), напряду пов'язано з такою умовою, як інформованість суспільства та відкритість влади.

Громадянське суспільство розглядає особистість та її самореалізацію як підґрунтя й умову творення ефективної держави. На наш погляд, така самореалізація можлива за умови долучення громадян у першу чергу до місцевих справ. Зокрема, йдеться про перерозподіл повноважень та ресурсів на користь громад, що має збільшити місцеві можливості розвитку територій, позбавити залежності від рішень державних органів

влади, залучити громадян до ефективного та якісного управління власними громадами, сприятиме розвитку громадянського суспільства, формуванню людини, яка усвідомлює себе незалежною та активною особистістю. Відтак, наступною умовою існування та розвитку громадянського суспільства є створення умов для децентралізації влади та зростання ролі місцевих громад у вирішенні важливих питань їхнього життя [3, с. 36].

Отже, умовами існування громадянського суспільства визначено: право громадян брати участь в управлінні; громадянська активність населення; право громадян на об'єднання; рівність можливостей і соціальна справедливість; лібералізація політичної та економічної систем; адміністративно-правове регулювання розвитку громадянського суспільства державою; інформованість суспільства та відкритість влади; створення умов для децентралізації влади та зростання ролі місцевих громад у вирішенні питань місцевого значення.

Література

1. Системна криза в Україні: передумови, ризики, шляхи подолання: аналіт. доп. Я. А. Жаліло, К.А. Кононенко, В.М. Яблонський та ін.; за заг. ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2014. 132 с.
2. Орлова О.В. Право и самореализация личности в гражданском обществе : автореф. дис. д.ю.н. URL: <http://mydisser.com/ua/catalog/view>
3. Боковикова Ю.В. Громадянське суспільство: умови існування. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 2 (49). С. 32-37.

Назар ГУК

e-mail: Nbroa@gmail.com

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОЇ СИСТЕМИ: ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ

Сучасний стан суспільного розвитку та української державності характеризується значною кількістю інституціональних реформ, які охоплюють різні сфери життєдіяльності. Модернізація політичної системи передбачає розвиток параметрів відкритості й прозорості діяльності органів державної влади, розширюючи можливості для ефективної взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Однією з форм такої взаємодії є громадський контроль, що розглядається науковцями як найбільш поширений інструмент впливу громадянського суспільства на органи влади, який реалізується практично на всіх рівнях державного апарату. Однак особливий інтерес становить питання про форми та способи громадського контролю в судовій системі як соціально значимій

для громадян сфері, яка в Україні знаходиться в стані перманентного реформування, що позначається на ефективності її функціонування.

Дослідники феномена громадського контролю слушно зауважують, що сьогодні відсутня чітка процедурна регламентація механізмів (способів) контролю, що негативно позначається на поширенні закономірної тенденції, згідно з якою в процесі становлення й розвитку громадянського суспільства мала б зростати роль самоорганізації та організації як важливих процесів структуризації суспільних відносин [1, с. 10]. Такої ж думки дотримується й М. Вільгушинський, досліджуючи зміст громадського контролю за діяльністю судів загальної юрисдикції та акцентуючи увагу на тому, що в більшості випадків громадський контроль має неформалізований характер [2, с. 320].

Л. Рогатіна відзначає, що в широкому сенсі до системи громадського контролю можуть бути зараховані будь-які механізми впливу громадянського суспільства на державу: всілякі способи розміщення й отримання інформації про діяльність органів державної влади; складні процедури спостереження, обліку, оцінювання та аналізу діяльності органів державної влади; діяльність суспільно-консультаційних рад при органах державної влади; інші способи й форми обміну інформацією та взаємодії влади й суспільства [3, с. 4].

Інші фахівці у сфері політології та державного управління М. Іжа та О. Радченко акцентують увагу на актуальності соціологічних і статистичних досліджень, громадських слухань, громадській експертизі актів органів публічної влади та їх проєктів, публікаціях у пресі, випусках на радіо, телебаченні, оприлюдненні в мережі Інтернет; громадській експертизі, участі громадськості в роботі колегіальних органів влади, перевірці діяльності будь-якої організації або відповідальної особи, аналізі звернень громадян, результатів діяльності тощо, іменуючи наведене формами здійснення громадського контролю [4, с. 74].

Схожої позиції дотримується й А. Крупник, на думку якого засобами здійснення або формами громадського контролю можуть бути такі: соціологічні й статистичні дослідження шляхом анкетування, опитування, стороннього нагляду, включеного нагляду, контент-аналізу, фокус-групових дискусій тощо; участь громадян у виборах, референдумах, зборах, місцевих ініціативах, громадських слуханнях; громадська експертиза актів органів публічної влади та їх проєктів. Як методи громадського контролю він згадує ідеологічні, релігійні, соціокультурні, морально-психологічні тощо, залежно від конкретних умов і поставлених цілей [5].

На думку П. Каблака, громадський контроль судової влади може здійснюватися методами спостереження, оцінювання, аналізу,

прогнозування тощо [6, с. 62]. С. Прилуцький вважає, що формами контролю суспільства над правосуддям, які вироблені юридичною та суспільною практикою, є такі: гласність процедури судочинства; демократичний порядок формування судової системи й суддівського корпусу; поінформованість суспільства про механізм функціонування судової влади, ухвалені нею рішення, призначення й особисті якості її представників, а також надання гласності й відкрите обговорення всіх питань у рамках публічного дискурсу [7, с. 4].

Як бачимо, думки науковців щодо способів громадського контролю різняться: одні ототожнюють їх із формами контролю, інші – з умовами його ефективності, окремі автори складові (етапи) контрольного процесу (спостереження, оцінювання, аналіз, прогнозування) видають за його методи. У зв'язку з цим, аби внести ясність у це питання, вважаємо на необхідне висловити власну позицію.

Насамперед варто зазначити, що в загальнонауковому розумінні форма означає зовнішнє вираження (організацію) змісту певного явища або певних дій. Під методами контролю зазвичай розуміють способи, за допомогою яких визначається результативність діяльності підконтрольного об'єкта. Саме цими азами слід керуватися, визначаючи форми та способи громадського контролю у сфері судової влади. Однак відразу зауважимо, що такі категорії, як гласність судового процесу, відкритість і публічність судової системи, належний рівень поінформованості суспільства про її діяльність, ми вважаємо необхідними умовами ефективності громадського контролю, які одночасно є характеристиками судової системи, з'явилися та еволюціонували протягом усього часу взаємодії судової системи й суспільства як реакція на вимоги останнього.

Отже, на нашу думку, коли йдеться про інструментарій громадського контролю в судовій системі, за допомогою якого здійснюється адекватна оцінка результативності її функціонування, що забезпечує вплив на неї інститутів громадянського суспільства, варто вести мову саме про способи (методи) громадського контролю. У свою чергу, особливості зовнішнього вираження їх організації та реалізації надають можливості диференціювати форми громадського контролю. Багатоманітність форм і способів громадського контролю в судовій системі зумовлена динамічними характеристиками як контрольної діяльності, так і громадянського суспільства. Ураховуючи специфіку організації та функціонування судової системи, серед них можемо виділити такі форми, а в їх межах способи контролю та впливу інститутів громадянського суспільства на судову владу, які сьогодні є найбільш ефективними: громадський контроль у медіапросторі, громадський моніторинг функціонування судової системи, громадська експертиза актів органів судової влади та їх проєктів,

громадська ініціатива, громадське оцінювання суддів, громадське обговорення або громадські (публічні) слухання судової реформи.

Література

1. *Наливайко Т.В.* Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 2010. 18 с.
2. *Вільгушинський М.ІІ.* Суди загальної юрисдикції як суб'єкти соціальної взаємодії: адміністративно-правове дослідження. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 415 с.
3. *Рогатіна А.П.* Громадський контроль над державою: сутність, механізми реалізації та перспективи розвитку: автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02. Одеса, 2011. 20 с.
4. *Іжа М., Радченко О.* Громадський контроль в системі публічного управління як ефективний інструмент експертизи державно-управлінських рішень. *Державна політика*. 2012. № 4. С. 74–79.
5. *Крутник А.С.* Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. URL: http://novyi-stryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf.
6. *Каблак П.* Сутність і значення громадського контролю судової влади. *Національний юридический журнал: теорія и практика*. 2014. № 5. С. 62–67.
7. *Прилуцький С.В.* Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава). К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. 317 с.

Денис ДАВИДОВ

e-mail: davidovattorney@gmail.com

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЯК КРИТЕРІЙ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Демократичні зміни потребують гармонійного розвитку економічної, політичної та правової систем. Велику роль у цьому процесі відіграють удосконалення правових механізмів та засобів і передусім ефективність законодавства [1]. Взагалі ефективність правових норм можна визначити як адекватність засобів, правового регулювання та способів застосування права тим суспільним відносинам, на регулювання яких воно спрямоване, у відповідності з метою, що відповідає об'єктивним умовам розвитку суспільства, при цьому роль юридичних засобів, що застосовуються для досягнення мети, в сукупності складають зміст того чи іншого правового режиму.

Класичної дефініцією «ефективність права», слід вважати визначення, дане В. Кудрявцевим, суть якого у співвідношенні

фактичного результату дії норм права і тим соціальним цілями, для досягнення яких ці норми були прийняті [2]. Це визначення згодом було відтворено в працях А. Венгерова, В. Нікітинського, І. Самощенко і отримало найменування «цільова концепція ефективності» [3].

При цьому умови ефективності дії норми, за словами В. Кудрявцева, відносяться, по-перше, до самої норми; по-друге, до діяльності правозастосовних органів; по-третє, до особливостей правосвідомості і поведінки громадян, що дотримують або порушують вимоги правової норми. *Посідання всіх трьох умов забезпечує високу ефективність дії правової норми* [4].

Більше того, ефективність органічно пов'язана з результативністю, дієвістю будь-яких заходів, правил. Право може бути високо результативним лише в тому випадку, якщо воно відповідає певним вимогам як з точки зору змісту (науково обґрунтоване, відповідає об'єктивним закономірностям розвитку, досягнутому рівню правосвідомості суспільства, внутрішньо узгоджено, своєчасно), так і форми (дохідливо стосовно мови та стилю викладу, стабільно, систематизовано, звільнено від застарілих актів та приписів, повторень, протиріч). При цьому важливо наголосити на позиції професора П. Рабіновича, який зазначає: «ефективність правотворчості забезпечується:

- ефективністю самого «матеріального закону» (нормативно-правового акту)»;
- ефективністю процедурно-процесуального механізму застосування закону» [5].

Таким чином, стосовно до процесуально-правового режиму його ефективність буде визначатися умовами, що відносяться до правових норм, які їх закріплюють (їх якості, системності, адекватності суспільним відносинам); до діяльності владних суб'єктів, що їх реалізують - правозастосовних органів (органів виконавчої влади, судів, прокуратури, органів місцевого самоврядування тощо), а також до особливостей правосвідомості і поведінки суб'єктів, що правомірно реалізують свої права та інтереси в рамках певного правового режиму (процесуально-правового) або порушують його вимоги.

Література

1. *Онїщенко Н.* Проблема ефективності законодавства та сучасний розвиток // Віче. 2007. № 12. Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/607>

2. *Кудрявцев В.Н.* Понятие эффективности правовых норм // Эффективность правовых норм / Глазырин В.В., Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С. М., 1980. С. 22.
3. *Самощенко И.С., Никитинский В.И., Венгеров А.Б.* К методике изучения эффективности правовых норм // Советское государство и право. 1971. № 3. С. 70–71.
4. *Кудрявцев В. Н.* и др. Эффективность правовых норм. М., 1980. С. 76; 80-83.
5. *Рабінович П.М.* Ефективність юридичних норм: загальнотеоретично-поняттєвий інструментарій дослідження // Вісник Академії правових наук України. 2008. № 1 (52). С. 20. (С. 13-21.)

Ярина ДОБРОВОЛЬСЬКА
e-mail: yardobrovolska@gmail.com

ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Нинішній етап, в якому перебуває сучасний світ, характеризується демократією, глобалізацією та цивілізаційними й міграційними тенденціями, а також динамічним розвитком інформаційних технологій. Тому дослідження у сфері громадянства відображає не лише категорії сталості та визначеності, але й нерідко – ймовірності та відносності [1].

Без сумнівів, потреба удосконалення законодавства, котре здійснює врегулювання питання громадянства, навіть ширше – інституту громадянства, на теперішній час для української державності більш ніж стає очевидною. Досить значною проблемою, котра очікує правового розв'язання, може бути факт одержання громадянами нашої держави, які працюють і фактично проживають за кордоном, дозволів на постійне проживання [2].

Відомо, що для будь – якої держави найсуттєвішим статусом особи у правовій площині є громадянство [3]. Враховуючі ці непоодинокі вияви правоохоронними органами щодо біпатридів в сучасній Україні, робимо певну спробу дослідити витоки даної проблеми, опираючись на історичний досвід, притаманний регулюванню питань громадянства.

По суті розвиток правової доктрини громадянства в Україні проходив поступово, проте періодизація законодавчого регламентування інституту громадянства як єдина позиція науковців не була сформована. В той час, коли одні українські вчені, стверджуючи про розвиток інституту українського громадянства, виділяють його тільки періодом, що обумовлений становленням України як сучасної суверенної держави [4, с. 8–9], інші вчені роблять аналіз його історичного екскурсу із часів появи

без окремих етапів становлення [5, с. 10, 6, с. 1–72]. Дехто пропонує навіть конкретні підходи з метою періодизації становлення та розвитку українського громадянства. Наприклад, науковець О. Лотюк виокремлює історичний аспект громадянства в Україні із етапів державотворення, а також пов'язує з етапами українського конституціоналізму [7, с. 11]. Власне ми схильні до позиції тих українських науковців, котрі вважають, що інститут громадянства в Україні має наступні конкретні етапи.

Насамперед, перший – період відродження національної української держави у 1917-1920 роках. Другий – радянський період інституту громадянства в Україні. Третій - це конституційно – правовий інститут громадянства, який діє в Україні на етапі незалежної суверенної держави [8, с. 28–39].

Особливу увагу привертає державницький період становлення інституту громадянства. У зв'язку із цим зупинимось на ньому, бо він належить до визначальних в українському державотворенні ХХ століття.

Цікавість викликає монографія науковця О. Мироненка, де він відводить місце спеціальному параграфу «Громадянство України». В ньому наголошується, що Закон «Про громадянство УНР» 2.03.2018 року та Закон «Про реєстрацію громадянства УНР» від 4.03. 1918 року, окреслюють те, що громадянин УНР – це особа, котра народилась і постійно проживала там, отримала свідоцтво про громадянство УНР. Причому подвійне громадянство виключалось. Громадянам УНР належала вся повнота політичних та громадянських прав, в той же час був і обов'язок коритись законам держави, боронити її від ворогів та підтримувати добрий лад у ній, свободу, рівність та справедливість [9, с. 165–167].

Але, як висловлюється інший вчений І. Усенко, мало місце і те, що в цих законах норми могли бути використані і не з демократичними цілями. Зокрема, до повноважень МВС були віднесені усі питання щодо громадянства, а не до найвищого органу державної влади. Крім того, до осіб, що висловили бажання набути громадянство, ставилась неконкретизована вимога, котра полягала у тому, щоб їх не було помічено в діяльності проти Української Держави, а своїм родом занять вони були б тісно пов'язані територіально із Україною. Виставлялась вимога про загальнообов'язкову реєстрацію громадянства, шляхом доведення права на громадянство із залученням свідків. А отримання свідоцтва про громадянство передбачало сплату гербового збору [10, с. 219–220]. Також пропонувалась норма, в якій зазначалось, що дружина автоматично отримувала громадянство свого чоловіка, коли впродовж певного строку нею не заявлялось інше громадянство чи не виявлялось бажання вважатися особою без громадянства.

Громадянство у ті часи надавалось усім мешканцям українських губерній, тобто підданям Росії, які перебували в Україні станом на

2.07.1918 року. Але впродовж місяця від вказаної дати ті особи, що виявляли бажання, могли подавати до губерньського чи повітового старости також заяву і про вихід з громадянства. У цьому випадку їм до пред'явлення офіційного документа про власне громадянство надавалось посвідчення, котре свідчило про право перебування в Україні не більше, ніж на півроку [11, с. 277]. Закон передбачав, що українським громадянином міг бути також і той, хто постійно перебував поза межами Української Держави, але народився на її території і подав заяву про це до 2 липня 1919 року, тобто впродовж року, а неповнолітні – після досягнення повноліття протягом 12 місяців.

Увагу привертає і серія публікацій та дисертації О. Шандали та К. Трошкіної про законодавство з питань громадянства. Зокрема, О. Шандала вказує, що законодавчі акти Центральної Ради від 2 та 4.03.1918 року мали чимале значення для здійснення прав громадянами УНР. Ось чому Директорія, не маючи власне нового закону, схвалила рішення про продовження дії закону про громадянство, котрий був ще за часів Центральної Ради [12, с. 47]. Можна погодитись із цими висновками науковця хоча би частково, адже Директорія взяла за основу з метою регулювання процесу громадянства гетьманський Закон « Про громадянство Української Держави» від 2.07.1918 року, що нею не був скасований, а значить продовжував діяти в третій українській національній формації української доби. Проблему правового регулювання громадянства Директорія намагалась все ж таки вирішити самостійно, коли у жовтні 1919 року представила власний закон, який так і не прийняла [13, с. 210–216] із - за складних суспільно-політичних умов.

Вважаємо, що законопроект Директорії УНР, порівнюючи його із гетьманським законом, носив більшу націленість на відстоювання інтересів українців. Наведемо з цього приводу аргументи. Розробники законопроекту додали норму статті 19, де прописали звільнення від громадянства УНР осіб до 17 літнього віку, що не мали права приїхати і оселитися в УНР до досягнення ними 45 річного віку. Коли ж Закон слугував підґрунтям для набуття громадянства підданих колишньої Російській імперії, то проект визначав лише українців, отже осіб української національності, або ж тих, які мешкали на території УНР впродовж визначеного терміну. На цей аспект послалась вчена О. Шандала, яка слушно наголосила на тому, що існування даної норми вирізняло одне законодавство від іншого, а саме: УНР від Української Держави, оскільки не було змоги автоматично набувати громадянство для осіб, що не мали відношення до українців [13, с. 212].

В полі зору науковців знаходилося і законодавство ЗУНР. Стисло піднімають аспект громадянства та правового статусу чужинців у своїх публікаціях В. Лазарев та І. Терлюк [2, с. 175], а от О. Шандала та

К. Трошкіна по даній проблемі відводять окремі статті у своїх дисертаціях [13, с. 210; 14, с. 8–13]. Переконаливим є судження О. Шандали, яка наголошує, що Закон « Про право горожанства на ЗО УНР» від 8.04.1919 р. необхідно розглядати у сукупності із розпорядженням Державного Секретаріату внутрішніх справ, котре закон подавало в деталях, при цьому відобразило особливі вимоги до державних службовців [15, с. 213].

Аналіз наукової літератури про інститут громадянства українських державних формацій у 1917 – 1921 рр. дає підстави зробити висновки, що у добу визвольних змагань існували проблеми законодавчого регулювання інституту громадянства. Так, у «Першій» УНР чи ЗУНР важливі конституційні закони приймалися через 4 – 5 місяців після їх проголошення. Втім, варто підкреслити, що законодавство про громадянство під час революційної хвилі 1917 – 1921 рр. в рамках українських державних формацій закріпило основи національного інституту громадянства, демократичність якого базувалась на принципах рівності осіб перед законом та свободи вибору громадянства. Вони характерні для європейського виміру громадянства.

Література

1. Ковальчук В. Б., Софінська І. Д. Генеза Українського законодавства про громадянство. URL: http://journals.uran.ua/sr_law/article/viewFile/126563/122594 (дата звернення 12.05.2019)
2. Терлюк І. Становлення українського національного інституту громадянства у добу революції (1917–1921 рр.): законодавчий аспект. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/41828/2/2017n876_Terlyuk_I-Formation_of_ukrainian_national_26-31.pdf (дата звернення 12.05.2019)
3. Чубата М. В. Правове регулювання громадянства за доби української революції 1917 – 1921 рр.: історико – правовий та історичний аналіз. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2019/8.pdf (дата звернення 12.05.2019)
4. Бедрій Р.Б. Громадянство України: конституційно-правова основа: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 16 с.
5. Альбертіні А. М. Правове регулювання громадянства в європейських державах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1998. 18 с.
6. Копиленко О.А. З історії законодавства про громадянство України. Київ: Новий парламентський інститут, Парламентське видавництво, 2001. 72 с.
7. Лотюк О.С. Теоретичні основи інституту громадянства України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1998. 18 с.
8. Тодика Ю. М. Громадянство України: конституційно-правовий аспект: навч. пос. Харків: Факт, 2002. 254 с.
9. Мироненко О.М. Світоч української державності. Політико-правовий

- аналіз діяльності Центральної Ради. К., 1995. 328 с.
10. *Мироненко О.М.* Громадянство Української Держави. Мала енциклопедія етнодержавознавства. К.: «Довіра»; «Генеза», 1996. С. 277–278.
 11. *Усенко І.Б.* Закони про громадянство Української Народної Республіки. Енциклопедія історії України. К.: «Наукова думка», 2005. Т. 3. С. 219–220.
 12. *Шандала О.О.* Утворення Української Народної Республіки й законодавче регулювання законодавства // Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки. Вип. 3. Т. 1. 2015. С. 45–46.
 13. *Шандала О.О.* Правове регулювання громадянства в Українській Народній Республіці в період Директорії. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XXIII звітної наук.-практ. конф. (м. Львів, 7–8 лютого 2017 р.). Львів: юрид. ф-т ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 119–121.
 14. *Лазарев В.В.* Нормативно-правові засади регулювання громадянства в Україні в 1917–1921 роках. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.). Харків, 2017. С. 174–175.
 15. *Шандала О.О.* Утворення ЗУНР та законодавче регулювання громадянства (1918) // Вісник Львівського університету. Сер. юрид. Вип. 61. 2015. С. 210–216.

Тарас ІВАНИШИН
e-mail: ms69904@ukr.net

ПРАВОВЕ УТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИ – ФОРМУВАЛЬНИЙ ЧИННИК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ

Соціально-економічні процеси набуття українським суспільством нових рис, які відповідають вимогам часу, завдання розбудови демократичної, соціальної, правової держави та формування громадянського суспільства актуалізують проблеми виховання компетентної, самостійної, соціально активної і відповідальної особистості. У цьому контексті особливо важливим є підвищення правової свідомості і відповідальності громадян, їх правове утвердження.

Правове утвердження особи є формувальним чинником правової дійсності в Україні. Його зміст і результативність зумовлені тим, що воно здійснюється в особливих умовах, а саме в період затяжної трансформації тоталітарного суспільства в демократичне громадянське суспільство, що супроводжується не лише економічними і політичними, а й духовними і правовими кризами та неспроможністю право виховної системи адекватно реагувати на зміни стилю і форм поведінки молоді.

Соціальна необхідність правового утвердження молоді продиктована реалізацією та застосуванням правових норм на практиці, що стає необхідною умовою свободи вибору людиною власних дій, норм поведінки та відповідальність за них. Правове утвердження/виховання повинно стати визначальним чинником, запорукою належного формування громадянського суспільства. Отже, говорити про громадянське суспільство можна лише з появою громадянина як самостійного суб'єкта, який усвідомлює себе членом суспільства, наділеним комплексом прав і свобод, та у той же час є відповідальним перед ним [1, с. 31].

Однією з важливих передумов формування громадянського суспільства є правове виховання. У вузькому розумінні його можна розглядати як цілеспрямований повсякденний, систематичний вплив юридичної теорії та практики на свідомість людей з метою виховання в них відповідного рівня правової свідомості, культури та зразкової правомірної поведінки. У широкому розумінні – як вплив всіх правових чинників суспільного життя, в тому числі й правової системи на формування в індивідів і колективів людей певних правових якостей, які відповідають досягнутому в суспільстві рівню правової свідомості та правової культури, тобто розуміючи під правовим вихованням скоріше правову соціалізацію [2, с. 12].

Аналіз формування громадянського суспільства та його зв'язку з правовим вихованням висуває на перший план людський фактор на шляху до правового ідеалу. Адже будь-які політичні установи – це справа людських рук і будь-який політичний механізм приводиться в дію людьми. Таким чином, аналізуючи передумови формування громадянського суспільства, неодмінно виходимо на проблему правового виховання, яке спрямоване передусім на особистість. Тому доцільно в цьому випадку використовувати поняття ідеалу суспільства, а не ідеалу держави. Отже, якщо розбудова державно-правового ідеалу опосередкована процесами формування громадянського суспільства, то на шляху до суспільного ідеалу таким опосередковуючим інститутом є правове виховання особистості.

Вплив правового утвердження особистості на процес формування громадянського суспільства відбувається за рахунок таких чинників, як: а) показники і якість правової вихованості громадян, які уможливають функціонування державного механізму; б) рівень правової вихованості суб'єктів владних повноважень як гарантія дотримання режиму неухильного виконання законів; в) стан юридичної науки, яка впливає на державотворення шляхом формування суспільного ідеалу, концептуального обґрунтування і розробки державно-правових реформ; г) якість вищої юридичної освіти, що зумовлює створення корпусу

професійних кадрів; д) здатність правового виховання попереджувати та виправляти викривлення правосвідомості, тобто орієнтувати населення на правомірну поведінку тощо [3, с. 46].

Одним з важливих чинників, який прямо впливає на формування громадянського суспільства є якість правової вихованості громадян, їх здатність розбудовувати сучасну демократичну державу. Зокрема, для розбудови правової держави і утвердження принципу верховенства права дуже важливим є його сприйняття українським суспільством. Якщо правове виховання стане складовою моральних традицій спільноти, загальним ідеалом, стійким елементом громадянської думки, то і суспільство все більше наближуватиметься до нього [4, с. 18].

Таким чином, для формування громадянського суспільства необхідний відповідний рівень правової вихованості громадян. При цьому правове утвердження повинне мати чітку основу у вигляді певних базових цінностей, які відповідають проголошеному напряму розвитку суспільства. Відповідно в сучасній Україні, яка йде шляхом розбудови демократичної правової держави, правове виховання має бути інструментом трансляції демократичних переконань, установок, орієнтацій, символів, ідей, цінностей. Головними ціннісними орієнтаціями правового виховання у громадянському суспільстві є: свобода, загальне благо, справедливість, законність, рівність, тощо

У цілому взаємообумовленість формування громадянського суспільства і правового виховання опосередкована ідеєю суспільного ідеалу та правової особистості. Будь-який суспільний ідеал, у свою чергу, передбачає існування певних характеристик особистості як суб'єкта такого суспільства. Саме правова особистість і є кінцевою метою правового виховання, якій мають відповідати зміст і спрямованість останнього. У зв'язку з цим, акцент у правовому вихованні як одній з передумов формування громадянського суспільства, поступово зміщується на принципи права, загальнолюдські цінності, ті підстави, які покладені в основу вільного вибору стилю та характеру поведінки в межах суспільних відносин, на які поширюються правові норми.

Література

1. *Наливайко Т.В.* Роль правового виховання в становленні громадянського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2014. Вип. 28. Т.1. С. 31-33.
2. *Орлова О.О.* Методологічний аналіз інтерпретації поняття «правове виховання». *Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ.* 2007. № 2. С. 12-17.

3. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Х., 2002. 310 с.
4. Погребняк С.П. Роль правової культури для утвердження верховенства права. *Виховання в контексті соціальної адаптації студентства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.-семінару кер. ВНЗ та вчених дослідників із пробл. виховання студентства в суч. умовах 7 листопада 2003 р.* Х., 2003. Ч. 1. С. 120-128.

Сергій КОНДРАТЮК
e-mail: mvs6043@ukr.net

ПОЛІТИКА МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (на прикладі Галичини)

Політика офіційної Варшави щодо місцевого самоврядування в Галичині після відновлення державності, в порівнянні з австрійським періодом набула діаметрально протилежного характеру. Якщо в попередній період усі зусилля польських політичних сил були спрямовані на розбудову самоврядних інституцій, особливо на повітовому рівні, та максимально можливим їх незалежненням від адміністративної влади, то після відновлення незалежності влада намагалась встановити повний контроль над самоврядуванням. Зволікання з проведенням радикальних реформ, анархія в місцевому самоврядуванні переслідували ціль – позбавити українське населення впливу в них. А передумови до цього були, і насамперед тому, що на території трьох південно-східних воєводств українці становили більшість населення. Основним джерелом для вивчення етнічного складу населення Галичини стали проведені в міжвоєнний період два переписи, у 1921 та 1931 рр. Проте до оцінки їх результатів необхідно підходити критично, оскільки вони містять ряд істотних недоліків. Стосовно перепису 1921 р., варто відзначити, що: по-перше, на той час територія Польщі ще не була остаточно усталена; по-друге, в українській частині Галичини тривав бойкот польської адміністрації з боку українських політичних партій та населення; по-третє, мав місце значний міграційний рух. Ці обставини мали значний вплив на кінцеві підсумки перепису. Що стосується перепису 1931 р., то його результати далекі від реального стану речей. Основною причиною цього було намагання офіційних властей будь-що збільшити кількість польського елемента на західно-українських землях. Перепис проводився за мовною та релігійною ознаками, після його закінчення виявилось, що в списках громадян було багато виправлень. Причому, в переважній більшості вони стосувались західно-українських земель. З метою

прикриття масштабів фальсифікації, власті заборонили публікацію даних перепису по малих адміністративних одиницях, таких як сільські громади. оскільки ці дані відразу виявили б очевидні фальсифікації [1, с. 666].

Щоб усвідомити розмір фальсифікацій під час перепису 1931 р. слід порівняти його дані з даними із інших джерел та підрахунками окремих дослідників. Так, за офіційними даними, українців налічувалось 4463 тис. осіб [2, с. 51]. За підрахунками Є. Томашевського 5145 тис. осіб [1, с. 52]. А за загальноприйнятою цифрою, що підрахована українськими вченими, чисельність українського населення становила 5587,4 тис. чол., що становить 62,6 % від загальної кількості населення краю. Ця цифра, визначена з урахуванням усіх можливих факторів впливу на кінцевий результат, є найбільш близькою до істини. Отже, опинившись в ролі національної меншини, українське населення, як свідчать наведенні вище дані, становило більшість на території трьох південно-східних воєводств. Ще однією особливістю розміщення українського населення було те, що переважна його більшість була зосереджена в сільській місцевості. За офіційними даними у Львівському воєводстві у сільських районах проживало 53,3 % українців, у Тернопільському – 50,8 %, у Станіславському – 78,6 % [3, с. 563].

Що стосується національної структури Східно-Галицьких міст, то українці становили в них третю за чисельністю етнічну групу. Подібна національна структура населення краю давала підстави сподіватись, що в органах місцевого самоврядування, особливо сільського рівня, українці отримають більшість. У міських радах отримають пропорційне представництво, і таким чином сільські та міські ради стануть надійним захисником інтересів українського населення краю. Проте цього не трапилося. Добре усвідомлюючи собі роль та значення органів місцевого самоврядування, влада усіма можливими засобами намагалась не допустити переваги українців в них та поставити ці органи під повний контроль. Урядова політика в цій сфері була спрямована на обмеження крайового, повітового та громадського самоврядування.

Для заспокоєння міжнародної громадськості і, в першу чергу для позитивного для себе вирішення питання про статус Східної Галичини, польський Сейм 26 вересня 1922 р. ухвалив спеціальний закон про самоврядний устрій для трьох південно-східних воєводств [4]. Закон передбачав запровадження міні-автономії для східно-галицьких воєводств. Стаття 21 твердила, що: «На території перелічених воєводств ані держава ані жодний самоврядний орган не може проводити колонізацій». Статті 22, 23 та 25 дозволяли вживання української мови як урядової, поряд із польською. Стаття 24 передбачала утворення українського університету, надання йому автономії та фінансування його діяльності. Стаття 26

твердила, що спеціальний самоврядний устрій для Львівського, Тернопільського та Станіславівського воєводств буде введено не пізніше ніж через два роки. Саме до введення в дію цього закону функції найвищого органу крайового самоврядування покладались на Відділ. Проте положення закону так і залишилось на папері. Польські власті не лише не збирались вводити його в дію, але й проводили цілеспрямовану політику обмежень повноважень та сфери діяльності Територіального Відділу Самоврядування, який був створений після ліквідації Крайового сейму та Крайового відділу 30 січня 1920 р. Позбавляючи ТВС можливості самостійно розпоряджатися значною частиною крайового майна, власті тим самим позбавляли його важелів впливу на економічне життя краю, і взагалі розглядали Відділ як тимчасове явище. Конституція Польщі 17 березня 1921 р. встановлювала єдину центральну владу в країні і не передбачала для українських земель будь-якого автономного устрою.

Не обминула політика розпуску і ради найнижчого ступеня – сільські та міські громадські ради. Процес їх масового розпуску розпочався літом 1919 р. Спеціальною постановою від 12 червня 1919 р. уряд наділив старост повноваженням розпускати ради. Генеральний делегат уряду видав відповідне розпорядження, в якому прямо зазначалось, що необхідно створювати тимчасові громадські уряди у складі не менше 5 чоловік «під політичним оглядом повністю надійних, на чію лояльність можна сподіватись» [5, арк. 8]. Головним критерієм в оцінці діяльності ради для старости були не результати її господарської діяльності чи фінансового становища конкретної громади, а національність та особиста політична лояльність керівників громад.

У подібному становищі перебували повітові органи самоврядування. Формально продовжував діяти закон від 12 серпня 1866 р. з відповідними змінами, який вимагав після розпуску повітової ради чи припинення її діяльності внаслідок закінчення строку повноважень проводити вибори. На практиці це положення закону відкрито ігнорувалось. Повітові ради розпускались без призначення дати нових виборів. З 74 повітових рад, включаючи Краківське воєводство, власті розпустили 43 повітові ради, причому майже виключно в частині Галичини [6, арк. 11]. ТВС різко виступав проти такої практики, оскільки це суперечило діючому самоврядному законодавству. Проте протести не допомогли і процес розпуску рад з одночасним призначенням на їх місце тимчасових повітових рад тривав. За даними ТВС, опублікованими у звіті про його діяльність за 1923 і 1924 рр., у Львівському воєводстві було розпущено 48 % повітових рад, у Тернопільському – 73 %, а в Станіславському – 66 %. На кінець 1925 р. у Львівському воєводстві кількість розпущених рад досягла 56 %, у Тернопільському – 73 %, у Станіславському – 78 % [7,

арк. 12]. Втручалось у справи повітового самоврядування також і Міністерство внутрішніх справ шляхом призначення старост керівниками повітових відділів. Це не лише суперечило чинному законодавству, але й зовсім по іншому трактувало саму суть самоврядування, перетворюючи його на додаток до адміністративної влади. Численні спроби протесту проти такої політики залишались без уваги.

Отже, однією з причин затримки з проведенням з виборів до органів місцевого самоврядування в Галичині було не лише намаганням властей не допустити українське населення до участі в них, але й шляхом узаконення анархії та беззаконня в самоврядних інституціях протягом тривалого часу, знищити ті традиції громадського життя австрійського типу, що жили серед українців в Галичині. Формально не відмовляючись від законодавчої бази самоврядування часів Австро-Угорщини, ні парламент, ні уряд не поспішали із прийняттям нової. Існуючий стан речей в самоврядуванні хоча і суперечив нормам діючої конституції, повністю влаштував урядові структури. Національний аспект функціонування місцевого самоврядування, прагнення будь-що забезпечити польський «стан посядання» в них, диктував уряду саме таку лінію поведінки щодо місцевих органів самоврядування на теренах трьох південно-східних воєводств Польщі. Лише відмовляючись проводити вибори до органів самоврядування та повністю контролюючи останнє, уряд отримав можливість забезпечити перевагу польської меншості над українською більшістю у громадах. Разом з тим політика властей у сфері самоврядування впродовж перших повоєнних років опосередковано висвітлювала наміри уряду щодо нього в майбутньому. Постійне втручання державних структур у справи самоврядування, право необмеженого контролю з боку адміністративної влади в особі повітових старост засвідчило, що система органів місцевого самоврядування в Польщі еволюціонує в бік повного підпорядкування адміністративній владі.

Література

1. Szturm de Sztrem E. Prawdziwa statystyka // Kwartalnik historyczny. 1973. N 3.
2. *Tomaszewski J.* Ojczyzna nie tylko polaków: Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918 – 1939. Warszawa; Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985.
3. Sprawy Narodowościowe. 1935, № 6.
4. Dziennik Ustaw RP. 1922, Cz. 90, Poz. 829.
5. ЦДАУЛ (Центральний Державний історичний архів України у Львові). Ф.146. Галицьке намісництво. – Оп. 33, Спр. 2030.

6. ЦДАУЛ (Центральний Державний історичний архів України у Львові). Ф. 770. Тимчасовий комітет самоврядування, м. Львів. Оп.1, Спр. 1467.
7. ЦДАУЛ (Центральний Державний історичний архів України у Львові). Ф. 770. Тимчасовий комітет самоврядування, м. Львів. Оп.1, Спр. 1438.

Руслан КРЮКОВ
e-mail: ruslan12228@ukr.net

СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ (УГВР) ТА ЇЇ ПОЛІТИЧНА «ПЛАТФОРМА»

Збройна боротьба, що її вели ОУН і УПА проти нацистського і сталінського тоталітаризмів, вимагала консолідації нації: створення всеукраїнського представництва українського народу і в самій Україні, й перед зовнішнім світом. Тому за ініціативою Української Повстанської Армії (УПА), що створилася в процесі збройної боротьби українського народу проти окупантів, було утворено Ініціативний комітет, на чолі з Л. Шанковським, підготував Установчий Збір і накреслив тимчасову платформу політичного центру самостійницького підпілля, створеного (липень 1944 р.) в умовах глибокої конспірації в районі (тоді був у цілому під контролем УПА) поблизу сіл Сприня й Недільна на Самбірщині Дрогобицької (тепер - Львівської) області. Він прийняв назву: Українська Головна Визвольна Рада (УГВР).

Усього в Установчому Зборі УГВР брало участь 25 відомих осіб, які представляли як певні політичні середовища, так і певні сили: членів ОУН було 9, у тому числі 8 - бандерівського Проводу, інші (16 членів Ради) не були оунівцями. Важливо зазначити, що вони були представниками усіх українських земель – шестеро народилися на теренах східноукраїнських земель, двоє - родом із північно-західних українських земель, інші - були із Західної України. Освітній ценз членів УГВР, як на підпільну установу, був досить високим: усі (крім трьох) мали закінчену вищу освіту.

Установчі збори УГВР ухвалили декілька конкретних та лаконічних програмних документів – «Тимчасовий устрій УГВР», політичну «Платформу УГВР» та «Універсал УГВР до українського народу».

Одним з найбільш важливих програмних документів конституційного характеру, в якому чітко і недвозначно сформульовано політико-правові засади діяльності УГВР - цілі й завдання та її основні ідейно-програмні принципи - стала політична *Платформа УГВР*. Структурно документ

складається із преамбули (чотири частини) та двох основних розділів про цілі, завдання і принципи Ради. Останні два розділи складаються відповідно із п'яти та шести частин.

«Платформа» окреслювала цілі та завдання УГВР:

- об'єднати і координувати дії усіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всій території України та поза її межами для збройної боротьби проти сталінського та гітлерівського імперіалізму, за створення Української самостійної соборної держави;
- визначати ідейно-програмні засади визвольної боротьби;
- керувати цією боротьбою аж до здобуття незалежності і створення українських державних органів влади;
- представляти як верховний всеукраїнський орган в Україні та закордоном;
- створити перший український державний уряд та скликати перше українське всенародне представництво.

Основоположною засадою укладення політичної Платформи, за визначенням Р. Шухевича (Тараса Чупринки), мала стати теза про те, щоб «визнати демократію як принцип представництва». З цього погляду, цілком логічним для УГВР виглядало підтвердження її прямого зв'язку з традиціями українського національно-визвольного руху і Українською державою 1917-1921 років. Наявність у політичній Платформі Ради пункту про «забезпечення народно-демократичного способу визначення політичного устрою в українській державі шляхом загального народного представництва» засвідчувало, що з відкиданням демократії як такої при державному будівництві було покінчено. Тут, звісно, не обійшлося як без впливів самої ОУН, що вже добре еволюціонувала, так і впливів з боку інших членів Ради. Далі у преамбулі Платформи коротко описувались біди, що їх зазнала Україна під чужинським пануванням. Тому, вихід із такого становища – створення власної національної суверенної держави.

Надзвичайно важливий висновок у документі зроблено на підставі характеристики сучасної світової війни як війни сил двох імперіалізмів – московсько-більшовицького й німецько-гітлерівського, що прагнуть і колонізації, і знищення України. Далі у документі зазначалось, що сучасна війна, виснажуючи ворогів, веде їх до соціально-політичного розкладу. А це створює сприятливі умови для визвольної боротьби поневолених народів та їхньої перемоги. Така ситуація в цій війні вимагає боронити український народ від фізичного знищення і вести його до боротьби за визволення й за власну суверенну державу. Саме здійсненню цих завдань і повинен послужити єдиний всеукраїнський фронт, організований на основі об'єднання усіх наявних національних

українських сил, які прагнуть до української суверенної держави. Єдиним центром цього фронту і мала стати УГВР, в яку організовувалися представники усіх українських земель і українських політичних сил. Тобто, УГВР, за задумом її організаторів, мала стати об'єднуючим і координаційним центром усіх визвольних сил українського народу в Україні та поза її межами, визначати ідейно-програмні засади боротьби, керувати нею аж до здобуття державності та створення органів незалежної державної влади, представляти сучасну боротьбу в Україні й за її кордоном.

Носієм і джерелом влади, за Платформою УГВР, мав бути український народ. Йому забезпечувались усі основні права і свободи. У документі було визначено і закріплено принцип верховенства права і рівності всіх перед законом, гарантувались права національним меншинам. Найвищою ціллю здорового національного організму декларувалося збереження життя нації, національної єдності і культури, а запорукою для її досягнення є власна національна суверенна держава.

Найбільший, другий, розділ Платформи містить в собі визначення принципів УГВР та програму її діяльності. Наміри політичної діяльності УГВР, серед іншого, мали полягати у забезпеченні «народно-демократичного способу визначення політичного устрою в Українській державі» шляхом загального народного представництва. Забезпечення свободи думки, світогляду, віри, розвитку української національної культури, громадянських прав усім національним меншостям в Україні тощо.

Можна погодитися із зауваженнями тих небагатьох дослідників УГВР, які стверджують, що елементи соціального і політико-правового порядку в Платформі УГВР взаємно переплітаються і доповнюють одне одного.

Отже, створення УГВР мало на меті координацію всієї національно-визвольної боротьби українського народу та об'єднання дії усіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза ними для національно-визвольної боротьби проти всіх ворогів українського народу, зокрема проти московсько-більшовицького і німецько-гітлерівського імперіалізмів, за створення Української Самостійної Соборної Держави (УССД). Зі змісту Платформи видно, що Українська Головна Визвольна Рада поставала як вищий державно-політичний орган України, який згодом мав сформувати повноцінний український парламент та уряд. Загалом, у політичній Платформі та інших документах УГВР бачимо спробу реалізації тягlosti ідеї українського парламентаризму, встановлення демократії у сфері суспільного життя та лібералізації економіки.

Література

1. *Терлюк І. Я.* Створення Української Головної Визвольної Ради (УГВР) та програмні політико-правові засади її діяльності // Історія держави і права України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://pidruchniki.com/1018040645578/pravo/jrganizatsiya_ukrayinskih_natsionalistiv_oun_politichna_organizatsiya_struturi_ukrayinskogo_povstanskogo
2. Закон України «Платформа УГВР» від 14.07.1944 р. [Електронний ресурс] // Преамбула. 1944. Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_головна_визвольна_рада.
3. Закон України «Про устрій УГВР» від 13.07.1944 року [Електронний ресурс] // Загальні основи УГВР. – 1944. – Режим доступу до ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_головна_визвольна_рада.
4. *Пагіря О.* Створення та діяльність Української Головної Визвольної Ради, 1943-1954 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=420>.
5. *Саламін Д.* Зовнішньополітичні орієнтації УГВР (1943-1954 рр.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/66552/1-Salamin.pdf?sequence=1>.

Наталія КУЧЕРЕНКО

e-mail: 0066r@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФОРМУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ

В сучасному посттоталітарному українському суспільстві особливо гостро постала проблема наукового дослідження духовних основ політики. Дослідники відзначають, що наше суспільство є перехідним і в ньому відбуваються такі суперечливі процеси як переоцінка і девальвація колишніх цінностей, що призводить до дезорієнтації суспільства, деформації правової свідомості, порушення спадкоємності поколінь. Все це потребує особливої уваги суспільства до проблем підготовки людини до свідомої участі в суспільно-політичному житті.

У громадянському суспільстві інтереси людини мають пріоритетне значення. Адже людині за її природою притаманне прагнення жити в суспільстві людей, в якому вона прагне задовольнити, насамперед, свої приватні інтереси. Інститути громадянського суспільства покликані забезпечити певний баланс між соціальними та політичними силами, а за допомогою правових норм врегулювати відповідні відносини. Звідси, громадянське суспільство може розглядатися як комплекс соціальних

відносин, система суспільних інтересів (правових, економічних, соціально-політичних, релігійних, духовних, сімейних, культурних та інших), яка виражає різноманітні цінності, інтереси і потреби членів суспільства. Це сфера самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій та організацій, обмежених відповідними законами від безпосереднього втручання та довічної регламентації діяльності цих громадян і організацій з боку державної влади. Говорити про громадянське суспільство можна лише з появою громадянина як самостійного суб'єкта, що усвідомлює себе індивідуальним членом суспільства, наділеним певним комплексом прав і свобод, і водночас несе відповідальність перед суспільством.

Освіта сьогодні набуває особливого значення і визначається як один із найвпливовіших серед внутрішніх та зовнішніх формування політичної культури громадян України. Саме від змісту та якості цього фактору залежить рівень ціннісних уявлень громадян про структуру та принципи дії політичної системи, про свої громадянські права та обов'язки, а також уміння користуватися цими знаннями [1, с. 23].

Однією з тенденцій сучасної освіти українські науковці називають «зниження ролі держави в управлінні вищою школою і розширення начал самоврядування, у тому числі в галузі студентського самоврядування» [2, с. 77]. Центральне місце в системі освіти відводиться особистості, як найвищій соціальній цінності. Пріоритетним називається особистісно-орієнтований підхід, який передбачає створення умов для повноцінного розвитку всіх якостей та сторін особистості студента в період його професійного становлення та формування інтелігентності. Значне місце в системі освіти молоді європейська педагогічна думка відводить компетенційному підходу. Використання компетенційного підходу сучасної педагогіки для політичної соціалізації особистості передбачає не лише формування системи специфічних знань та окремих умінь, а й вимагає підготовки до застосування здобутих знань на практиці, у вирішенні політичних питань та проблем, формування власної політичної позиції, лінії поведінки, які відповідатимуть конкретній політичній ситуації. Реформування системи освіти, приведення її до відповідності європейським стандартам передбачає введення компетентності, як одного із стандартів сучасної освіти. Вчені впевнені, що зміни в системі вищої освіти призведуть до поступового зростання її соціалізаційного потенціалу, формування гуманістичної парадигми освіти.

Необхідно підкреслити, що в сучасних умовах демократизації суспільства гостро постала проблема підвищення рівня освіти, зростає значення гуманітарної освіти, змінюються її зміст, форми та методи. Сьогодні ставить перед вищою школою нові завдання, які пов'язані з

розвитком культурно-освітнього рівня суспільства, відповідністю змісту освіти міжнародним демократичним стандартам, адаптацією до них сучасних педагогічних технологій, методів та підходів. Разом з тим актуальним та першочерговим залишається реалізація в процесі професійної підготовки майбутніх спеціалістів виховної функції освіти. Сучасні українські вчені С. Походенко і М. Катаєва, зокрема, визначають «виховання лідера, як найактуальніше педагогічне завдання», оскільки така людина може самостійно приймати зважені рішення як політичний суб'єкт, має активну політичну позицію [3, с. 5-6].

Формування системи громадянської освіти, підвищення рівня правової та громадянської культури можливе, на думку багатьох вітчизняних дослідників, передбачає запровадження на рівні середньої та вищої школи обов'язкового вивчення курсу «Основи громадянського суспільства»; здійснення комплексних заходів правової просвіти громадян; створення умов для активної участі у самоврядуванні, виконанні громадських доручень, ознайомлення з правами та обов'язками учня або студента, як передумова участі громадянина у суспільному житті [4, с. 8].

Позитивні результати соціалізації молодої людини, формування її стійкої громадянської позиції залежать від рівня сучасної освіти. Тому акцентується увага на важливості підвищення рівня освіти, значенні гуманітарної освіти, необхідності змін в її місті, формах та методах. Необхідним, на нашу думку, є реформування освіти в Україні, створення системи громадянської освіти, що надасть шансів особистості бути залученою до глобального простору, за умов урахування та гармонійного поєднання демократичних цінностей з комплексом національних традицій. Зміст громадянської освіти не повинен і не може бути сталим протягом тривалого часу, а потребує постійної актуалізації [5, с. 118].

Отже, важливою та основною в процесі передачі правових знань, всього спектру цінностей соціуму, правил поведінки є роль держави, яка має керувати та контролювати цей процес, дбати про рівень правової культури своїх громадян. Це передбачає створення системи громадянської освіти метою якою є формування у людини навичок прогнозування наслідків її діяльності та пошуку адекватних способів вирішення проблем, політично активної свідомої молодої людини з чіткою життєвою позицією.

Література

1. *Галактіонова І.В.* Фактор освіти у формуванні політичної культури громадянина демократичної держави. *Громадянська освіта в Україні:*

- досвід, пошуки, перспективи.* Матеріали конференції. Ніжин: НДПУ, 2002. С. 23-26.
2. *Загородній Ю.І., Курило В.С., Савченко С.В.* Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми. К.: Генеза, 2004. 144 с.
 3. *Походенко С.В., Катаєва М.С.* Проблеми соціалізації сучасних підлітків. Запоріжжя, 1998. 112 с.
 4. *Мірко Вішке.* Освіта та правосвідомість у громадянському суспільстві. Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. К., 2007. 316 с.
 5. *Сенько В.* Розвиток громадянської освіти в контексті виникнення феномену транснаціонального громадянства. *Політичний менеджмент.* № 4. 2011р. С. 112-118.

Ігор МАТВІЙЧУК
e-mail: aroman@gmail.com

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Забезпечення національної безпеки є пріоритетним напрямом державної політики будь-якої країни світу. Актуальним це питання є і для України, оскільки сьогодні наша держава зіткнулася з реальною загрозою її національній безпеці – зазіханням на суверенітет та територіальну цілісність. в цілому, національна безпека потребує системності її забезпечення, спрямованої на захист національних цінностей і реалізацію національних інтересів [1, с. 6].

Ключовим елементом системи забезпечення національної безпеки є відповідні суб'єкти, чия діяльність полягає у виконанні низки правових, організаційних, кадрових, матеріально-технічних, соціально-економічних та інших заходів, спрямованих на своєчасне попередження, виявлення та подолання реальних та потенційних внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечення належного рівня захисту життєво важливих інтересів особи та сприятливих умови для розвитку країни в цілому.

Не дивлячись на достатньо широке коло суб'єктів забезпечення національної безпеки, які становлять собою цілісну систему, сьогодні найбільш розповсюдженими та таким, що викликають особливе занепокоєння, залишаються загрози у зовнішньополітичній сфері, у сфері державної безпеки, загрози у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України тощо. Саме тому слід звернути особливу увагу на тих суб'єктів забезпечення національної безпеки, на яких законом покладено обов'язок щодо захисту державного суверенітету

України та її територіальної цілісності, захист та надійна охорона державного кордону.

Згідно з Концепцією розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженою Указом Президента України від 14.03.2016 року № 92/2016 [2], Державна прикордонна служба України є важливою складовою сектору безпеки і оборони держави, пріоритетним завданням забезпечення національної безпеки якої є захист та надійна охорона державних кордонів, у тому числі і від проявів міжнародної організованої злочинності, у вигляді нелегальної міграції, контрабанди товарів, наркотиків, зброї, торгівлі людьми і т. ін.

Підвищена увага до цього правоохоронного відомства пояснюється зростанням нових потенційних викликів та загроз національній безпеці України, і як ми зазначали вище, особливу стурбованість викликають загрози прикордонній безпеці, які пов'язані із дестабілізацією політичної, економічної, гуманітарної ситуації в Україні, що спричинена відсутністю чіткої, виваженої державної політики у сфері захисту та охорони державного кордону України, а також охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, що стало причиною дестабілізації політичної, економічної та гуманітарної ситуації в Україні, розвитку сепаратизму, терористичних проявів, втрати контролю над частиною державного кордону України, анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією та розпалу збройного конфлікту в східних регіонах України.

Оскільки Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення, саме на неї законом покладено завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України, протидія незаконній міграції на державному кордоні України, участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом тощо. Реалізація закріплених законом функцій – це за своєю суттю оперативно-службова діяльність Державної прикордонної служби України.

Однією з особливостей, що притаманні функціям Державної прикордонної служби України, є динамічний характер їхнього розвитку. Це означає, що деякі з них можуть зникати у зв'язку із втратою потреби в них, окремі, навпаки, виникають у зв'язку із вимогами часу. Такі динамічні зміни потребують і певної реорганізації ДПС, впровадження нових форм та методів управління органами Державної прикордонної служби України.

Сьогодні основні завдання Державної прикордонної служби України визначені Законом України «Про Державну прикордонну службу України» [3]. Умовно, ці завдання можна поділити на: а) охоронні; б) контролюючі; в) завдання щодо взаємодії; г) превентивні; д) інформаційні.

Проте, можна констатувати, що виконання жодного з вищезазначених завдань та реалізація перспективних напрямів розвитку Державної прикордонної служби неможливі без удосконалення існуючої системи взаємодії, забезпечення координації та налагодження постійної співпраці між правоохоронними органами як всередині держави, так і їх міжнародного співробітництва у процесі прийняття та реалізації нормативно-правових актів та управлінських рішень з питань забезпечення національної безпеки; налагодження ефективної взаємодії з місцевим населенням, громадськими формуваннями; структурної оптимізації і більш раціонального використання особового складу в інтересах національної безпеки; модернізації системи управління ДПС України; своєчасного впровадження та використання сучасних інформаційних технологій в діяльності ДПС України; розробки та запровадження ефективної системи прогнозування, виявлення та протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам на державному кордоні; удосконалення інформаційного, матеріально-технічного забезпечення ДПС України; ефективної підготовки та перепідготовки особового складу ДПС з урахуванням загроз прикордонній безпеці тощо.

З метою ефективного функціонування та подальшого розвитку ДПС особливу увагу слід звернути, також, на необхідність систематичного аналізу ефективності функціонування прикордонної служби з подальшим інформуванням громадськості про діяльність ДПС та її кадрового складу. Адже саме аналіз ефективності діяльності допомагає поліпшити її якість, а інформування громадськості посилює відповідальність та підвищує прозорість діяльності відомства.

Враховуючи вищевикладене сподіваємося, що визначене на законодавчому рівні місце Державної прикордонної служби України в системі суб'єктів забезпечення національної безпеки та закріплені повноваження, дозволять забезпечити його оптимальне функціонування та ефективну реалізацію покладених на нього завдань.

Література

1. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіт. доп. / О.О. Резнікова, В.Ю. Цюкало, В.О. Паливода, С.В. Дрьомов, С.В. Сьомін. К.: НІСД, 2015. 58 с.

2. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України: Указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/418.html> (дата звернення: 21.09.2018).
3. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208.
4. Михайлова Ю.О. Роль та місце Державної прикордонної служби у системі суб'єктів забезпечення національної безпеки України. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 4. С. 152–158. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_26.pdf

*Микола ПОЛКОВСЬКИЙ,
Тетяна БАТЮК
e-mail: taniaromanivna84@gmail.com*

ПОГЛЯДИ СТЕПАНА БАНДЕРИ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО: АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ

Тези підготовлені нами у межах розробки ширшої теми бакалаврської роботи у межах науки історії політичних та правових учень. Зазначена тема з позиції сучасної політико-правової науки досліджується вперше.

Постать С. Бандери – неоднозначний і багатогранний феномен в історії українського державотворення. Він гармонійно поєднав у собі три часові виміри: минуле, сучасне і майбутнє. Ця неординарна особистість зросла на позиціях козацького вільнодумства та свободоловства, сформувалася як провісник української державності у сучасних для неї реаліях і стала месією для майбутніх поколінь з незмінними ідеями волі, права та віри. Саме тому вивчення життя та діяльності цього генія духу допомагає сучасному поколінню усвідомити внесок визвольних змагань у збереженні нації, культури та держави. Особливо тепер, коли питання недоторканності українського мовно-територіального простору стоїть досить гостро, коли терористичний путінський режим анексував Крим, захопив частину Донецької і Луганської областей, фактично уже п'ятий рік триває війна за незалежність України від імперської Росії.

Дослідженню спадщини С. Бандери як основоположника української національної ідеї присвячено праці Д. Донцова, П. Мірчука, В. Темірова, Я. Тимошика, І. Фаріон, Є. Перепічки, С. Злупка, В. В'ятровича, І. Царя, М. Посівнича, Т. Федоріва, В. Іванишина та ін.

На сучасному етапі розвитку національної державності і досі залишаються невідомими для широкого загалу теоретичні праці С. Бандери з проблем націоналізму, організованого націоналістичного

руху, завдань і форм національно-визвольної боротьби, його державно-правові погляди. Залізна логіка його аргументації, теоретика націоналізму, передбачливість щодо процесів розвитку, стимульованих революційною ідеєю, революційними кадрами й революційною плановою дією, аналіз внутрішніх протиріч червоної імперії й карально-репресивної системи, спричинюваних і поглиблюваних революційно-визвольними націоналістичними діями, дає нам образ не лише центрального пункту – всенародного повстання, але й переможної визвольної війни уражених, підневільних націй проти російського (радянського) окупанта й більшовицької тиранічної тоталітарної системи [1, с. 137].

Теоретичну основу дослідження поглядів С. Бандери про державу і право становить масив спеціальної літератури. Зокрема, йдеться про низку публіцистичних статей Провідника на політичну, державницьку, революційну та визвольну тематики, а також з критикою більшовицької системи та політики гітлерівського поневолення вільних європейських народів. Ці статті були написані здебільшого тоді, коли С. Бандера перебував за межами України, вимушено спостерігаючи за визвольною боротьбою з окупантами з-за кордону. Це було зумовлено неможливістю перебування С. Бандери на території України, оскільки з усіх українців він був найпершим ворогом як для комуністичної верхівки, так і для німецьких окупантів, які намагалися його нейтралізувати. Пізніше його статті було об'єднано в єдину збірку «Перспективи української революції», видання якої на території України стало можливим лише після 1991 р, уже в період існування Української незалежної держави. У своїх працях Українську національну революцію С. Бандера визначав як тривалу, безкомпромісну боротьбу за життя людини і волю народу, а також боротьбу за зміст і форми нормального, цивілізованого життя, за його розвиток і поступ [2, с. 60].

Українська самостійна соборна держава, національна ідея – це золотий мотив у теоретичній спадщині славетного сина України. Ідея суверенної держави – це універсальна загально-людська ідея. Національна ідея включає в себе певний комплекс елементів, які вимагають практичної реалізації, а саме: волі; соціальної справедливості; рівності і братерства між народами та владою; вшановування різних культур; свободи слова, релігії; мирного співіснування вільних народів та багато інших ідей, які сформувалися у свідомості С. Бандери, протягом усього періоду його життєдіяльності [3, с. 702].

Сучасне покоління є свідками ситуації, коли Україна ще досі важко і болісно намагається звільнитися з-під впливу колишніх російських окупантів, їхньої внутрішньої агентури та всіма силами шукає перспективні шляхи майбутнього розвитку. Через пасивність попередньої

влади помітна присутність російської ідеології, яка виконує підривну роль в українському інформаційному просторі та суттєво ускладнює інтеграцію перехідного суспільства до цивілізованого, демократичного, глобалізованого світу. У сучасній суспільно-політичній ситуації, коли перспективи майбутнього існування України як самостійної держави є під загрозою, дуже актуальною виглядає роль та значення українського національно-визвольного руху під проводом феномена С. Бандери – ключової постаті цього руху [4, с. 9-10].

Для українського народу постать С. Бандери є символом незламності національного українського духу та волі до перемоги, і взагалі символом всього українського національно-визвольного руху, який набував різних форм, в окремі періоди. Він є символом героїзму та жертвності українських патріотів, протистояння німецькому окупанту та російському комунізму, адже керувався гаслом: краще загинути в боротьбі, ніж жити в неволі. Для прихильників незалежності постать С. Бандери є, найперше, символом боротьби за волю України, яка була масовою та досить успішною і є яскравим прикладом в історії [4, с.13].

Отже, постать С. Бандери має велике фундаментальне значення для українського суспільства та його усвідомлення як нації. Незламний суспільно-політичний діяч, організатор, мислитель переконував, що не територіальна цілісність та унітарність держави, хоча це теж важливо, робить народ нацією, а три основні чинники, які консолідують його в єдину нездоланну силу. Довершеними є ті успішні нації, котрі об'єднані єдиною домінуючою мовою, спільною вірою та правом на волевиявлення. Усім цим володів український народ, однак нацією так і не став через постійне поневолення та нищення ідентичності різними окупантами.

Попри все, С. Бандера вірив у непереможність власного народу, у його прогресивне демократичне майбутнє, тому ніколи не припиняв боротьби, чи то військової, чи то просвітницької. Він стверджував, що країна без надійного захисту рідної мови, власної віри, спільної культури чи права на самоствердження народу приречена на постійну боротьбу за існування. Чи не такі гіркі реалії продукує наше сьогодення? Чи не через відсутність державотворчої ідеології, утиски української мови на сході країни, через популяризацію російської культури, поглядів, ідей та способу життя у нас точиться котрий рік російсько-українська війна? Переконані, основні державно-правові ідеї, проголошені С. Бандерою досі актуальні і потребують творчого використання у перебігу процесу державного будівництва, ускладненого гібридною, холодною війною, розв'язаного режимом В. Путіна, опором олігархату реформам, корупцією, відсутністю справжньої національної еліти. Проте є надія на

перезавантаження усієї української влади з приходом до влади команди Президента В. Зеленського.

Література

1. *Іванишин В.П.* Українська ідея і перспективи націоналістичного руху // [упоряд. І авт. Передм. Є.Філь]. Дрогобич : Відродження, 2000. 152 с.
2. *Тимошик Я.* Теоретична спадщина Степана Бандери у контексті українського націоналізму: політологічний аспект // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Київ, 2007. С. 59-60.
3. *Перепічка Є.* Феномен Степана Бандери. Львів: СПОЛОМ, 2008. 736 с.
4. *Грицик К.* Проблеми рецепції постаті Степана Бандери в сучасному українському соціокультурному просторі // Acta studiosa historica. – 2014. Ч. 4. С. 9-18. Режим доступу: [Електронний ресурс]. <http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/498/1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

*Микола ПОЛІКОВСЬКИЙ,
Іванна ВОЛОШИН
e-mail: voloshin.ivanka@gmail.com*

ОСНОВНІ ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА

Визначне місце в історії державно-правової думки займає І. Франко – видатний мислитель, письменник, філософ, громадський та політичний діяч. Його колосальний інтелект виявив себе не тільки в поетичних, прозових, драматичних творах, а й у науково-публіцистичних працях, де викладені його оригінальні й глибоко філософські погляди про державу і право, ці ідеї є актуальними і важливими для сучасної розбудови Української держави, громадянського суспільства.

Сучасні українські правники приділяють значну увагу вивченню вітчизняної політико-правової думки, однак, погляди І. Франка про державу і право все ще потребують подальшого вивчення і переосмислення. Ця тема досьогодні повністю не розкрита і потребує зусиль, перш за все, молодих учених-правників. Як відомо, українські мислителі протягом багатьох століть пропонували важливі філософсько-правові ідеї щодо соціального та національного визволення українського народу, розробляли вагомі теоретичні питання, пов'язані з національним державотворенням [1, с. 30].

У дослідженні політико-правової спадщини І. Франка зробили свої внески багато учених правників – тезами, статтями, монографіями тощо. Однак ще залишається багато недосліджених, проблемних питань, які вимагають ґрунтового вивчення і висвітлення у межах науки історії

української політичної і правової думки, попри ґрунтовні напрацювання, особливо за часи незалежності (з 1991 р.).

Тези виконані у межах теми нашої бакалаврської роботи «Погляди Івана Франка про державу і право».

І. Франка завжди цікавила генеза різноманітних правових явищ, які він в подальшому вивчав та описував у своїх наукових працях. Письменник аналізував, порівнював та оригінально доповнював існуючі на той час дослідження науковців про сутність права та держави, причини їх виникнення, процес зародження, особливості та подальший розвиток.

Для правильної, об'єктивної і виваженої оцінки поглядів письменника про державу і право необхідно виходити з його осмислення історичних етапів розвитку суспільства, тобто, зокрема, виникнення права І. Франко пов'язував із початковим етапом еволюції людства. Разом з тим, письменник вбачав тісний, органічний і безпосередній зв'язок права з державотворчими процесами, адже, як слушно зауважила О.Ф. Скакун, право і держава – це складні соціальні явища, які органічно пов'язані між собою, обумовлюють одне одного і знаходяться між собою у відносинах нерозривної єдності [2, с. 11].

Зауважимо, що у творчості І. Франка не одразу виокремилася тенденція стосовно здобуття Україною повної національної та державної незалежності. Так, у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. серед української інтелігенції були поширені ідеї федералізму. Питання федералізму, як напрям державно-правової ідеології, а також способу територіальної організації держави порушувалися й у працях І. Франка [3, с. 252]. Наприклад, О. Скакун називає такі етапи Франкового проекту майбутньої федерації: 1) створення федерації в межах возз'єднання всіх українських земель; 2) створення федерації в рамках звільнених народів Росії; 3) об'єднання слов'янських націй в єдину федерацію; 4) нарешті, оформлення всесвітньої федерації [4, с. 79].

Поряд із тим, мислитель все ж таки, не ідеалізував федерацію. На прикладі історичних реалій він вказував на недоліки державного устрою Речі Посполитої: «Що федералістичний устрій сам собою не мусить вести до добра, а навпаки може вести до великого лиха, маємо добрий приклад на старій Польщі. ...І там повіти в'язалися від часу до часу в конфедерації для осягнення своїх цілей і ухвала державних законів, податків та війська залежала від доброї волі репрезентантів краю, і кожна ухвала мала бути спинена голосом одного репрезентанта. А проте сей устрій допровадив не лише до повного поневолення селян, а також до упадку міст, до повного безправства між самою шляхтою і нарешті до того, що Польщу, без скарбу, без війська, безвладну, розірвали між себе сусіди-держави» [5, с. 333-334].

Отже, як уже наголошувалося, дослідження поглядів та ідей І. Франка про державу та право у юридичній площині особливо активно здійснюється з моменту проголошення незалежності України (1991 р.). Проте, у радянські часи у небагатьох дослідженнях даного напрямку була обов'язково присутня потужна, компартійна, класова і чітка ідеологічна складова.

Зважаючи на реалії сьогодення та розгорнуті державотворчі процеси в Україні, вбачається необхідність у політико-правовому дослідженні поглядів мислителя про державу і право, які є доволі актуальними. Тема актуалізована сьогодні, в умовах світової гібридної війни, агресії з боку путінської Росії – світової терористки №1, яка своїми діями зруйнувала усю міжнародну систему безпеки. З огляду на такі драматичні обставини, необхідно усіляко змінювати Українську державу, усі її головні та важливі інституції, приборкати корупцію, сформувати сучасну ефективну економіку, демонтувати олігархічну систему управління, виконати інші, життєво необхідні завдання, до прикладу, перезавантажити владу, з приходом п. Зеленського В.О. на посаду Президента України.

На даний момент теоретична та політико-правова основа дослідження поглядів І. Франка про державу і право продовжує формуватися також й за рахунок праць науковців, які досліджували творчість письменника не з точки зору юриспруденції, а крізь призму інших сфер науки. Тільки шляхом комплексного аналізу напрацювань з інших сфер наукового пізнання, можна більш ефективно дослідити погляди видатного мислителя українського народу про державу і право.

Без перебільшення, політико-правова творчість І. Франка дуже багата і різноманітна. Для ґрунтовного дослідження потрібні час і зусилля багатьох українських учених, передусім молодих. На сьогодні для вивчення ідейно-теоретичної спадщини письменника сформована потужна теоретична та політико-правова основа, яка постійно удосконалюється і збагачується новими напрацюваннями, які заповнюють існуючі прогалини у науковому знанні.

У своїй творчості мислитель прагнув показати шляхи здобуття Україною незалежності та соборності українських земель. Однак, на більш раніших етапах у поглядах І. Франка спостерігається обґрунтування необхідності того, щоб Україна входила до складу федерації, яка створиться на основі однієї з двох імперій, у складі яких тоді перебували українські землі. Проте, згодом, мислитель розглядав таку федерацію як крок до повної незалежності України.

Також зазначимо, що творчість І. Франка є багатогранною, більшість висловлених ним основних політичних та правових ідей і думок зберігає актуальність дотепер. Багата спадщина великого вченого-енциклопедиста, що й донині за масштабністю таланту й інтелекту, за здобутками в духовній і науковій сферах годі шукати рівних.

Переконані: у сучасному процесі державо- та правотворення необхідно творчо використовувати напрацювання видатних українців, зокрема, й І. Франка, політико-правова спадщина якого досі досконало не вивчена. Невивчені історичні уроки – річ небезпечна. Представлені тези є нашим скромним внеском у дослідження поглядів про державу і право славетного Каменяра.

Література

1. *Саветчук Н.М.* Філософсько-правові погляди І. Франка // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2008. № 20. С. 29-36.
2. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
3. *Бунчук О.Б.* Франкові ідеї федералізму та їх політико-правові інтерпретації / Волинь-Житомирщина: іст.-філол. зб. з регіональних проблем. № 15. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. С. 252-258.
4. *Скакун О.Ф.* Иван Франко: (из истории политической и правовой мысли). М., 1987. 128 с.
5. *Франко І.Я.* Зібрання творів: У 50 т. / Редкол.: Є.П. Кирилюк (голова) та ін. К.: Наукова думка, 1976 – 1986. Т. 45: Філософські праці, 1986. 574 с.

*Микола ПОЛІКОВСЬКИЙ,
Андріана ГЕРИЛО
e-mail: Adriana2009@bigmir.net*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО МЕТОДУ У ДОСЛІДЖЕННІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Дослідження історико-правового розвитку системи судочинства є важливою складовою формування сучасної судової гілки влади України, як молодій демократичній державі, європейській та правовій. З огляду на це, варто досліджувати це актуальне і важливе, з теоретичної і практичної точки зору, питання у межах виконання бакалаврської праці «Судоустрій в Україні: 1980-і – початок 2000-х рр. (історико-правове дослідження)». Етапи формування судової системи є досить складними та інформативними, адже дають багато поживи для роздумів і висновків, до того ж, містять цінний досвід. У межах підготовлених тез торкнемось, принаймі, основних положень теми через призму використання історико-правового методу.

Звичайно, не можна не погодитися з думкою Д.А. Керимова, який справедливо стверджує, що поза реальним, визначеним історичним

контекстом, що пов'язує явища та процеси сучасності з тими явищами й процесами, що їм передували, рівнозначно як і з тими, які виникнуть на їх підґрунті у більш-менш віддаленій перспективі, неможливо пізнати саму цю сучасність [1, с. 110]. При цьому минуле, звісно, цікавить дослідника тому, що залишило по собі певні, в т. ч. й правові наслідки [2, с. 5]. І, як наголошує Л.М. Москвич, колишні форми, методи, способи та засоби здійснення правосуддя з тим або іншим ступенем коригування здатні забезпечити підвищення ефективності сучасних і майбутніх організаційно - правових форм судової системи [3, с. 73]. У зв'язку з цим можна говорити про певну тяглість формування, удосконалення і зміцнення сталої, прогресивної правової європейської традиції. Сподіваємось, що судова система України і на далі буде розвиватися саме у цьому напрямі.

С.Д. Гусарев загалом актуалізує значимість історичного методу, сутність якого вбачає у вивченні реальної історії держави й права як визначальних елементів суспільства у їх конкретному різноманітті; виявленні конкретних значущих історичних фактів і на цій основі інтелектуальному аналогічному відтворенні історичного процесу, що розкривається через логіку, закономірності їх розвитку [4, с. 78–80].

Вочевидь, історико-правовий аналіз є особливим різновидом історичного методу, що наразі широко використовується в комбінації з іншими підвидами історичного методу, зокрема з порівняльним історико-правовим методом. За його допомогою досягається пізнання різних історичних ступенів розвитку того ж самого явища чи різних явищ і шляхом зіставлення виявляються загальне й особливе в історичних явищах. Призначення цього методу полягає не в збагаченні історії новими матеріалами, а у розкритті сутності наявних, висвітлення їх з науково обґрунтованої позиції, пояснення походження та причинного зв'язку аналізованих фактів із довоколишніми явищами [5]. Крім цього, варто зауважити, що історико-правовий аналіз передбачає конкретне історичне дослідження певних етапів виникнення та розвитку явищ, і невід'ємним аспектом такого дослідження є логічний аналіз змісту історичного процесу та властивих йому причинно-наслідкових зв'язків. У змістовному аспекті історико-правовий метод розкриває конкретні історико-правові явища та їх розвиток у часовому вимірі, а логічний аналіз – внутрішню суть цих явищ.

Варто зауважити, що історія функціонування судових органів бере свій початок із найдавніших державних утворень, де суддями були безпосередньо стародавні царі, а судові рішення – прямим проявом державного владарювання [6, с. 18]. Незважаючи на це, в Україні вважаємо доцільним розпочинати історико-правовий аналіз розвитку та становлення апарату суду з часів Київської Русі, ґрунтуючись на наявних історичних

джерелах, які фактично підтверджують цей факт, і обмежуючи тим самим поле свого наукового дослідження власне територією сучасної України.

Новітня історія створення і діяльності Конституційного Суду України (КСУ) також є повчальною і вимагає наукового осмислення, включно з його трьома контраверсійними рішеннями.

Нагадаємо, відповідно до ст. 152 Конституції України, закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України (КСУ) можуть бути визнані неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності. Такі акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність [6, с. 119].

Для порівняння зазначимо, що обсяг повноважень конституційних судів, тобто органів конституційної юрисдикції, в розвинутих демократичних європейських країнах є істотно ширшим за компетенцію КСУ й охоплює питання захисту не лише власне конституції, а всього нормативного порядку, включно з його міжнародно-правовою складовою. Останнє є значущим для держав, котрі є членами ЄС і в яких міжнародні договори та рішення наднаціональних органів є органічними складовими правового порядку. Крім того, професор (нині - добродішній суддя КСУ) В. Лемак, зауважує, що обсяг повноважень конституційних судів дозволяє їм здійснювати активну діяльність у напрямі не лише охорони конституцій, а й в удосконаленні національних правових систем вказаних держав [4, с. 78–80].

На відміну від КСУ, суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Як відомо, межі судового захисту визначені в Україні нормами процесуального законодавства, хоча в окремих країнах, наприклад, у Франції, вони містяться в законах про судоустрій.

На початку ХХІ ст. суди різних рівнів в Україні мають не тільки різну структуру, а й різний обсяг повноважень. Крім того, враховуючи площу територіальної юрисдикції або спеціалізацію, суди одного рівня можуть мати відмінності у своїй структурі. Провідною ознакою віднесення суду до того або іншого рівня або спеціалізації є компетенція суду.

На нашу думку, назва ст. 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» – «Повноваження апеляційного суду» – не відповідає викладеним в цій статті нормативним приписам. Зокрема, до повноважень апеляційного суду законодавець відносить розгляд справ відповідної судової юрисдикції. Необхідно зазначити про невідповідність предметно-понятійного змісту

слова «повноваження» тим численним функціям суду, про які йдеться в цій статті. Водночас, видається за доцільне в назві ст. 27 Закону України слово «повноваження» замінити на слово «компетенція».

Нині судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом та судами загальної юрисдикції. КСУ є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Переважна більшість усіх судових справ розглядається судами загальної юрисдикції. Підтримуємо думку науковців, які вважають, що недоцільно передавати повноваження Конституційного Суду України Верховному Суду України. Верховний Суд України є органом правосуддя, який розглядає конкретні справи й в межах вирішення цих справ робить висновки щодо правильного застосування норм законодавства. Тлумачення закону для нього не є самоціллю. Він тлумачить закон у розрізі конкретних фактичних обставин справи. Зрозуміло, жоден суд не може постановити конкретне рішення, якщо не витлумачить конкретної норми (норм) чинного права.

Судова реформа в Україні безумовно все ще далека від завершення, адже донедавна не було «політичної волі» з боку попереднього вищого керівництва держави. Про це свідчить, зокрема, прийняття різними вітчизняними судами чималої кількості «дивних» рішень, виявлення недоброчесних судів. Глибоке вивчення історико-правового досвіду, творче його використання, застосування сучасних прогресивних технологій і практик у межах судової системи України, усе це покликано кардинально поліпшити її якісний стан, сприяти відновленню справедливості, захисту прав і свобод людини і громадянина, налагодженню ефективного правосуддя відповідно до європейських стандартів.

Сподіваємось на поступове перезавантаження усієї влади, у зв'язку з перемогою на виборах президента у квітні 2019 р. В. Зеленського.

Література

1. Керимов Д.А. *Методология права (предмет, функции, проблемы философии права)*. М.: Аванта, 2001. 560 с.
2. Смирнов С.Г. *Задачник по истории науки: от Фалеса до Ньютона*. М.: Мирос; МАИК «Наука / Интерпериодика», 2001. 368 с.
3. Москвич А.М. Становлення та розвиток судових систем // *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 3. С. 73–81.
4. Гусарєв С.Д., Тихомиров О.Д. *Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб.* Київ: Знання, 2005. 655 с.

5. *Ніколаєнко Н.* Сутність та особливості історико-порівняльного методу правових досліджень М. Ковалевського // Віче. 2010. № 14. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2110/>
6. *Коркунов Н.М.* Русское государственное право. СПб., 1909. Т. 1. 630 с.

*Микола ПОЛІКОВСЬКИЙ,
Олена ДОВГАНЬ
e-mail: olenkaa97@ukr.net*

РОЛЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ПЕРІОДУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 рр.

Через 100 років після початку української революції (1917 р.), уже в основному сформована політична нація знову боронить свій державний суверенітет, територіальну цілісність від російської агресії. Вивчення досвіду цієї героїчної боротьби доби національно-визвольних змагань, гострого ідеологічного протистояння різних політичних сил, обґрунтування поглядів про державу і право українськими мислителями, громадськими, політичними і державними діячами приваблює й сучасних дослідників, правників, зокрема, істориків права, у межах науки історії політичних і правових учень, історії української політичної і правової думки.

Наша увага у межах представлених тез прикута до політико-правових поглядів одного з Провідників тогочасного українства – Симона Петлюри, у межах ширшої дослідницької теми «Погляди Симона Петлюри про державу і право», яка є цікавою, актуальною і недостатньо опрацьованою у літературі, але привабливою для вивчення молодим поколінням науковців.

Доба національно-визвольних змагань українського народу 1917-1921 рр., коли в збройній запеклій боротьбі український народ відроджував свою державність і незалежність, нерозривно пов'язана зі славним ім'ям С. Петлюри - Голови Директорії і Головного Отамана Військ Української Народної Республіки (УНР).

Нагадаємо про деякі щаблі кар'єри майбутнього Провідника. У 1916 р. С. Петлюра став членом Всеросійського Союзу Земств, відтак, його громадська активність, авторитет і повага, що здобув майбутній Провідник в солдатських масах, висунули його до керівництва українським військовим рухом. Квітень 1917 р. С. Петлюра – ініціатор та організатор проведення у Мінську українського з'їзду Західного фронту, голова Української фронтової ради. Травень 1917 р. – голова Українського Генерального Військового Комітету (УГВК), член Української Центральної Ради (УЦР). 31 жовтня 1917 р. – постановою Центральної Ради (ЦР) С. Петлюра офіційно призначається Генеральним секретарем з військових справ

(тобто, міністром оборони). Листопад-грудень 1917 р. – організатор військових національних формувань [1].

На той час чисельність українських військ, що були на боці ЦР, становила близько 400 тис. осіб, з них 180 тис. – в українізованих частинах на фронті, 150 тис. – в тилкових гарнізонах і 60 тис. – в загонах Вільного козацтва. Водночас були створені вищі органи військового управління: 1) Генеральний військовий секретаріат; 2) Генеральний штаб; 3) Всеукраїнська військова рада; 4) військові ради різних рівнів на місцях. Це стало логічним звершенням процесу підпорядкування українізованих частин колишньої російської армії на території України урядові УНР [2].

С. Петлюра раніше від інших сформулював і висловлював державницькі принципи будівництва українського війська і вимоги до нього в революційному процесі, що й зумовило його конфлікт з іншими чільними керівниками УНР. Принципові розходження з лідерами ЦР щораз більше поглиблювались і 18 грудня 1917 р. він покинув урядовий пост [3].

Наголосимо, С. Петлюра створив одну з найбоездатніших вітчизняних частин – Гайдамацький кіш Слобідської України і очолив його у боях проти радянських військ, обороняючи Київ. Згодом, наступ українських військ у лютому 1918 р. уже відбувався під «прапором Петлюри». Переможне протигетьманське повстання у листопаді – грудні 1918 р. знову покликало С. Петлюру до вищого керівництва у складі Директорії УНР та на чолі українського війська як Головного отамана республіканських військ [4].

11 лютого 1919 р. Провідник звернувся до ЦК Української соціал-демократичної робочої партії (УСДРП) з листом, в якому писав: «Виходячи з того, що сучасна ситуація для України надзвичайно складна і тяжка, я вважаю, що в даний момент всі творчі сили нашого краю повинні взяти участь у державній праці, не вважаю для себе можливим ухилитися од виконання своїх обов'язків, яко сина свого народу перед Батьківщиною і буду, доки це можливо, стояти і працювати при державній праці. З огляду на це я тимчасово виходжу зі складу членів УСДРП». Таким чином, для С. Петлюри головним і актуальним завданням стало за будь-яку ціну зберегти національну державність [1] у надзвичайно важких і складних умовах української-російської війни, більшовицької агресії.

Від цього часу С. Петлюра став провідним виразником державницького світогляду і національної державотворчої ідеології, намагаючись об'єднати усі здорові, патріотичні сили українства навколо ідеї відродження української державності.

На думку сучасного історика В. Верстюка, «Симон Петлюра є переконливим прикладом еволюції соціал-демократичного діяча революційного плану в діяча національно-державного. Саме внаслідок цієї

еволюції і виявилася його історична роль, яку він відіграв як Головний Отаман Війська УНР та Голова Директорії» [3].

Директорія на засіданні 9 травня 1919 р. ухвалила постанову наступного змісту: «За виходом зі складу Директорії Голови Директорії Володимира Кириловича Винниченка, обрати Головою Директорії Члена Директорії, Головного Отамана Українських Республіканських Військ Симона Васильовича Петлюру» [2].

Зазначимо, керівні політичні кола Антанти залишалися прихильниками ідеї неподільності Росії, а у протистоянні більшовизму ставку робили на відроджену Польщу, відповідно, на національні і державні інтереси новопосталої України не зважали. Отже, поляки вели загарбницьку війну з українцями за володіння Східною Галичиною. Білогвардійці (денікінці) і чути не хотіли про незалежну Україну, заявляючи, що перемовини з українськими очільниками можливі лише на ґрунті визнання ними шовіністичного і великодержавного гасла «єдиної і неділімої Росії».

Натомість С. Петлюра був непримиренним до усіх ворогів України і не мав жодних ілюзій, зокрема, щодо реальної політики більшовицької Росії [4], яка прикривалася облудними, але привабливими популістськими гаслами. Так, у відозві до українського народу від 2 грудня 1919 р. він писав: «Народ України та наше республіканське військо знає, що в більшовизмі порядку нема. Більшовизм і комунізм на українському ґрунті не прийметься. Він може посіяти тільки нову міжгромадянську війну і втретє знищити Україну матеріально» [3]. З історії добре відомо, яку величезну ціну сплатив український народ, не прислухавшись до пророчої перестороги Провідника.

За драматичних умов, які склалися наприкінці 1919 - на початку 1920 р., С. Петлюра намагався віднайти надійних союзників для подальшої боротьби з більшовиками. Йому було зрозумілим, що можливий вихід із ситуації для України – лише у тактичному компромісі з польським урядом. Тому 21 квітня 1920 р. було підписано українсько-польську політичну конвенцію про співпрацю між УНР та Польщею, що увійшла в історію як Варшавський договір. Слід визнати, що Варшавський договір був і дотепер залишається предметом найсуперечливіших оцінок, а також найбільш вразливим аргументом в оцінках результатів політичної діяльності С. Петлюри. Думається, на той час іншого розумного виходу для захисту УНР просто не було. Водночас, він пропонував розглядати союз з Польщею «як тактичний хід для встановлення зв'язку з Європою, незалежно від того, що цей акт був актом спасіння для дальшого провадження нашої боротьби» [1].

Отже, 1920 р. став роком військового співробітництва з Польщею, що дало можливість створити і озброїти нові військові з'єднання, створити дієві військові управлінські структури, вести успішну збройну боротьбу, яка є героїчною сторінкою історії армії УНР. Лише недотримання союзницьких угод з боку Польщі, яка пішла на перемир'я і уклала мир з більшовицькою Росією, зробило неможливим подальшу боротьбу. Однак непереможна армія УНР не сдалася, відступила за кордон і була інтернована на території Польщі [4].

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що С. Петлюрі належить авторство концепції України як самостійної, суверенної, соборної, демократичної, правової республіки. Сучасним політичним і державним діячам, широкому загалу, для розуміння шляхів розв'язання націотворчих проблем, проблем державного будівництва дуже корисним є глибоке знання політико-правової спадщини, поглядів та ідей С. Петлюри, які стали рушійною силою у відродженні українського народу та в його справедливій національно-визвольній боротьбі за незалежну і соборну Українську державу.

Література

1. *Савченко В.А.* Симон Петлюра. Харків: Фолио, 2004. 416 с.
2. Будівничий самостійної України: до 130-річчя від дня народження С. В. Петлюри (1879-1926) // Календар знаменних і пам'ятних дат. 2009. № 2. С. 65-78.
3. *Сергійчук В.* Симон Петлюра. К.: ПП Сергійчук М.Ш., 2009. 568 с.
4. *Литвин С.* Суд історії. Симон Петлюра і петлюривщина. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. 640 с.

*Микола ПОЛКОВСЬКИЙ,
Наталія КУРЛЯК
e-mail: kt.nataliia@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ СВОБОДИ СЛОВА В УКРАЇНІ

У сучасному глобалізованому світі без повноцінної свободи слова важко уявити сучасну демократичну державу, адже саме вона є безперечним гарантом забезпечення прав та свобод людини та громадянина. Важливими є права та свободи, які зазначені у Конституції України, а саме такі: право на свободу слова, думки, переконань, друку та багато інших, що дають можливості людині розвиватися природно, усебічно та гарантійно, самореалізуватись.

Важливо використовувати такі права з добрими намірами, у розумних цілях для саморозвитку. Наголошуємо: право на свободу думки та слова є однією із надійних і міцних основ формування модерної, демократичної, правової держави.

Багато уваги у рамках підготовки бакалаврської роботи «Особливості конституційно-правових гарантій свободи слова в Україні» ми приділяємо визначенню свободи слова, як випливає з нього, йдеться про вираження власної, правдивої і чіткої думки. Нані тези підготовлені у межах розкриття цієї актуальної, важливої у теоритичному та практичному аспектах, теми. Саме свобода слова є дуже важливою ознакою для визначення демократичності конкретного суспільства. За допомогою цього встановлюємо і оцінюємо потенціал суспільства та його спроможність до створення сильної, незалежної, європейської правової держави. Стержнем такої держави виступають відповідальні громадяни, тобто «люди, сильні духом». Цивілізована держава будується саме на потужному потенціалі справжніх активних громадян-пасіонаріїв. В Україні таких чимало, про що переконливо засвідчили майдани, революції, добровольці і волонтери, тобто козацький дух волі і свободи, звитяги не вивітрився з нащадків «лицарів Степу».

Поряд з тим, гарантування незалежної, «чистої», правдивої свободи є найголовнішою метою конституції. Політичний зміст свободи слова закріплює вищу природну нормативність, у силу чого гарантування свободи становить основну функцію конституції як провідного правового джерела, що охороняє загалом інтереси громадянського суспільства та інтереси кожного громадянина зокрема. Причому правове гарантування свободи в сучасних конституціях є досить різноманітним. Основними видами конституційних гарантій свободи прийнято вважати: проголошення свободи як мети держави; проголошення свободи в якості вищої соціальної цінності; закріплення свободи як правової категорії; закріплення переліків суб'єктивних прав і свобод; скасування «патерналістських» соціально – економічних прав; затвердження свободи як принципу конституційного ладу; закріплення процесуальних інструментів захисту й охорони свободи [1].

Гарантування свободи слова в Україні починається із закріплення в Преамбулі Конституції про те, що Основний Закон України був прийнятий для повного усебічного забезпечення прав і свобод людини. Поряд з тим, незважаючи на рекомендацію Міжнародного форуму в Гуті – Синегорі (11-13 січня 1996 р.), категорія свободи не була включена в офіційний проект Конституції України в якості однієї з найвищих соціальних цінностей. Проте ст. 3 Конституції України визнає, що права й

свободи людини, а також їх гарантії, визначають зміст та спрямованість діяльності держави [1].

Що стосується досвіду розвитку України в період незалежності (з 1991 р., то він, на наш погляд, засвідчив необхідність надійних та стабільних правових гарантій демократії, серед яких важливе місце, безперечно, належить свободі думки й слова, свободі інформації у всьому різноманітті її проявів.

Здійснення в Україні демократичних реформ, глибокі економічні й політичні перетворення в суспільстві безпосередньо пов'язані з виробленням і практичною реалізацією принципово нових для українців підходів до прав людини. Так, проголошене Конституцією України (ст.15) положення про те, що громадське життя в Україні ґрунтується на засадах політичної й ідеологічної багатоманітності є одним з основоположних принципів життєдіяльності українського суспільства, заснованого на безперечному визнанні демократичних, європейських цінностей, прав і свобод людини і громадянина. Відповідно, дотримання принципів ідеологічної і політичної багатоманітності в суспільстві, є важливою гарантією свободи слова й свободи думки.

Словом, свобода слова й думки, вільне вираження своїх поглядів і переконань необхідні людям, так само як і свобода публічних дискусій із проблем, які є значущими та актуальними і є формою існування громадянського демократичного і толерантного суспільства. Таке суспільство виходить із того, що будь – яка думка може заявити про себе. Ідеологічна багатоманітність означає вільне використання в суспільстві різних політичних та інших поглядів, шкіл, ідей, можливість без перешкод пропагувати свої погляди та ідеї за допомогою ЗМІ, а також привселюдно захищати свої ідеологічні погляди та ін. [1]. Звичайно, вони не повинні бути антиукраїнськими, екстремістськими, ксенофобськими та подібними до них.

Виділяють окремий інститут конституційного права щодо регулювання свободи у сфері ЗМІ. Він становить сукупність конституційно-правових норм, які регулюють відносини у сфері обігу інформації. До цього інституту входять положення Конституції України, законів України, підзаконних актів, міжнародних актів, які забезпечують самостійне регламентування групи відносин щодо виробництва, поширення, використання, видозмінення, зберігання, інформації тощо.

Оскільки конституційне право є фундаментальним і основоположним для норм інших галузей права, то регламентування ним інформаційних відносин у т. ч. й у сфері масової інформації, виступає базою для їх подальшої регламентації в поточному законодавстві. Відповідно до норм Конституції України, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший

спосіб – на свій вибір. По суті, це положення проголошує відкритість ЗМІ. Разом із тим Основний Закон у ч. 3 ст. 34 передбачає, що відповідне право може обмежуватись законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Такі обмеження не варто розглядати як антидемократичний контроль з боку держави, оскільки нарівні з позитивним впливом на громадські процеси, політико-правову діяльність, така свобода інформації може мати й негативні наслідки [2].

Діяльність ЗМІ ґрунтується на низці конституційних положень щодо окремих видів інформації. Конституція України (ст. 57) гарантує кожному громадянину знати свої права та обов'язки і вміло їх захищати. Основні права і свободи людини і громадянина і України закріплені й гарантовані Конституцією. Вона виходить з того, що тільки їх доскональне знання дозволяє людині мати, користуватись та розпоряджатися матеріальними, політичними, культурними та соціальними благами і цінностями, основними свободами.

У той же час кожна людина повинна знати і сумлінно виконувати свої обов'язки, поважати права і законні інтереси інших осіб, оскільки це є вимогою громадянського суспільства, бути непримиренною до антисуспільних вчинків і всіляко сприяти охороні громадського порядку і додержанню трудової дисципліни. Знання кожним громадянином України, іншими особами, що перебувають на її території, всієї сукупності прав і свобод, які вони можуть використовувати, та обов'язків, які повинні виконувати, є важливою передумовою правомірної поведінки і розвитку суспільної активності.

Конституція у згаданій цій статті вперше закріпила важливий обов'язок держави щодо забезпечення доведення законів та інших нормативно-правових актів, що визначають права і обов'язки громадян, до відома населення. При цьому ставиться вимога до держави здійснити це у встановленому законом порядку. Якщо закон або інший (підзаконний) нормативно-правовий акт не буде доведений до населення або буде порушений порядок такого доведення, то він не вважається введеним в дію, не є чинним і не породжує будь-яких юридичних наслідків.

Закони України офіційно обнародуються у виданнях Верховної Ради "Відомості Верховної Ради України" та газеті "Голос України". Для забезпечення установ, організацій та підприємств, а також громадян законодавчими актами Інститут законодавства Верховної Ради України здійснює багатотомне видання збірника "Закони України". До прикладу,

видання "Коментарю до Конституції України" має на меті роз'яснення змісту Основного Закону держави для широких верств населення.

Реалізація обов'язку держави щодо правового інформування населення має забезпечуватися з ініціативи, під контролем і за фінансовою підтримкою з боку держави при найширшому використанні ЗМІ, з проведенням пропагандистської та виховної роботою серед різних верств населення, зокрема в навчальних закладах усіх рівнів. Саме цього вимагає "Всесвітній план дій з виховання в дусі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва, миру і в дусі поваги прав і основних свобод", прийнятий в 1993 р. за участю Української держави [3].

Реалізація права на інформацію здебільшого трактується позитивним юридичним правом, але тут можна дискутувати, адже з історичної точки зору таке право є природнім. Хоча багато років українців позбавляли такого права (напр., за часів комуністичного, тоталітарного режиму) і суспільству намагалися нав'язати імперську російську ідеологію і громадську думку.

Право на інформацію не можна позиціювати лише як політичне право. Таке право має усі ознаки природнього людського права, так само як і право на вивчення власної історії, адже для людини характерно цікавитися фактами і подіями. Для людини її право на інформацію – природне право, як представника громадянського, відкритого, інформаційного, глобалізованого суспільства, а не лише політичної сфери.

Таку ж позицію займає і Європейський суд із прав людини, за якою кожен може реалізовувати своє право, незалежно від його цілей, бажання, вподобання, мети.

Інформація сприяє самовираженню людини, насичує потік її думок, збагачує мозок все новими знаннями, потрібними для активної життєдіяльності, як політичної, так і соціальної.

Література

1. *Слінко Т.М.* Конституційно-правові гарантії свободи слова в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7182/1/Slinko_294.pdf
2. *Проценко О.* Право та гарантії свободи думки і свободи масової інформації. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2018/4/27.pdf>
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 57. (зі змінами та доповненнями).

ОСНОВНІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Визначне місце в історії українського державотворення, науки і культури кінця ХІХ - першої третини ХХ ст. посідає М. Грушевський, державний, суспільно-політичний діяч, історик і патріот свого народу. Як політик М. Грушевський був засновником Національно-демократичної партії Галичини і Товариства українських поступовців у Києві, творцем засад Української незалежної держави, головою Української Центральної Ради (УЦР). У науковій творчості і суспільно-політичній діяльності він вважав вищим мірилом любов до свого народу і до історичної істини. Зазначимо, у межах науки історії політичних і правових учень погляди М. Грушевського про державу і право ще недостатньо досліджені. Це й викликало наш інтерес до цієї теми у рамках підготовки бакалаврської праці «Погляди Михайла Грушевського про державу і право». Пропоновані тези відбивають актуальність, важливе теоретичне і практичне значення розроблюваної теми.

Основні положення суспільно-політичних поглядів М. Грушевського випливають із його концепції історіософії. Колосальна ерудиція у сфері історії, літератури, мистецтва, гуманітарних наук загалом, дала змогу вченому скласти своє оригінальне розуміння єдності, цілісності суспільно-історичного та політико-правового прогресу. Про це свідчить, зокрема, вступна лекція, виголошена М. Грушевським 30 вересня 1894 р. у Львівському університеті, у якій він виклав своє бачення історіософії, як обґрунтування актуальної суспільно-політичної проблематики. Історіософські думки висловлював М. Грушевський й раніше, у 1892 р., у статті «Громадський рух на Україні-Руси в ХІІІ віці» (1892 р.), у якій йшлося про т. зв. болехівців — мешканців міст Болехівської землі на території між Волинню, Галичиною і Київщиною, що 1240 р. вирішили на пряму платити данину загарбникам-татарам, а не в казну князя Данила Романовича [1, с. 234].

Щоб зрозуміти не лише історіософську концепцію М. Грушевського, а і його суспільно-політичну позицію, потрібно розглянути три основні категорії, які в поглядах ученого посідали визначальне місце. Це «народ», «державна» і «герой в історії». У М. Грушевського вони несуть певне конкретне змістове навантаження, почерпнуте з різних філософських систем. Так, «народ» у М. Грушевського, - зазначав О. Пріцак, - це

поняття метафізики романтичного періоду, тоді коли його «державна» - це анархістсько-соціалістичний термін Прудона-Драгоманова. Тільки «герой в історії» відповідає позитивістській концепції, як й метод дослідження перших шести томів «Історії України-Руси», - основного, геніального твору мислителя.

Нагадаємо, М. Грушевський є автором десятитомної «Історії України-Руси», найбільшої історіографічної праці про український народ, котра упевнено увійшла до скарбниці світової історіографії. Написана на великому документальному матеріалі багатьох архівів: України, Росії, Польщі, Швеції, Туреччини, вона є своєрідним історичним паспортом українського народу. Створення М. Грушевським фундаментальної цілісної історії України мало не лише наукове, а й важливе суспільно-політичне значення, оскільки територія України тоді була розділена між різними окупаційними режимами, реакційні урядові кола цих держав-загарбниць узагалі не визнавали за українським народом природного права на існування як нації, а також права на власну мову та культуру [1, с. 246].

Зазначимо, творча спадщина М. Грушевського налічує більш як дві тисячі бібліографічних одиниць - книг, статей, рецензій, інших публікацій. Він був академіком Всеукраїнської академії наук, головою УЦР, ним підписаний знаменитий IV Універсал, що проголосив державну незалежність України. Головним напрямом його плідних, багатоманітних наукових досліджень була проблема національного самовизначення українського народу.

Важливою рисою діяльності мислителя був пошук компромісів, спільного знаменника між різними політичними силами. Так, він стверджував, що саме такими мають бути стосунки націй, засновані лише на взаємній вигоді, на узгодженні своїх перспективних етапів розвитку, національних інтересів. І лише за таких умов свобода, суверенітет і самобутність одного народу аж ніяк не зачіпатимуть інтересів іншого [2, с. 305].

Уже згаданий нами О. Пріцак, один із дослідників творчості М. Грушевського, писав, що уживані вище поняття, як і поняття «маса», вживаються істориком досить вільно. Крім свого загального значення, поняття «народ» означає ще «суспільність», яка, називаючись ще й «громадою», є лише активною частиною «маси народньої». «Маса народня» - це вихідна теза, на якій серйозний дослідник й повинен базувати свої висновки [2, с. 334]. До речі, як й інші народники, М. Грушевський під «народом» розумів «село, українське селянство». Таке стале бачення «народу» ученим уже залишилося на все подальше життя, навіть тоді, коли він очолював УЦР. І тоді його позиція як голови ЦР

була виключно «селоцентрична». У своїй програмній праці «Підстави Великої України» (1918 р.) М. Грушевський писав: «Головною підставою цієї Великої України ще довго, коли не завжди, буде селянство, і на нім доводиться її будувати. Треба було подати йому цю чудотворну воду свідомості - тільки ж усе ходу не було, бо стеріг його пильно стоголовий цербер старого режиму» [2, с. 340].

Провідну роль селянства у суспільно-політичному та національному житті М. Грушевський бачив й у 20-х роках ХХ ст., коли в Україні відбувалися радикально нові суспільно-економічні процеси, започатковані більшовиками. «Українська культурна робота, - зазначав він у 1926 р., - для українського села ще не закінчена. Завдання сформування української робітничої верстви, що має завершити будову української національності, веде до села» [3, с. 104]. Тільки коли справді національно свідомі сільські верстви увіллються в робітничі верстви міста, фабрики, шахти та понесуть туди українську свідомість, українізуючи цю робітничу верству, замість самим підлягати її русифікаційному процесові, тільки тоді, фактично селянська Україна дійсно стане у повній мірі робітничо-селянською країною.

На доповнення поняття «народ» як національно-етнічної, духовно-культурної визначеності М. Грушевський подавав дефініцію "народу", яка розкривала (чи включала) антропологічну та психофізичну характеристики. Учений наголошував: «Так само відрізняється українська людність від своїх найближчих сусідів прикметами антропологічними - в будові тіла і психофізичними - в складі індивідуальної вдачі, у відносинах родинних і суспільних, у побуті й культурі матеріальній і духовній» [3, с. 113].

Українські прогресивні діячі, у т. ч. й М. Грушевський, висували ідеї демократизму на ґрунті визнання свободи особи як складової частини маси, що не може не позначатися на свободі самої маси. А це вимагає відповідного державно-політичного вираження, тому у період визвольних змагань 1917-1921 рр. знову актуалізувалися радикальні, революційні ідеї, які проповідували М. Костомаров, М. Драгоманов, С. Подолинський, І. Франко, М. Павлик, власне ідеї, що історично виходили ще від Кирило-Мефодіївського товариства.

Автономно-федералістичних поглядів М. Грушевський дотримувався і в часі, коли він очолював УЦР, сподіваючись на чесну і справедливу, демократичну федерацію з новою Росією, і тільки під тиском обставин змушений був проголосити незалежність і повний державний суверенітет УНР, відповідаючи на брутальну агресію більшовиків, які у своїй політиці фактично продовжили російську імперську традицію.

У праці «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання» (1920 р.) М. Грушевський захищав ідею пріоритету інтересів народу, суспільства над інтересами держави. У своїй схемі викладу історії України він обґрунтував думку про український народ як окрему етнокультурну одиницю, що є спадкоємницею Київської Русі та сформувала свої оригінальні етнокультурні риси ще в умовах Галицько-Волинської та Литовсько-Польської держав [4, с. 97].

Мислитель розглядав українську націю як виключно хліборобську, що внаслідок тривалого чужоземного панування втратила національну еліту, власну демократичну традицію; підкреслював як позитивні риси українського народу (вроджену логічність думки, високі культурні й соціальні інстинкти, високу красу побуту), так і негативні (відсутність національної свідомості, слабкість національного інстинкту, низький рівень освіти, культурного та політичного виховання) [4, с. 115].

Таким чином, зазначимо, що для політико-правової ідеології демократично-народницького напрямку, а М. Грушевський, окрім соціалістичних, поділяв й такі погляди, були характерні такі риси:

- визнання народу рушійною силою історичного процесу;
- розуміння українського народу як окремої етнокультурної одиниці;
- обґрунтування ідеї народоправства у вигляді народної демократичної республіки;
- ідея федеративного устрою України;
- ідея державної автономії України у складі демократичної федеративної Росії чи інших федеративних союзів;

Переконані погляди М. Грушевського про державу і право мають бути ґрунтовно вивчені, передусім у межах науки історії політичних і правових учень і творчо використані новою українською елітою, яка все ще формується, у процесі державного будівництва.

Література

1. Політологія: Підр. для ун-тів / За ред. О.І. Семківа. Львів: Світ, 1993. 576 с.
2. Політологія: Підр. для студентів ун-тів / За ред. Б. Кухти. 2-е вид., зі змінами. Львів, 1994. 592 с.
3. Політологія: Курс лекцій: Навч. посібник / За ред. І.С. Дзюбка: К.: Вища шк., 1993. 271 с.
4. Політологія: Курс лекцій / Авт. кол.: І.С. Дмитрів, О.М. Рудакевич, З.С. Сокол, В.А. Кулик та ін. Тернопіль: АСТОН, 1998. 159 с.

Богдан СТЕЦЮК

e-mail: bohdan1702@ukr.net

Людмила ПОКИДЬКО

e-mail: liuda.pokidko@ukr.net

ПОГЛЯДИ НА ГЕНЕЗУ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ФУНДАТОРІВ ІСТОРИКО- ПРАВОВОЇ НАУКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ

Період розвитку незалежної України, становлення національної правової системи закономірно сприяв посиленню вченими уваги до правової спадщини українського народу, об'єктивному дослідженню ними різноманітних історико-правових проблем. Особливо варто наголосити на актуальності досліджень у сфері поглядів на історію українського процесуального права. Важливий внесок у розробку вітчизняною історико-правовою наукою зазначеної проблематики зробили зарубіжні українські вчені, зокрема фундатори української історико-правової науки в діаспорі А.І. Яковлів, Р.М. Лащенко, та М.Д. Чубатий.

Особливої уваги заслуговують дослідження А.І. Яковліва тому, що його наукова спадщина актуалізується малою вивченістю на сьогоднішній день цього талановитого вченого. На превеликий жаль, навіть і в сучасних умовах розвитку вітчизняної історико-правової науки фактично відсутні праці, в яких би було повноцінно та багатоаспектно проаналізовано розмаїття наукових здобутків вченого. Написана значна кількість робіт (причому, як правило, оригінальних за змістом та висновками), зокрема, з процесуального права та чимало статей публіцистичного характеру. З-під його пера виходить низка фундаментальних праць з української історико-правової тематики, присвячених аналізу конкретних історичних форм українського процесуального права, впливам на нього права інших країн і народів [1, с. 53]. Ця проблематика знайшла своє висвітлення в монографіях: «Впливи старочеського права на право українське литовської доби XV–XVI століття» в якій робиться ґрунтовний аналіз аспектів функціонування процесуального права під впливом старочеського права. В інших своїх монографічних роботах «Німецьке право в працях українських правників XVIII століття», та «Німецьке право та його вплив на українське право з XVI по XIX століття» автор прагне довести про значимість рецепції римського права через німецькі правові норми, хоча можна відзначити, що іноземні впливи на українське право він дещо перебільшує [2, 91–93].

У таких працях, як: «Теорія доказів у цивільному процесі», «Українське звичаєве процесуальне право» та «Про копні суди на Україні»(1931 р.)

автор аналізує особливості функціонування процесуального права в цей період. В зазначених працях А.І. Яковлів також розкриває особливості процесуальних дій, що проводяться копними судами в Україні, й дотримується думка про базовість поняття народу, народного духу, правосвідомості народу як провідних чинників формування та розвитку права взагалі й процесуального, зокрема. Вчений підкреслює важливість і виняткову значущість звичаєвого права та був переконаний у силі правових звичаїв українського народу й вважав, що вони в Україні існували досить довгий час, починаючи з Київської Русі, в часи перебування українських земель у складі Литовської держави, та під час здійснення судочинства у Гетьманщині [3, с. 20].

Історико-правові погляди Р.М. Лащенко викликають інтерес до державно-правових інститутів литовсько-руської доби, та генези вітчизняного процесуального права, на його специфіку розвитку. У своїх поглядах вчений відзначає послідовність демократизм, оцінює процесуально-правові дії крізь призму «української ідеї». Разом з тим йому належить певний пріоритет у спробах визначити засади державно-правового життя, традиційно найбільш притаманні українському етносу. До їх числа в різних своїх працях він відносив ідеї народоправства, децентралізації влади, домінування приватно-юридичних принципів у сфері державного управління, рівноправ'я та відсутності становості. Досліджуючи процесуальне право за такими пам'ятками, як Руська Правда та Литовський Статут автор констатує, що практика українських копних судів базувалася на звичаєвому праві. Дослідник шукав аргументи, своєрідну історико-правову підставу для формування власної правової системи українського народу [4, с. 29].

Проблеми процесуального права та судочинства розглядалися ним у низці монографічних робіт: «Литовський Статут як пам'ятник українського права»; «Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій» «Український копний процес (по карній справі) на одному прикладі» Р. Лащенко підкреслив тяглість та нерозривний зв'язок копних судів із вічовими судами і судами верви Київської Русі, а копного судочинства – із судочинством за Руською Правдою.

Один із перших розробників історії держави та права України М.Д. Чубатий у своїй фундаментальній праці «Огляд історії українського права. По запискам проф. д-ра М. Чубатого. Історія джерел та державного права», уперше подав джерела та державне право двох періодів української історії: Київської Русі та Великого князівства Литовського. Вчений зазначав, що основним джерелом процесуального права є звичаєве право – це зібрання юридичних норм, що постають і розвиваються, набирають сили в житті народу незалежно від закону і без санкції законодавчої влади

тільки внаслідок загального переконання про необхідність підкоритися їм [5, с. 143]. Таким чином, він доводив, що, комбінуючи постійно існуюче й чинне звичаєве право українського народу від початків історичного буття до сьогодні з правом законодавчих установ української суверенної держави, чи установ напівсуверенних українських земель, ми зуміли отримати «систему окремої науки – історії українського права».

Історик наголошував на повному розвитку українського звичаєвого права, яке одержало дозвіл державної влади, та подав огляд інших джерел права, зокрема «Литовський Статут». Варто зауважити, що учений відзначав вплив на цей збірник «правової старої української культури з доби» «Руської Правди» [6, с. 28]. Тут можна погодитися, що саме західна або литовська, а не східна чи московська Русь найбільше зберегла розвинула давньоруські процесуальні правові норми, які в подальшому стали основою для права земського періоду [7, с. 3].

Отже дослідження вченими-засновниками історико-правової науки в українській діаспорі - історії вітчизняного процесуального права ґрунтувалось на їх світоглядній позиції, основними складовими елементами якої були: національно-державницький характер наукової творчості; діалектично-матеріалістичний підхід до історії процесуального права; орієнтація на провідні ідеї історичної школи права. Аналіз генези процесуального права в основному здійснювалося в хронологічних рамках Київської Русі, Литовсько-Руської держави та Гетьманщини, що охоплювали період державності на українських землях.

Література

1. Кудін С. Дослідження історії вітчизняного кримінального права XI – XVIII ст. у працях А. І. Яковліва // Вісник академії адвокатури України. Вип. №14. К., 2009. С. 50–56.
2. Яковлів А. Українське звичаєве процесуальне право // Український В. Університет в Празі в роках 1926 – 1931. В Празі: Державна друкарня в Празі, 1931.
3. Сиза Н. Копіні суди та здійснення ними судочинства на Україні // Яковлівські читання. Матеріали наукової конференції присвяченої пам'яті українського історика правознавця, громадського і політичного діяча А. Яковліва (1872–1955). Черкаси, 2000. С. 19-21.
4. Стецюк Б.Р. Становлення і розвиток процесуального права в Україні (X ст. - 20-ті рр.. XX ст.): дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. - теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Х., ХНУВС МВС України, 2014. 442 с.

5. Чубатий М. Як народжувалася наука історії українського права // Науковий збірник Українського Вільного Університету на пошану Івана Мірчука (1891 – 1961). Т. VIII. Мюнхен Нью-Йорк Париж–Вінніпег, 1974. С. 140–148.
6. Чубатий М. Огляд історії українського права: Історія джерел та державного права // 4-те видання, УВУ. Мюнхен, 1976. 321 с.
7. Падох Я. Історична заслуга професора Миколи Чубатого // Свобода. 1975. 24 вересня. Ч. 179. С. 2–3.

Богдан СТЕЦЮК

e-mail: bohdan1702@ukr.net

Наталія ФІГЕЛЬ

e-mail: fihelnatali@gmail.com

ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОГЛЯДІВ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО НА ГЕНЕЗУ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Правові погляди М. Грушевського була однією із складових у формуванні в Україні незалежної та власної національної правової системи взагалі й процесуального права зокрема. Попри весь багатий науковий доробок М. Грушевського в дослідженні її генези досі ця проблема не була предметом спеціального, комплексного дослідження з позицій сучасної історико-правової науки. Звісно, окремі складові правового дискурсу вітчизняного дослідника іноді фрагментарно, побіжно відображені у значній кількості історико-правових працях і це, в своїй більшості, вітчизняних вчених.

Аналіз та вивчення наукового доробку М. Грушевського можна умовно поділити на три етапи під час, яких формувалася наукова база державно-правових поглядів вченого, це до початку двадцятих років двадцятого століття, радянський період, та новітні часи (незалежна Україна).

На першому етапі наукові праці та погляди, присвячені правовим поглядам М. Грушевського, є надзвичайно цікавими для спеціального, історико-правового аналізу. Особливо зріс інтерес до наукових здобутків М. Грушевського після публікації його перших томів «Історії України–Руси».

Позитивне схвалення у наукових колах здобула праця М. Грушевського «Ілюстрована історія України», з акцентувавши на послідовному проведенні через увесь текст тези про тяглість, нерозривність українського історичного процесу від періоду раннього Середньовіччя до початку ХХ ст. [1, с. 67]. На думку дослідників, значно ґрунтовніше виписані особливості процесуального права, як інституції правової системи, у

давній та литовський періоди, а також питання, пов'язані з впливом на формування та функціонування прав, культурно-релігійних та суспільно-політичних чинників в Україні, що мають доволі тривалу традицію наукового опрацювання. Високим фаховим рівнем викладу матеріалу позначені й ті проблеми історії судів та судочинства, до розробки яких безпосередньо доклався учений. Серед останніх рецензенти одностайно називали історію судочинства козаччини. Проте аналіз особливостей правовідносин та функціонування судової системи, зокрема в часи Гетьманщини, представлена дещо схематично [2, с. 166].

На наступному етапі дослідження наукових здобутків М. Грушевського, що відносяться до історії вітчизняного процесуалізму, здійснювалися в так званий радянський період. Зрозуміло, що через погляди М. Грушевського на державу та право, тогочасна історіографія не проводила досліджень наукової спадщини вченого, сприймаючи його ідеї, як «буржуазно-націоналістичні». Дотримуючись марксистсько-ленінських поглядів, радянські вчені у своїй більшості скептично сприймали державницькі ідеї та правові погляди М. Грушевського, викладені в «Історії України-Руси», вважаючи, що в них деталізується націонал-демократична концепція «безбуржуазності» українського народу, та підкреслював їхню залежність від принципів які пропагувалися західною буржуазною історико-правовою наукою [3, с. 105]. Це стало також причиною не проводити досліджень, що стосуються наукової спадщини та громадсько-політичної діяльності М. Грушевського. Проте, потрібно зазначити, що окремі науковці справедливо наголошували на значному впливові ідей М. Грушевського, передусім, на формування і становлення української правової думки першої половини ХХ ст.

В історіографії вказаного періоду міститься незначна кількість незаангажованих, об'єктивних, ґрунтовних наукових оцінок та характеристик, які були дані науковцями щодо правових поглядів М. Грушевського. Зрозуміло, що вони отримували серед російських та деяких європейських учених переважно негативні оцінки, які не могли сприйняти аргументовано-переконливе відстоювання ученим національних інтересів у розвитку та побудові України, із її самостійними державними атрибутами та правовими інституціями. Натомість у колі патріотичних вітчизняних науковців ідеї М. Грушевського про історичну національну самобутність українців та необхідність побудови незалежної Української держави здебільшого були зрозумілими та обґрунтовано підтримувалися.

Отже, наукова спадщина М. Грушевського в радянській науці перебувала під неухильним пресом та систематично піддавалася ідеологічному, замовчуванню зі сторони державно-номенклатурної

системи. Тільки представники діаспори здійснювали об'єктивні, ґрунтовні історіографічні дослідження правових поглядів вченого.

Із здобуттям України незалежності вітчизняна історико-правова наука почала інтенсивно досліджувати наукову спадщину М. Грушевського. Питання суті й змісту правових поглядів М. Грушевського найбільше аналізувалися та обговорювалися під час проведення низки наукових конференцій. Також вчені у своїх працях висвітлюють дослідницьку діяльність М. Грушевського як історика держави та права Київської Русі, зокрема його поглядів на судочинство, як окремішню інституцію, що функціонувала на базі звичаєвого права. При цьому історіографи наголошують на важливості усвідомлення всього спектру проблем, які виникали в історико-правовій науці в момент появи наукових доробок вченого [4, с. 26].

Дослідники обґрунтовано обстоюють думку М. Грушевського, щодо місця іноземного чинника у формуванні права в Руській державі, зокрема, який вплив маливаряги під час зародження вітчизняної правової системи. міри впливу візантійської традиції на всіх рівнях державно-правового життя в якнайширшому історико-культурному контексті, Також вагомим було, в регулюванні суспільно-правових відносин, рецепція візантійського права особливо коли Київська Русь, відійшовши від язичництва, прийняла нову систему вірувань. Проте, на думку вченого, базовою основою у формуванні та в подальшому функціонуванні державно-правової системи, були власне національні, вироблені на протязі багатьох сторіч, традиції та звичаї [5, с. 55].

Окремі вчені досліджували питання конституційного права та процесу у поглядах М. Грушевського, а саме проблематику, що відноситься до генези конституціоналізму у формуванні української правової держави та місце конституційного процесу у формування державності в часи діяльності Центральної ради.

Отже, наукова спадщина М. Грушевського викликала закономірний інтерес у науковців на різних етапах її дослідження. Проблематика походження українського мала певні розбіжності серед учених. та обумовила дискусію щодо пріоритетності автора у формуванні національної правової системи. Внаслідок історіографічного аналізу також були з'ясовані погляди українських істориків права на зазначену проблему й вплив наукової спадщини вченого на подальший розвиток не тільки правової системи, а й такої важливої її інституції, як процесуальне право. Дослідники наукової історико-правової спадщини М. Грушевського також довели, що вченим була сформульована концепція самостійного розвитку власної правової системи взагалі, та процесуального права зокрема.

Література

1. *Ващенко В.* Лекції з історії української історичної науки другої половини ХІХ – початку ХХ століття (М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський): навч. посіб. / В. Ващенко; ред.: В. Підгаєцький; Дніпропетр. держ. ун-т. Д.: ДДУ, 1998. 140 с.
2. *Тельвак В.* Рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського в історичній думці кінця ХІХ – 30-х років ХХ століття: дис. ... докт. істор. наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. К., 2009. 521 с.
3. *Окнішевич Л.* Націонал-демократична концепція історії України в працях академіка Грушевського // Україна. 1932. № 1–2. С. 93–109.
4. *Копиленко О.* «Українська ідея» М. Грушевського: історія і сучасність. К., 1991. 182 с.
5. *Шевчук В.* Академік Михайло Грушевський про державно-правову систему Київської Русі // Право і безпека. № 5. 2010. С. 54–57.

Василь СТРОЇЧ

e-mail: eks9887@gmail.com

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ: УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В ЗАХОДАХ

Запровадження європейських демократичних практик в українському просторі розвивається в сторону тотального реформування усіх сфер, відкриваючи можливості активної громадської участі у цьому. Визначальними інституціями у демократичних системах сьогодення є громадські спільноти різного роду як ті механізми, за допомогою яких соціум відіграє значну роль у продуктивному поступуванні своїх країн та установ ЄС. Участь громадян, їх спроможність впливати на реформування основних напрямків своєї держави – це і є європейські цінності, що їх практикують узвичаєнні демократії Європи. Для нас, в українському контексті, цікаво подивитися, чи вплинули події Революції Гідності на протидію та запобігання корупційним злочинам.

У нещодавньому світовому рейтингу сприйняття корупції (Corruption Perception Index – CPI) за 2017 рік, який складено міжнародною неурядовою організацією Transparency International, наша країна посідає 131 місце з 180 можливих. Протягом останніх років висловлювалося багато думок стосовно заходів, які допоможуть мінімізувати корупцію в державі. Серед них варто зупинитися на залученні громадськості до антикорупційного процесу. Однак досі відсутні дослідження результативності її участі в заходах із запобігання корупційним злочинам.

Аналізуючи події 2014 р. в нашій державі, можна зробити висновок, що основною причиною ескалації конфлікту було саме неприйнятне ставлення населення до корупційних злочинів. Однак, вивчивши статистику заявницької активності громадян, можна констатувати про неоднозначність їх сприйняття цієї проблеми. Відповідно до результатів дослідження 94% громадян не зверталися до правоохоронних органів із заявою про вчинення корупційного правопорушення, оскільки вважають, що запобігання корупційним злочинам – справа держави, а не громадян [1, с. 66].

Серед основних причин не звернення опитані вже традиційно назвали: переконаність у безрезультативності звернення, небажання брати участь в офіційному розслідуванні і страх перед погрозами з боку корупціонерів. Варто відзначити й те, що майже кожен п'ятий респондент добре сприймає корупційні злочини і вважає їх ефективним засобом вирішення проблем. Таке ставлення найімовірніше пов'язане з особистою участю громадян у корупційних практиках. Як засвідчили результати дослідження, майже половина (42,5%) респондентів сама є ініціатором корупційних злочинів (надання неправомірної вигоди, використання особистих зв'язків). У той же час, більшість громадян відчувають страх постраждати від корупційних дій (таку загрозу відчувають 76,6% опитаних) [2].

Можемо також констатувати існування часового сприйняття вигоди від корупційних злочинів – громадяни надають перевагу отриманню певного блага тут і зараз, аніж у перспективі, а корупційні злочини, своєю чергою, дозволяють зробити це невідкладно. Дослідник Амстердамського Університету Нільс Кьобіс визначає таке явище, як «золота можливість» – обставина, коли людині важко втриматися від корупційних дій задля отримання неправомірної вигоди [3].

У контексті сказаного доцільно акцентувати увагу на ще одному, а саме на низькій правовій свідомості громадян: більшість із них не володіє достатніми знаннями про свої права, що сприяє випадкам неправомірного вимагання коштів із боку посадовців; незначна кількість громадян розуміє сутність антикорупційних заходів і ознайомена з відповідним законодавством. Більш того, громадяни часто навіть не розуміють сутності корупційних злочинів, вбачаючи в них будь-яку несправедливість [2].

Передусім наголосимо, що в цілому громадські організації намагаються максимально залучити пересічних громадян до власної діяльності шляхом: надання можливості повідомити/викрити корупційні правопорушення і наступного юридичного захисту таким особам; поширення інформації про позитивні приклади запобігання корупції й проведення освітніх тренінгів і семінарів. У той же час представники громадських організацій наголошують, що їм не вистачає підтримки з боку суспільства, і нарікають на відсутність єдиного інформаційного центру для зв'язку з громадянами.

Звідси випливає висновок про перспективні напрями взаємодії між пересічними громадянами і громадськими антикорупційними організаціями.

Виходячи з положень Закону України «Про запобігання корупції», взаємодія органів влади і громадськості у процесі запобігання корупції розвивається в трьох напрямках: 1) надання пропозицій органам влади за результатами проведених досліджень/громадської антикорупційної експертизи; 2) надання пропозицій із вдосконалення існуючого антикорупційного законодавства; 3) вплив громадських організацій на формування державної антикорупційної політики [1, с. 72].

Громадськість у власній діяльності щодо запобігання корупційним злочинам реалізує чотири головних функції: моніторингу за дотриманням норм антикорупційного законодавства, громадської адвокації, здійснення комунікацій між суб'єктами протидії корупції, мобілізації членів суспільства на протидію корупційним проявам. Відзначимо, що порівняно з антикорупційним, природоохоронне законодавство містить значно ширший перелік прав громадськості, що може бути пов'язано з небажанням відводити їй більш значну роль у процесі запобігання корупційним злочинам.

Підводячи підсумки зауважимо, що в цілому громадяни здебільшого обмежуються заявами про свої наміри запобігати корупційним злочинам. Це пояснюється небажанням втручатися в діяльність держави, оскільки саме на неї та її органи покладено першочерговий обов'язок запобігання корупційним злочинам. Підтверджено, що громадські антикорупційні організації дають змогу громадянам опосередковано брати участь у заходах щодо запобігання корупційним злочинам, роблячи таку участь значно ефективнішою. Громадськість повністю реалізує наявні в неї можливості щодо запобігання корупційним злочинам, однак існують перешкоди (тиск з боку органів державної влади та недостатній рівень взаємодії, недовіра до представників правоохоронних органів та недосконалість законодавства), які не дозволяють робити це максимально ефективно.

Література

1. Білецький А.В. Участь громадськості у запобіганні корупційним злочинам в Україні. Дисертація на здобуття наукового кандидата юридичних наук. Харків, 2018. 227 с.
2. When a “Golden Opportunity” to Bribe Arises, It’s Hard to Pass Up. URL: <http://www.psychologicalscience.org/news/releases/when-a-golden-opportunity-to-bribe-arises-its-hard-to-pass-up.html#.WIkW5X940fI>

3. Оцінка виконання Антикорупційної стратегії: досягнення та проблеми. URL: <http://nmpu.org.ua/2017/03/otsinka-vykonannyaantykoruptsijnoji-stratehiji-dosyahnennya-ta-problemy/>

Олексій ТЕРЛЮК
e-mail: oleeksiy2807@gmail.com

АДВОКАТУРА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В СИСТЕМІ АДВОКАТУР ДЕРЖАВ СВІТУ

Аксіомою є твердження про те, що у сучасній Європі, як і в світі загалом, існує велика кількість держав і правових юрисдикцій, що функціонують у їхніх територіальних кордонах в рамках історично сформованих правових систем. А коли правові системи, об'єднані спільністю історичного формування, структурою права, та іншими важливими критеріями, формують сукупність, - то утворюється правова сім'я. В усіх європейських державах традиційно усталилися дві сім'ї - *романо-германська* (континентальна або нормативно-акта) та *англо-саксонська* (система загального права або судово-прецедентна) [1]. Кожна з правових сімей поділяються на певні групи, що мають між собою більші чи менші відмінності й впливають на функціонування багатьох правових інститутів. Не винятком тут є й інститут адвокатури. Звідси у найбільш загальному вигляді можемо говорити про дві системи адвокатур, що історично склалися в країнах теперішнього Європейського Союзу – романо-германську систему адвокатури (континентальну) та систему адвокатури загального права (острівну). Зазначимо, що такого класифікаційного поділу систем адвокатури, в основу якого кладуть вид правової сім'ї, загалом дотримуються вітчизняні науковці. Принаймні, йдеться про авторів відомої праці «Сучасні системи адвокатури» за ред. О. Святоцького (1992 р.) [2, с. 174-175].

Зазначений поділ європейської адвокатури стає реальністю щойно від часів Середньовіччя, хоча адвокатура як соціально-правовий інститут, на думку вчених, не менш древній, ніж інститут судової влади. Тобто - сягає у часі додержавних суспільних формацій [3, с. 239]. Однак загалом у формуванні сучасного інституту адвокатури та окремих його елементів вирішальне значення мала грецька і ще більшою мірою римська правова традиція. Бо характерні для обох систем адвокатури, наприклад, адвокатська етика, кваліфікаційні вимоги до особи адвоката, ба навіть таке специфічне питання, як правовий статус адвокатського гонорару та визначення його (не)прийнятних розмірів і т. ін., тягнуть свої історичні коріння з часів Риму. Саме Риму та Візантії європейська адвокатура зобов'язана встановленню перших в історії освітньо-кваліфікаційних

вимог до особи адвоката, визначенню підстав та градації суворості дисциплінарних й кримінальних покарань носіям професії, встановленню чітких заборон надії, що суперечать професійній етиці та ін.

Доба Середньовіччя внесла зміни в спосіб організації та діяльності адвокатури, не позначившись при цьому на її основному завданні – захисті прав громадян.

Зокрема, в державах континентальної системи права, передусім Франції, з-поміж характерних рис діяльності адвокатури вирізняють помітне тяжіння адвокатського корпусу до велемовності й багатослів'я. Тут адвокат цінується навіть не стільки за досконале знання законів, скільки за вміння апелювати до (почуттів) суддів. Ультимативна вимога професійного адвокатського красномовства служить суттєвою перепорою для дилетантів, які бажать долучитися до пирога адвокатських гонорарів. Натомість в судах острівної системи права, включаючи чисельні британські колонії, адвокат повинен передусім добре орієнтуватися в чисельних прецедентах; його головна зброя - юридичні факти. Звичайно, і тут від носія адвокатської професії вимагаються певні навички красномовства, але воно виступає швидше своєрідним гарніром, ніж основною стравою. У ХХ-му і особливо ХХІ-му ст. ст. ці відмінності континентальної та острівної адвокатських шкіл суттєво згладжуються, відбувається своєрідна конвергенція [3, с. 239-240].

Натомість у системі адвокатури загального права (у Європі – Велика Британія) консерватизм англійської судової системи та, загалом, історичні традиції спричинилися до її особливостей – наявності кількох категорій адвокатів, що не відповідає сучасній світовій практиці.

Традиційно британська (зокрема, в Англії й Уельсі) адвокатура поділяється на привілейованих *баристерів* (з монопольним правом виступу у суді від імені клієнта чи на захист його інтересів) та *соліситорів* (іноді ще додають і близьких до останніх *аторнейв*, що також позбавлені права виступу у суді від імені клієнта чи на захист його інтересів). Загальне керівництво адвокатурою здійснюється лордом-канцлером, який водночас виконує обов'язки члена Верховного Суду.

Соліситори в Англії та Уельсі вважаються найбільшою групою юридичних консультантів. На сьогодні (станом на 2010-ті рр.) налічується близько 69 тис практикуючих соліситорів, які надають широкий спектр юридичних послуг населенню: від укладення угод з нерухомістю до складання контрактів і вирішення питань спадкування [4]. Баристери як адвокати вищого рангу в порівнянні з соліситорами не може отримувати відомості по справі безпосередньо від клієнта, а тільки через соліситора за винятком кримінальних справ, які баристер приймає сам [5].

Проф. В. Макарчук зазначає, що традиційний британський поділ адвокатів породив один цікавий ефект. Не бажаючи ділитися плодами своєї праці (пошук аргументів на користь клієнта та складання своєрідного дос'є справи) з високоплачуваними баристерами, соліситори та аторнеї XVII - XIX ст. зазвичай вступають у своєрідну змову з клієнтом. Останній практично завжди зацікавлений у тому, щоб зменшити свої витрати на процес (виняток - суперечки «з принципу»), тож йому пропонують вирішити справи з іншою стороною тяжби полюбовно. Соліситори сторін, висунувши своїм клієнтам зустрічну аргументацію, пропонують їм спрогнозувати вислід тривалих та затратних судових слухань, і досягнути взаємного компромісу з іншою стороною тяжби ще на досудовій стадії. Це, звичайно, позбавляє баристерів їх уже звичного заробітку, натомість економить кошти та час клієнта. Вправний сутяга-соліситор з впевненими навиками ведення переговорів з протилежною стороною (точніше, її представниками - такими ж професіоналами-сутягами) залишається у тіні, але ефективність його роботи від цього цінується аж ніяк не менше [3, с. 243].

Останнім часом вітчизняні вчені-правознавці, не заперечуючи можливості використання критерію поділу європейської (і світової) адвокатури за видом правової сім'ї, зазначають, що останній не завжди дає змогу простежити дію загальносистемних закономірностей у розвитку адвокатури, що мають місце в межах однієї правової сім'ї [6, с. 95].

Тому луганський дослідник С. Іваницький пропонує класифікацію систем адвокатур, що включає чотири групи по декілька різновидів у кожній.

Перша група визначається залежно від ступеня обов'язковості членства в органах адвокатського самоврядування (системи адвокатур із добровільним або обов'язковим членством в органах адвокатського самоврядування).

Так, з європейських країн - у Швеції, Норвегії, Фінляндії після набуття особою статусу адвоката й отримання документа, що підтверджує право практикувати (свідоцтво, ліцензія, патент тощо), адвокат добровільно вирішує, чи вступати йому до будь-якої професійної асоціації. Неприєднання до професійної асоціації не впливає на можливість здійснювати професійну діяльність. Натомість, у Чехії, Угорщині та Німеччині доступ до здійснення адвокатської діяльності настає тільки після набуття членства у визначеній державою професійній асоціації, а його призупинення чи скасування тягне позбавлення права на заняття професією.

Визначення *другої* групи у класифікації європейських адвокатур залежить від їх складу, тобто осіб, яким законодавством дозволено входити до організаційних форм адвокатської діяльності або самоврядування. За

цією ознакою, системи адвокатур можуть бути класифіковані на гомогенні й гетерогенні.

Наприклад, у Польщі членами органів адвокатури можуть бути тільки адвокати – гомогенний або однорідний склад суб'єктів відповідної структури. Тоді як адвокатури Німеччини мають у своєму складі не-адвокатів (гетерогенні), які можуть бути представниками держави, академічної спільноти, громадськості тощо. Так, членами палати адвокатів є керівники адвокатських компаній, що знаходяться на території округу Верховного суду землі, у тому випадку, якщо вони не є адвокатами.

Третю групу систем адвокатури в країнах ЄС дослідник укладає залежно від кількості юрисдикцій, що здійснюють спеціалізоване регулювання діяльності певних груп адвокатів у межах однієї держави. З цього погляду С. Іваницький виділяє моноюрисдикційні й мультаяюрисдикційні системи адвокатур.

Так, з країн ЄС - у Молдові, Болгарії й Угорщині функціонує моноюрисдикційна система адвокатури (право здійснення адвокатської діяльності державою закріплюється за однією категорією юристів (адвокатів), які відповідають певним вимогам, дія єдиного законодавства щодо організації й функціонування адвокатури розповсюджується на всю територію держави). Натомість, на думку С. Іваницького, особливістю мультаяюрисдикційних систем адвокатур, що діють наприклад, в Англії чи Швейцарії, є санкціоноване законодавцем функціонування в межах однієї держави кількох відмінних горизонтальних і/або вертикальних юрисдикційних систем для адвокатів, що значно диференціюються за територіальною (власний правовий режим в межах адміністративно-територіального устрою) або суб'єктно-функціональною ознаками (напр., баристери й соліситори в Англії). Юрисдикції у Бельгії пропонується поділяти за національно-лінгвістичним критерієм.

Останню, *четверту*, групу систем адвокатури в країнах ЄС виділяють за критерієм залежності від обсягу повноважень загальнодержавного органу адвокатського самоврядування. З цього погляду, вчений пропонує поділяти адвокатури на централізовані й децентралізовані. З цього погляду, централізовані адвокатури країн ЄС – у Польщі, Румунії, Болгарії, Молдові – характеризуються наявністю загальнодержавного органу адвокатського самоврядування з компетенцією контрольно-ревізійного характеру та обов'язковістю рішень центрального органу для регіональних органів адвокатського самоврядування. Децентралізовані адвокатури ті, де немає загальнодержавного органу адвокатського самоврядування, а якщо є, то із загально представницькими повноваженнями. Натомість основні регуляторні повноваження зосереджені в регіональних структурах адвокатури (напр., Франція, Швейцарія) [6, с. 95-98].

Отже, за найбільш загальною класифікацією адвокатури країн Європейського Союзу в системі адвокатур світу поділяються за критерієм виду правової сім'ї на романо-германську систему адвокатури (континентальну) та систему адвокатури загального права (острівну). Остання у Європі представлена Великобританією. Попри те, що адвокатура як соціально-правовий інститут не менш древній, ніж інститут судової влади, зазначений поділ європейської адвокатури стає реальною щойно від часів Середньовіччя. Проте використання критерію поділу європейської (і світової) адвокатури за видом правової сім'ї не завжди дає змогу простежити дію загальносистемних закономірностей у розвитку адвокатури в межах однієї правової сім'ї. Зокрема, краще усвідомити природу взаємовідносин між адвокатом і органами адвокатського самоврядування допомагає поділ адвокатур на системи із добровільним або обов'язковим членством в органах адвокатського самоврядування. Визначити ступінь незалежності адвокатури, її фаховий і економічний потенціал, рівень об'єктивності членів колегіальних органів допомагає критерій гомогенності або гетерогенності складу адвокатури. Усвідомити як самими адвокатами, так і клієнтами складність адвокатських систем певних держав допоможе критерій поділу моноюрисдикційні й мультаяюрисдикційні системи адвокатур. Нарешті, глибше зрозуміти обсяг повноважень загальнодержавного органу адвокатського самоврядування в країнах ЄС допоможе критерій поділу системи адвокатур європейських країн на централізовані й децентралізовані.

Література

1. Правова система [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE>
2. Сучасні системи адвокатури: [наук. праця] / За ред. О.Д. Святоцького; Міжнародна юридична фірма "Юрінтер". К.: Право України, 1993. 175 с.
3. *Макарчук В.С.* Історія світової та вітчизняної адвокатури. Курс лекцій. Навчальний посібник. Львів: Ліга-Прес, 2017. 264 с.
4. Bar Standards Board's Enforcement Annual Report 2014/15 Available at: https://www.barstandardsboard.org.uk/media/1681465/10a._bsb_057__15__annex_to_enforcement_annual_report_2014-15.pdf
5. Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders (1990). Basic Principles on the Role of Lawyers. Available at: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/RoleOfLawyers.aspx>
6. *Іваницький С.О.* Системи адвокатур держав світу: класифікація й типологія // Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2015. 10. С. 95-98.

ВІДРОДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ЗАПОРУКА ДУХОВНОГО ЗРОСТАННЯ НАЦІЇ:

нотатки за матеріалами соціологічних досліджень та державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї

Сучасний період розбудови України як держави характеризується суттєвими змінами у всіх сферах життєдіяльності людини, які особливо позначаються на характері й структурі цінностей суспільства та окремої особистості. Проблема цінностей була і є предметом аналізу філософів, культурологів, соціологів та інших вчених. Особливої актуальності вона набула в даний час, коли відбувається переоцінка системи цінностей, принципів моральності, коли формуються нові цінності та ідеали.

У філософії ціннісна проблематика розробляється в окремому розділі – аксіології. Цінність – поняття, яке вказує на людське, соціальне і культурне значення певних явищ дійсності; соціально схвалені більшістю людей уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, романтична любов, дружба тощо.

Що стосується сімейних цінностей, то під традиційними сімейними цінностями у цій статті маються на увазі класичні історичні уявлення про родину, важливість оформлення шлюбу та сталості шлюбних стосунків, народження та виховання дітей у сім'ї з обох батьків, традиційні ролі чоловіка та жінки, вірність, взаємоповагу всіх членів родини та стійкий пріоритет збереження шлюбу над розлученням.

Сім'я як «первинна клітинка суспільства» має найбільший вплив на психологічне, а часто і фізичне здоров'я, щастя та благополуччя її членів, виховання дітей, які у сім'ї отримують перші і найстійкіші уявлення про всі аспекти приватного та суспільного життя, моральні цінності, моделі поведінки, тощо.

Науковий інтерес до сімейних цінностей обумовлений і тим, що основною функцією сім'ї є народження і виховання дітей. Від успішного виконання репродуктивної та соціалізуючої функції сім'ї залежить не тільки демографічна ситуація в нашому суспільстві, але і його розвиток в цілому. Саме тому дослідження цінностей сучасної родини дають змогу будувати державну політику в такий спосіб, щоб вона найбільшою мірою відповідала потребам української сім'ї.

Основними напрямками державної сімейної політики в Україні є формування у свідомості людей розуміння важливості ролі сім'ї в житті

суспільства; сприяння відродженню традиційно міцної, працьовитої, економічно спроможної сім'ї, пропагування і забезпечення наступності поколінь [1].

Особливістю сім'ї як форми соціальної організації є особливі духовні відносини, властиві тільки для приватного життя родини. Сім'я формує духовну сферу людини, розвиває його чесноти, залучає до світу культури. Цінності сім'ї залишаються неповторними й унікальними, незамінними жодними іншими цінностями. Культура людей неможлива без сім'ї, любові, дітей, подружній та родинних відносин.

У сімейній психології виділяють такі основні цінності сім'ї: цінності, що задовольняють потребу в батьківстві/материнстві; цінності, пов'язані із задоволенням потреби в любові й визнанні; цінності, що задовольняють фізіологічні потреби (сексуально-інтимні відносини подружжя); цінності, пов'язані із самоствердженням особистості серед найближчого оточення; цінності, що дозволяють відчувати відносну стабільність і захищеність; цінності, що задовольняють потребу в спілкуванні і розширюють його коло; цінності, що дають можливість задовольнити прагматичні потреби.

Дослідниця Д.В. Медкова розглядає сімейні цінності як «позитивні і негативні показники значущості об'єктів, які належать до заснованої на єдиній спільній діяльності людей, пов'язаних узами шлюбу – батьківства – споріднення, у зв'язку із залученням цих об'єктів у сферу людської життєдіяльності, людськими інтересами, потребами, соціальними відносинами» [2, с. 60-62]. Це є найбільш точним та поширеним на сьогоднішній день поясненням поняття «сімейні цінності».

Українці за довгі віки сформували такі сімейні цінності, якими, поза всяким сумнівом, можна пишатися: подружня вірність; піклування про дітей та батьків; пошана до предків; взаємна любов і повага між батьками; злагода та довіра між членами родини; відповідальність кожного за інших членів сім'ї; здоровий спосіб життя; дотримання прадавніх народних звичаїв, збереження традицій; гостинність тощо. Але зміна соціального устрою в суспільстві неминуче веде до зміни всієї усталеної системи цінностей. І родина не є винятком.

Результати багаторічних соціологічних досліджень свідчать: радикальні зміни соціально-економічних умов і соціокультурних орієнтирів, що відбуваються останнім часом у нашій країні, вносять певні зміни як у структуру ціннісних орієнтацій населення, так і в зміст шлюбно-сімейних відносин. Так, у структурі ціннісних орієнтацій протягом багатьох років домінуюче місце займали цінності психологічного характеру: спілкування, любов, сім'я.

Результати досліджень останнього десятиліття показують, що цінності економічного характеру, орієнтації на високі життєві стандарти та індивідуальне благополуччя починають займати пріоритетне місце в структурі ціннісних орієнтацій, поступово витісняючи цінності психологічного порядку.

Позитивним моментом є усвідомлення переважною більшістю респондентів цінності дітей, що підтверджується як відповідями на питання «Наскільки важливими для Вас є діти?» (89,4% опитуваних відповіли «дуже важливі» та «скоріше, важливі»), так і незначною часткою тих, хто вважає, що в сучасній сім'ї не повинно бути дітей (1,2%) [3, с. 248].

Найсуттєвішою рисою змін у шлюбно-сімейних відносинах у сучасному світі є плюралізація форм сімейного життя, різноманітність форм сімейних об'єднань і шлюбних стосунків. В Україні, як і в інших країнах, нетрадиційні форми шлюбних стосунків, насамперед незареєстрований шлюб, стають звичною формою організації сімейного життя, що є наслідком складних процесів трансформації шлюбно-сімейних відносин, а також зменшення держаної регламентації особистого життя. Незареєстрований шлюб не розглядається суспільством як аномальне явище.

Питання збереження сімейних цінностей, виховання в дітей та молоді, поваги до батьків і шлюбу є найбільш пріоритетними, як для громадськості, так і для уряду України. Зокрема, 15 травня 2013 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову соціальну програму підтримки сім'ї до 2016 р., у якій уперше було включено такий важливий напрям, як підготовка людей до життя в шлюбі [4].

Затверджена програма передбачає розвиток трьох основних напрямів державної політики. Перший стосується більш активного використання інформаційних інструментів. Для цього передбачено проведення інформаційних кампаній з питань розвитку та підтримки сім'ї, популяризації моделі «доброго батька», протидії насильству тощо. Другий напрям – це реалізація системної підготовки молоді до подружнього життя. З цією метою підліткам і молодим сім'ям надаватимуть комплексні знання про те, що таке сім'я, на яких засадах вона повинна будуватися, про особливості взаємовідносин у сім'ї. Третій – заходи щодо недопущення насильства у сім'ї, для чого будуть запроваджуватись корекційні програми для роботи з кривдниками та агресорами. Цими заходами насамперед будуть охоплені молоді люди груп ризику.

Проблема нівелювання сімейних цінностей та занепаду моралі в Україні об'єднала тих, хто є авторитетом у громадянському суспільстві.

Представники державних інституцій, відомі громадські, культурні, релігійні діячі, журналісти, науковці, члени громадських організацій зібралися 20 грудня 2013 р. на Всеукраїнський круглий стіл «Збереження традиційних сімейних цінностей в Україні» з метою об'єднання зусиль у напрямі збереження сімейних цінностей в Україні та вироблення чіткого плану щодо співпраці.

Отже, сім'я завжди була і є однією з найважливіших і невід'ємних цінностей у житті людини. Останнім часом життєві пріоритети змінюються, у тому числі й сімейні цінності. Ці зміни одні вчені називають кризою сімейних цінностей, інші трансформацією інституту сім'ї, але очевидно, що відбувається пристосування сім'ї до нових умов і загострюється суперечність між сімейними й позасімейними цінностями. В цих умовах виникла необхідність у консолідації зусиль суспільства й держави щодо постійного провадження сімейної політики – з відродженням рівноправного становища інституту сім'ї серед усіх соціальних інститутів, соціального заохочення материнства і батьківства, сім'ї з обома батьками та кількома дітьми. Потім, сьогодні очевидно є необхідність формування у молоді належного уявлення про сім'ю: не тільки підвищувати рівень знань, але й виховувати позитивне ставлення до сімейних цінностей, готовність вирішувати проблеми молодшої сім'ї. Вважаю, що до проблем сучасної сім'ї необхідно привернути увагу засобів масової інформації. Особливо важливе формування громадської думки стосовно підвищення статусу сім'ї, материнства і батьківства, ролі і місця дітей у житті суспільства.

Література

1. Всеукраїнське опитування українців «Фактори сімейного щастя». Режим доступу: ostanovimnasilie.org.ua/ru/base/aggressor-psychology.
2. Медкова Д.В. Семейные ценности как объект социологического анализа // Ломоносовские чтения. Студенты. Т.2 М., 2003. С. 55-67.
3. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку/Ін-т демографії та соціальних дослідж. НАН України ; Укр. центр соц. реформ ; Фонд народонаселення ООН. К: Основа-Принт, 2009. 498 с.
4. Про затвердження Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. №341. Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua/laws/show/341-2013-п.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: МОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ ДИСКУРС

В останні кілька років, у зв'язку з проголошеним курсом на європейську інтеграцію, проблеми розвитку громадянського суспільства є найбільш обговорюваними в Україні. Цей інтерес є цілком природним, оскільки формування громадянського суспільства нерозривно пов'язане із розвитком і становленням правової держави – одним із базових європейських інститутів. При цьому наразі не припиняються політичні та наукові дискусії стосовно сутності громадянського суспільства та особливостей його ролі в сучасній публічній політиці. Частина учасників дискурсу погоджується з визнанням вагомого місця громадянського суспільства у структурі публічної влади та політики, частина виступає категорично проти включення громадянського суспільства до публічно-політичної сфери.

Парадокс сучасних підходів до питання про обсяг і межі громадянського суспільства полягає в тому, що саме широта і різноманіття його змісту чомусь нерідко провокують прагнення цю широту теоретично звужити. Очевидним приводом для цього стало властиве нашому часу виразне домінування серед форм громадських інститутів асоціацій соціального характеру у вузькому сенсі цього слова, більшість яких породжені умовами та вимогами саме сучасного суспільного життя, що і надає сфері громадського особливий, якісно новий вигляд. Звідси в деяких дослідників і виникає спокуса ототожнити сферу громадянського суспільства з «системою горизонтальних соціальних зв'язків», що утворює «як би прокладку між базисом і надбудовою, економікою і державою» [1, с. 123]. У такій постановці питання є свій позитивний сенс, оскільки, таким чином, увага приковується до першочергового аналізу важливої складової сучасного громадянського суспільства – соціальних відносин, але при її абсолютизації за його межами залишаються сім'я, економічні, а нерідко і політичні інститути.

Цікавим у цьому контексті є підхід Е. Гоулднера, який розділяє громадські організації за ознакою цілеспрямованості на три загальні категорії: 1) інститути, що працюють на утвердження громадянської свідомості і самозахист; 2) інститути, що забезпечують автономне асоціювання людей; 3) інститути, що сприяють комунікацій і взаємодії громадян [2].

У той же час найбільшої гостроти в дискусіях про сутність громадянського суспільства набула проблема його співвідношення з політикою, і особливо питання про місце політичних партій в системі відносин «держава – громадянське суспільство». І в даному разі науковцями чітко виділяються три основні позиції: 1) громадянське суспільство є сукупність неполітичних відносин [3]; 2) громадянське суспільство є «політичний феномен» [4]; 3) громадянське суспільство включає в себе поряд з неполітичними і певні політичні відносини і організації [5]. Таке розходження позицій можна пояснити низкою факторів, одним з головних серед яких є те, що під час історичного розвитку змінилося саме співвідношення громадського та політичного, і межі між цими сферами стали поступово стиратися [6], створюючи уніфіковану публічну сферу.

Таким чином, аналіз базових характеристик громадянського суспільства дозволяє нам зробити висновок: під громадянським суспільством слід розуміти сферу того, що є відносно, але приватним в сучасному соціумі, і існує в дуалістичній формі. Ця форма складається, з одного боку, з публічно-політичного компонента, який включає мережу громадських організацій та структур, які виходять на публічно-політичну арену: громадські рухи, об'єднання, асоціації тощо, і спрямовані на вирішення проблем на макрорівні. З іншого – приватний компонент, сформований з утворень, які включають громадян, об'єднаних за інтересами для вирішення приватних (локальних) проблем (мікрорівень).

Завдяки роботам цих і багатьох інших мислителів під громадянським суспільством сьогодні прийнято розуміти: – по-перше, асоціації людей, в яких кожна людина має невідчужувані права (одним з найважливіших серед яких є право власності), є рівноправним з іншими членами суспільства, самостійна у виборі цивільного стану; – по-друге, громадські союзи людей, які об'єдналися з соціальної, етнічної, релігійної та іншої приналежності, політичних, економічних, професійних та інших інтересів; – по-третє, суспільні відносини, які розвиваються і функціонують на самоврядних засадах, а також шляхом прояву інтересів і волі окремих індивідів і їх асоціацій, що діють у вільному від державно-правового впливу соціальному просторі.

Громадянське суспільство, завжди виступає в дуалістичній формі і складається, з одного боку, з публічно-політичного компонента (мережа громадських організацій та структур, які виходять на публічно-політичну арену), з іншого – приватного компонента (об'єднання за інтересами для вирішення приватних (локальних) проблем громадян). Між тим варто відзначити, що в сучасній науковій традиції громадянське суспільство прийнято розглядати не тільки в пасивному розумінні – як мережу

громадських інститутів і структур, а й активному – в контексті самоконструювання колективних акторів.

Узагальнення думок науковців дозволяє виділити такі базові функції громадянського суспільства. інтеграційна: об'єднання індивідів, соціальних груп і спільнот на принципах свободи і добровільності; соціалізуюча: утворення сприятливого соціального середовища для формування активних і вільних індивідів; відтворювальна: продукування демократичних цінностей, норм, знань і форм діяльності; інструментальна: досягнення взаєморозуміння, консенсусу між суперечливими і різноспрямованими інтересами і устремліннями індивідів, груп, асоціацій і рухів; контретапистська: здійснення тиску на державу відповідно до принципів політичної демократії і здатності стримати надмірне посилення державної влади; регулятивна: регуляція соціальної поведінки людей і певний контроль за ними за допомогою системи громадянських цінностей, норм і санкцій не правового, а переважно морально-етичного характеру; стабілізуюча функція: збереження і зміцнення певних соціально-економічних умов стабільності різних сфер життєдіяльності індивідів і груп; правотворча функція: стимулювання правового нормотворення висуненням вимог юридичного закріплення громадських, політичних і економічних прав і свобод.

Література

1. *Кравчук В.М.* Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти). Терноп. нац. екон. ун-т. Т. : Терно-граф, 2011. 260 с.
2. *Gouldner A.* Civil Society in Capitalism and Socialism. *The Two Marxisms. Contradictions and Anomalies in the Development of Theory.* London and Basingstoke, 1980. pp. 355–373.
3. *Івченко О.Г.* Людина в структурі громадянського суспільства: філософія ідентичності. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. 2-ге вид. К.: Знання України, 2013. 379 с.
4. *Зеленько Г.І.* Політична “матриця” громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. К.: Знання України, 2007. 335 с.
5. *Лук'янов Д.В.* Політичні партії в системі взаємодії громадянського суспільства та держави (роль та правове регулювання). Акад. прав. наук України, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2007. 320 с.
6. Проблеми формування громадянського суспільства та правової держави: історія та сучасність: зб. ст. З.О. Возна та ін.; ред. кол.:

З.В. Священко, В.В. Сокирська; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини, Ін-т філології та суспільствознав., Іст. ф-т; каф. всесвіт. історії та правознав. Умань: Жовтий, 2010. 193 с.

Роман ШАК
e-mail: _Ch0007@ukr.net

ЗАСАДИ МОДЕЛІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ АНТИКРИЗОВОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Актуальність дослідження полягає у тому, що аналізується одне із дискусійних питань сучасної української політики модель демократичної антикризової інституціоналізації громадянського суспільства в контексті розвитку демократії з метою подолання об'єктивно існуючого вакууму в теорії і практиці комунікації держави та громадянського суспільства [1, с.15].

Відбулося структурування громадянського сектору, що внаслідок цілеспрямованої діяльності неоднорідного середовища організованої громадськості у проведенні інформаційно-просвітницьких, моніторингових, експертно-аналітичних та інших заходів, маємо потужну самоорганізацію громадян, передусім у волонтерському, благодійницькому, добровольчому рухах, яка демонструє реальні результати в тих питаннях, які органами державної влади розв'язуються лише частково, спроможність адекватно реагувати на виклики, що загрожують Україні, підтримка демократичного вектору національного розвитку, сприяння в забезпеченні обороноздатності держави, допомога постраждалим і нужденним, завдання визначають основні напрями діяльності патріотично налаштованих громадських об'єднань з часів Революції гідності. Це свідчить про зрілість українського суспільства й появу підґрунтя для розвитку громадянських інституцій, спроможних впливати на демократичну трансформацію.

Таким чином, дослідження інституціоналізації громадянського суспільства в Україні представляються актуальними в аспекті підвищення ефективності механізмів зв'язку держави з громадянським суспільством, її зміцнення як гаранта демократичного політичного режиму й забезпечення прав і свобод людини. Важливість дослідження цих проблем пояснюється не тільки концептуальною нерозробленістю проблеми інституалізації, особливостями її української моделі, а й масштабністю практичного процесу децентралізації влади [2, с. 67].

Проблемам дослідження досвіду інституціоналізації громадянського суспільства присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, роботи яких є вагомим внеском в теорію, методологію та практику соціальної політики. Попри це внаслідок складності та

багатоманітності проблем, вивчення проблем інституціоналізації громадянського суспільства не є остаточно завершеним. Зокрема, це виражається у відносно невеликій кількості наукових праць, присвячених висвітленню політичних передумов та чинників інституціоналізації громадянського суспільства в Україні.

В працях приділено увагу визначенню дисциплінарної приналежності концепту інституціоналізації громадянського суспільства; змістовним розходженням в його тлумаченні, акцентована увага на формуванні «змішаної» моделі громадянського суспільства; політико-антропологічному підході, який надає особливого значення свідомості та почуттям індивіда, усвідомленню публічної політики та своєї ролі в політичному житті. Практично-прикладний підхід суттєво доповнює теорію та передбачає вивчення технологічного рішення проблем; інтегральний — створення комплексної теорії громадянського суспільства [3, с. 14].

Праці українських учених умовно розподілено на чотири напрями, що дало змогу ґрунтовно підійти до проблеми дослідження інституціоналізації громадянського суспільства і виокремити аспекти, які є недостатньо розробленими і потребують наукового уточнення. До першого напрямку праць віднесено ті, в яких розробляється методологічний апарат дослідження інституціоналізації громадянського суспільства, сутність, структура, форми функціонування. До другого — роботи з аналізу діалектики взаємодії громадянського суспільства і держави, їх співвідношення та механізмів взаємодії. Третій напрям складають дослідження процесів становлення громадянського суспільства, демократизації в контексті посткомуністичних трансформацій. До четвертого напрямку праць можна віднести ті, в яких досліджуються власне інститути громадянського суспільства.

Інституціональний розвиток громадянського суспільства є одним з важливих напрямів та складовою частиною внутрішньої політики держави, забезпечує гармонізацію суспільних відносин, політичну стабільність, громадську згоду, реалізується через політичні рішення, соціальні заходи, програми і має такі особливості: універсальність (всеохоплюючий характер впливу соціальної політики); інклюзивність, тобто, можливість проникнення в усі сфери життєдіяльності [4, с. 51].

Інституціоналізацію громадянського суспільства можна розглядати як процес формування соціальних інститутів як стандартизованих форм поведінки, які відіграють основну роль у просторово-часовій організації політичної системи, оформлення організаційних, правових структур для задоволення суспільних потреб, як процес, що характеризується розвитком кількісних і якісних ознак у формуванні інститутів, соціально-політичною мобілізацією та громадянською участю щодо реалізації їх специфічних функцій, зокрема, поширенням демократичних цінностей і норм,

визначається способом стихійного або цілеспрямованого формування різних структур, інститутів і організацій, що відповідають різноманітним інтересам і формам активності, вимогам нормативного порядку політичної системи, поведінка та взаємини людей у межах соціальної організації сучасного суспільства обмежуються рамками існуючої в ньому громадянської культури.

Отже, для інституціоналізації громадського діалогу необхіднет інституціональне середовище, у самому громадянському суспільстві та у владних структурах у вигляді структур, наявності нормативно-правових актів, що передбачають механізми, форми, процедури і принципи інтеракції. Даному процесу сприяють інші внутрішні та зовнішні фактори. Ззовні впроваджуються інститути, які сприяють створенню інституціональних структур, зміні функцій інститутів у результаті їхньої адаптації до зміни зовнішнього середовища внаслідок зміни інституціональних зразків. Продовжується процес активного формування окремих інститутів, які виражають нові інтереси громадян та української спільноти.

Література

1. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 12 груд. 2013 р., Нац. ін-т. стратег. дослідж.; упоряд.: В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк; за заг. ред. О.А. Корнієвського]. Київ: НІСД, 2014. 191 с.
2. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства. Методичні рекомендації. Укр. незалеж. центр політ. дослідж.: А.О. Красносільська, М.В. Лациба, А.В. Волошина, В.О. Купрій, Н.М. Чермопенцева, О.Л. Ващук. К.: Агентство «Україна», 2013. 180 с.
3. *Іванюк М.І.* Інституціоналізація та функціонування громадянського суспільства в західному регіоні України: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Чернівці, 2010. 20 с.
4. Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи: зб. наук. пр. Нац. акад. наук України, Держ. установа «Ін-т всесвіт. історії НАН України»; за заг. ред. дир. Держ. установи «Ін-т всесвіт. історії Нац. акад. наук України» д-ра іст. наук, проф. А.І. Кудряченка. К.: Фоліант, 2012. 465 с.

Учасники конференції

АНДРІЙЧАК ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА, студентка ІНПП

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. і. н., доцент І.Я.Терлюк).

АНДРУСЯК ТАРАС ГРИГОРОВИЧ, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових вчень кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський національний університет ім. І.Франка).

АНДРУСЯК ІРИНА ПАВЛІВНА, асистент кафедри історії держави і права, к. ю. н.

(НУ «Львівська політехніка»).

БАБІЙ ЯРИНА ВАСИЛІВНА, студентка ІНПП

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. С. Б. Цебенко).

БЕЛЧЕНКО ОЛЕКСАНДРА ВАЛЕНТИНІВНА, асистент кафедри історії держави і права

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., доц. Б.Р.Стецюк).

БІЛЕНКОВА ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА, викладач кафедри кримінально-правових дисциплін

ПВНЗ «Буковинський університет», м. Чернівці, здобувач кафедри історії держави і права (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник д. ю. н., проф. В.С. Макарчук).

БАТЮК ТЕТЯНА РОМАНІВНА, студентка ІНПП

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. М.Ф.Поліковський).

БІЛИК ПАВЛО, аспірант кафедри цивільного права і процесу

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.ю.н., доц. Н.П. Павлів-Самоїл).

БОЧУЛЯК НАЗАР ІГОРОВИЧ, аспірант кафедри цивільного права і процесу

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.і.н. В.З. Чорнописька)

БРОВЧУК СВІТЛАНА ЮРІЇВНА, студентка ІНПП

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., доц. Б.Р.Стецюк).

ВАВРИК ХРИСТИНА, магістр права

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).

ВАСИЛЬКЕВИЧ ЕЛЬВІРА АНДРІЇВНА, студентка ІНПП

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. С. Б. Цебенко).

ВАТАМАНЮК ЛЮБОВ ВАСИЛІВНА, аспірантка кафедри теорії та історії держави і права

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).

ВІЗНЯК ДІАНА АНДРІЇВНА, студентка ІНПП

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. С. Б. Цебенко).

ВОЛОШИН ІВАННА ЮРІЇВНА, студентка ІНПП

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. М.Ф.Поліковський).

ГАВРИЛЕНКО ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ, професор кафедри міжнародного та європейського права, доктор юридичних наук, професор

(Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, юридичний факультет).

ГАРАСИМІВ БОГДАН ТАРАСОВИЧ, студент ІНПП

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. С.С. Сливка).

ГАРАСИМІВ ТАРАС ЗЕНОВІЙОВИЧ, професор кафедри теорії та філософії права, доктор юридичних наук, професор

(НУ «Львівська політехніка»).

ГЕРИЛО АНДРІАНА ВАСИЛІВНА, студентка ІНПП

(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. М.Ф.Поліковський).

ГОЛУБИЦЬКИЙ СЕРГІЙ GERMANOVICH, аспірант кафедри адміністративного, фінансового та банківського права
(Міжрегіональна академія управління персоналом, науковий керівник: д. ю.н., проф. П.П. Захарченко)

ГУК НАЗАР ІГОРОВИЧ, аспірант кафедри цивільного права і процесу
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.ю.н., доц. Н.П. Павлів-Самоїл).

ДАВИДОВ ДЕНИС ОЛЕКСАНДРОВИЧ, начальник відділу військової прокуратури Центрального регіону України, здобувач кафедри теорії та філософії права
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).

ДЕРКАЧ МАР'ЯНА ІГОРІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. І.П. Андруссяк).

ДОБРОВОЛЬСЬКА ЯРИНА МИХАЙЛІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. В.С. Макаручук).

ДОВГАНЬ ОЛЕНА АНДРІЇВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. М.Ф.Поліковський).

ДУДАР НАТАЛІЯ ІГОРІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. І.П. Андруссяк).

ЖУРАВЕЛЬ МАРІЯ ПЕТРІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. І.П. Андруссяк).

ЗАХАРЧЕНКО ПЕТРО ПАВЛОВИЧ, професор кафедри історії права та держави
доктор юридичних наук, професор
(Київський національний університет ім. Т.Шевченка).

ЗАХАРЧИН НАТАЛІЯ ГЕННАДІЇВНА, доцент кафедри історії України
кандидат історичних наук, доцент,
(Національний лісотехнічний університет України)

ІВАНИШИН ТАРАС ІВАНОВИЧ, аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. У.М. Парпан)

КАЛИНИЧ МАРТА ВАСИЛІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. С. Б. Цебенко).

КОНДРАТЮК СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ, кандидат економічних наук, доцент

КОРИТКО ЛІЛІЯ ЯРОСЛАВІВНА, зав. кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін,
доктор юридичних наук, доцент
(Івано-Франківський юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»)

КРАТКО ТЕТЯНА АНАТОЛІЇВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. С. Б. Цебенко).

КРИЛЕНКО МАРІНА ОЛЕКСАНДРІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. І.П. Андруссяк).

КРИНИЦЬКИЙ ІГОР ЄВГЕНОВИЧ, завідувач кафедри цивільного, господарського і фінансового права, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник
(Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого)

КРЮКОВ РУСЛАН ІВАНОВИЧ, студент ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. і. н., доцент І.Я.Терлюк).

КУРЛЯК НАТАЛІЯ ІВАНІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. М.Ф.Поліковський).

КУЧЕРЕНКО НАТАЛІЯ, аспірат кафедри цивільного права та процесу (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. і. н. В.З. Чернописька).

ЛЕСЯК НАТАЛІЯ ІВАНІВНА, студентка ІНПП (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. С. Б. Цебенко).

МАКАРЧУК ВОЛОДИМИР СТЕПАНОВИЧ, завідувач кафедри історії держави і права, доктор юридичних наук, професор (НУ «Львівська політехніка»).

МАКАРЧУК КСЕНІЯ ВОЛОДИМИРІВНА, Головний спеціаліст Відділу у справах учасників боротьби за незалежність України Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції.

МАЛАНІЙ ОКСАНА ЯРОСЛАВІВНА, викладач циклової комісії суспільних дисциплін, юрисконсульт, кандидат юридичних наук (Івано-Франківський державний коледж технологій та бізнесу).

МАМОНТОВ ІГОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ, доцент Київського національного університету будівництва та архітектури, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України.

МАРИСЮК КОСТЯНТИН БОГДАНОВИЧ, професор кафедри кримінального права та процесу, доктор юридичних наук, доцент (НУ «Львівська політехніка»).

МАРКОВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВОВИЧ, в.о. доцента кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права, к. ю. н. (Львівський державний університет внутрішніх справ).

МАТВІЙЧУК ІГОР ЛЕОНІДОВИЧ, аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н., доц. У.М. Парпан)

МЕЛЬНИЧУК ВАЛЕНТИНА ОЛЕКСАНДРІВНА, студентка ІНПП (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. М.Ф. Поліковський).

МІТІНА ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА, завідувач кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент (Одеський державний університет внутрішніх справ).

МИХАЙЛЕЦЬ ВЛАДА МАКСИМІВНА, студентка ІНПП (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. І.П. Андрусак).

НЕВМЕРЖИЦЬКИЙ ЄВГЕН ВАСИЛЬОВИЧ, професор кафедри теорії та історії держави і права, доктор політичних наук, професор (ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана)

ПАВЛИШИН ІРИНА ЗЕНОВІЇВНА, студентка ІНПП (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. І.П. Андрусак).

ПИЛЬ НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА, студентка ІНПП (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. С. Б. Цебенко).

ПОКИДЬКО ЛЮДМИЛА РУСЛАНІВНА, студентка ІНПП (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., доц. Б.Р. Стецюк).

ПОЛКОВСЬКИЙ МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ, доцент кафедри історії держави і права, к. ю. н. (НУ «Львівська політехніка»).

РУДОЙ КАТЕРИНА МИКОЛАЇВНА, професор кафедри адміністративного права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент (Одеський державний університет внутрішніх справ).

САВЧУК НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.ю.н. І.П. Андрусяк).

СТЕЦЮК БОГДАН РОМАНОВИЧ, професор кафедри історії держави і права,
доктор юридичних наук, доцент
(НУ «Львівська політехніка»).

СТРОЇЧ ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ, аспірант кафедри кримінального права і процесу
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. О.М. Гумін).

ТЕРЛЮК ІВАН ЯРОСЛАВОВИЧ, доцент кафедри історії держави і права,
кандидат історичних наук, доцент
(НУ «Львівська політехніка»).

ТЕРЛЮК ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ, магістр права
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. Р.І. Радейко).

ТЕРЛЮК ОРИСЯ ІВАНІВНА, студентка магістратури ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., проф. В.С. Макарчук).

ТЕТЕРЯ АНАСТАСІЯ ЛЕОНІДІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. І.П. Андрусяк).

ФІГЕЛЬ НАТАЛІЯ ТАРАСІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д. ю. н., доц. Б.Р. Стецюк).

ХИЛЬ ЯРОСЛАВ ІГОРОВИЧ, курсант 2-го курсу факультету №3 Інституту з підготовки
фахівців для підрозділів Національної поліції
(Львівський державний університет внутрішніх справ, науковий керівник: к. ю. н. В.Я. Марковський)

ЦЕБЕНКО СОЛОМІЯ БОГДАНІВНА, доцент кафедри історії держави і права,
кандидат юридичних наук
(НУ «Львівська політехніка»).

ЧОРНОПИСЬКА ВІКТОРІЯ ЗІНОВІЇВНА, асистент кафедри цивільного права та процесу,
кандидат історичних наук
(НУ «Львівська політехніка»).

ШАК РОМАН ІГОРОВИЧ, аспірант кафедри цивільного права і процесу
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.ю.н., доц. Н.П. Павлів-Самоїл).

ШАЛА ЮЛІЯ АНДРІЇВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. М.Ф. Поліковський).

ШВЕД ІРИНА ВАСИЛІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. С. Б. Цебенко).

ШИКУЛЬСЬКА ХРИСТИНА ВОЛОДИМИРІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. І.П. Андрусяк).

ШУЛЬЖЕНКО ФЕДІР ПИЛИПОВИЧ, завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
доктор політичних наук, професор
(ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана)

ШМІЛИК ОЛЕГ ЛЮБОМИРОВИЧ, студент ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. і. н., доцент І.Я. Терлюк).

ЮЗЬКІВ СОЛОМІЯ ЛЮБОМИРІВНА, студентка ІНПП
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к. ю. н. С. Б. Цебенко).

Зміст

ЧАСТИНА І.

Законодавча влада:

політико-правові питання історії та сучасності

АНДРІЙЧАК Т.В.

ПРАВОВИЙ СТАТУС, ОРГАНІЗАЦІЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1960-ті – поч. 1990-х рр.).....3

АНДРУСЯК Т.Г.

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ:
ЗАКОНОДАВЧО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЇЇ СТВОРЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ.....5

БІЛЕНКОВА Ю.С.

ЗАКОНОДАВЧЕ РОЗШИРЕННЯ ПРАВ СОЮЗНИХ РЕСПУБЛІК (1944 р.) І
ПОЧАТОК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР.....9

ГАВРИЛЕНКО О.А.

ЕВОЛЮЦІЯ ЦАРСЬКОЇ ВЛАДИ У БОСПОРСЬКІЙ ДЕРЖАВІ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....16

ГОЛУБИЦЬКИЙ С.Г.

ВІТЧИЗНЯНИЙ ЗАКОНОДАВЕЦЬ ТА ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ У СФЕРІ ФОНДОВОГО РИНКУ.....19

ЗАХАРЧЕНКО П.П.

МІЖКНЯЗІВСЬКІ ДОГОВОРИ – РЕЗУЛЬТАТ ЗАКОНОДАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
КНЯЗІВСЬКИХ З'ЇЗДІВ У РУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.....22

ЗАХАРЧИН Н.Г.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЗИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КЛУБУ У СЕЙМІ ДРУГОЇ
РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЩОДО ПРОЕКТУ ЗАКОНУ «ПРО ЧАСТКОВУ ЗМІНУ УСТРОЮ
ТЕРИТОРІАЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ».....26

КОРИТКО Л.Я., МАЛАНІЙ, О.Я.

ПОРЯДОК УКЛАДЕННЯ ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ
ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1918–1939 рр.).....28

КРИНИЦЬКИЙ І.Є.

ПОДАТКОВИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ ЯК СУПЕРЕЧЛИВИЙ РЕЗУЛЬТАТ РОБОТИ
ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВЦЯ.....31

МАКАРЧУК К.В.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ БОРОТЬБИ ЗА
НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ.....35

МАМОНТОВ І.О.

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ...37

МАРИСЮК К.Б.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПАРЛАМЕНТУ КАНАДИ ЗА АКТОМ ПРО БРИТАНСЬКУ
ПІВНІЧНУ АМЕРИКУ 1867 року.....40

МАРКОВСЬКИЙ В.Я., ХИЛЬ Я.І.

ЗАКОНОПРОЕКТИ ПРО ПРОВЕДЕННЯ МИРНИХ ЗІБРАНЬ В УКРАЇНІ.....44

МІТІНА О.М., РУДОЙ К.М.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ПРАВОЗАХИСНІЙ СФЕРІ
УКРАЇНИ.....50

НЕВМЕРЖИЦЬКИЙ Є.В.	
ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	57
ПОЛІКОВСЬКИЙ М.Ф.	
ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ЗРАЗКА 2019 РОКУ: НАПЕРЕДОДНІ ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ.....	61
ТЕРЛЮК І.Я.	
ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЕКТАХ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.....	65
ШМІЛИК О.Л.	
КОЗАЦЬКА РАДА – ВИЩИЙ ОРГАН ВЛАДИ ІЗ ЗАКОНОДАВЧИМИ ФУНКЦІЯМИ В УКРАЇНІ ДОБИ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....	70
ШУЛЬЖЕНКО Ф.П.	
ПАРЛАМЕНТ В МЕХАНІЗМІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ, ПРАВОВОЇ, СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ.....	72
ЧАСТИНА ІІ.	
Ґендерні питання: еволуція правового розуміння та законодавча практика України та інших держав світу	
АНДРУСЯК І.П.	
ОСНОВИ ІДЕЇ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ТВОРАХ АРИСТОТЕЛЯ.....	76
ДЕРКАЧ М.І.	
МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ҐЕНДЕРНІЙ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СУДАХ.....	80
ДУДАР Н.І.	
ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ҐЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	83
ЖУРАВЕЛЬ М.П.	
БОРОТЬБА ЖІНОК ЗА ВИБОРЧЕ ПРАВО У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.....	87
КРИЛЕНКО М.О.	
ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ҐЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	90
МАКАРЧУК В.С.	
ЗАКОНОДАВЧА ТА СУДОВА ПРАКТИКА ВСТАНОВЛЕННЯ ІПРИ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ ДЯ ЖІНОК В РОСІЙСЬКІЙ ІМІЕРІЇ ТА СОЮЗІ РСР.....	93
МИХАЙЛЕЦЬ В.М.	
ЛЕСЯ УКРАЇНКА ЯК ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ.....	98
ПАВЛИШИН І.З.	
ҐЕНДЕРНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У ТРУДОВІЙ СФЕРІ.....	101
ПОЛІКОВСЬКИЙ М.Ф., МЕЛЬНИЧУК В.О.	
ТОРГІВЛЯ ЖІНКАМИ ЯК НАСЛІДОК ҐЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ: вітчизняні та міжнародні законодавчі засоби протистояння.....	105
САВЧУК Н.М.	
ЧОЛОВІЧА ТА ЖІНОЧА РОБОТА, ҐЕНДЕРНА АСИМЕТРІЯ НА РИНКУ ПРАЦІ.....	108
ТЕТЕРЯ А.Л.	
ПРИНЦИП ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ.....	111

ШИКУЛЬСЬКА Х.В.

РЕАЛІЗАЦІЯ ЖІНКАМИ ПРАВА НА НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ І САМОЗАХИСТ –
УЧАСТЬ ЖІНОК У ВИКОНАННІ ЗАГАЛЬНОГО ВІЙСЬКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ.....114

ЧАСТИНА ІІІ.

**Права людини у практиці
Європейського суду з прав людини**

ВАСИЛЬКЕВИЧ Е. А.

ВИЗНАЧЕННЯ «КАТУВАННЯ», «НЕЛЮДСЬКЕ ПОВОДЖЕННЯ», «ПОВОДЖЕННЯ,
ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ» У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ.....118

ВІЗНЯК Д. А.

РАБСТВО ТА ПРИМУСОВА ПРАЦЯ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ
ЛЮДИНИ.....121

КАЛИНИЧ М. В.

КОНЦЕПЦІЯ СВОБОДИ ДУМКИ, СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЇ У ПРАКТИЦІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....125

КРАТКО Т. А.

ПРАВО НА ЗАХИСТ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИМ
СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....128

ЛЕСЯК Н. І.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРАВА НА
СОВБоду ПЕРЕСУВАННЯ.....130

ПИЛЬ Н. В.

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ: ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗМІСТУ Й ОБСЯГУ ЦЬОГО ПРАВА.....133

ЦЕБЕНКО С.Б., БАБІЙ Я. В.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ.....137

ЦЕБЕНКО С.Б., ШВЕД І. В.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....140

ЮЗЬКІВ С. Л.

ПРАВО НА ОСВІТУ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....143

ЧАСТИНА ІV.

Асоційовані питання

БЕЛІЧЕНКО О.В.

ПОГЛЯДИ А.І. ЯКОВЛІВА НА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ.....147

БІЛИК П.

ФОРМУВАННЯ НОВИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА ЯК ВИКЛИК СУЧАСНОСТІ.....150

БОЧУЛЯК Н.І.

АДВОКАТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ:
ДО ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ.....153

БРОВЧУК С.Ю.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ
УЧЕНИМИ ХІХ ст.157

ВАВРИК Х.	
ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ.....	160
ВАТАМАНЮК Л.В.	
ПРАВОСУДДЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	164
ГАРАСИМІВ Б.Т.	
РОЛЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ФОРМУВАННІ ПРАВАВОЇ ДЕРЖАВИ.....	167
ГАРАСИМІВ Т.З.	
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ТРАНЗИТИВНИХ ПРОЦЕСІВ.....	170
ГУК Н.І.	
ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СУДДІВСЬКОЇ СИСТЕМИ: ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ.....	172
ДАВИДОВ Д.О.	
ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЯК КРИТЕРІЙ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ.....	175
ДОБРОВОЛЬСЬКА Я.М.	
ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ.....	177
ІВАНИШИН Т.І.	
ПРАВОВЕ УТВЕРДЖЕННЯ ОСОБИ – ФОРМУВАЛЬНИЙ ЧИННИК УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ.....	181
КОНДРАТЮК С.В.	
ПОЛІТИКА МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (на прикладі Галичини).....	184
КРЮКОВ Р.І.	
СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ (УГВР) ТА ЇЇ ПОЛІТИЧНА «ПЛАТФОРМА».....	188
КУЧЕРЕНКО Н.	
АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ФОРМУВАННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ.....	191
МАТВІЙЧУК І.Л.	
РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	194
ПОЛІКОВСЬКИЙ М.Ф., БАТЮК Т.Р.	
ПОГЛЯДИ СТЕПАНА БАНДЕРИ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО: АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ.....	197
ПОЛІКОВСЬКИЙ М.Ф., ВОЛОШИН І.Ю.	
ОСНОВНІ ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ІДЕЇ ІВАНА ФРАНКА.....	200
ПОЛІКОВСЬКИЙ М.Ф., ГЕРИЛО А.В.	
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО МЕТОДУ У ДОСЛІДЖЕННІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	203
ПОЛІКОВСЬКИЙ М.Ф., ДОВГАНЬ О.А.	
РОЛЬ СИМОНА ПЕТЛЮРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ ПЕРІОДУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917-1921 рр.	207
ПОЛІКОВСЬКИЙ М.Ф., КУРЛЯК Н.І.	
ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ СВОБОДИ СЛОВА В УКРАЇНІ.....	210

ПОЛІКОВСЬКИЙ М.Ф., ШАЛА Ю.А.	
ОСНОВНІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	215
СТЕЦЬОК Б.Р., ПОКИДЬКО Л.Р.	
ПОГЛЯДИ НА ГЕНЕЗУ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ФУНДАТОРІВ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ.....	219
СТЕЦЬОК Б.Р., ФІГЕЛЬ Н.Т.	
ЕТАПИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОГЛЯДІВ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО НА ГЕНЕЗУ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....	222
СТРОЇЧ В.В.	
ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЙНИМ ЗЛОЧИНАМ В УКРАЇНІ: УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ В ЗАХОДАХ.....	225
ТЕРЛЮК Олексій І.	
АДВОКАТУРА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В СИСТЕМІ АДВОКАТУР ДЕРЖАВ СВІТУ.....	228
ТЕРЛЮК Орися І.	
ВІДРОДЖЕННЯ СІМЕЙНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ЗАПОРУКА ДУХОВНОГО ЗРОСТАННЯ НАЦІЇ: нотатки за матеріалами соціологічних досліджень та державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї.....	233
ЧОРНОПИСЬКА В.З.	
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: МОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ ДИСКУРС.....	237
ШАК Р.І.	
ЗАСАДИ МОДЕЛІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ АНТИКРИЗОВОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	240
Учасники конференції.....	243

Н а у к о в е в и д а н н я

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА В УКРАЇНІ ТА ІНШИХ ДЕРЖАВАХ СВІТУ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ (АСПЕКТИ ПРАВА).

Матеріали Дев'ятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції:
www.lp.edu.ua/idp/naukova-diyalnist-kafedry ;
www.lp.edu.ua/idp/zbirnyky-naukovyh-internet-konferenciy-kafedry

Відповідальний за випуск – проф. *Макарчук В.С.*

Упорядкування й макетування – доц. *Терлюк І.Я.*